

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“Azərbaycan respublikasında ixrac potensialından istifadənin
stimullaşdırılması və hüquqi təminatı məsələləri”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

Hüseynzadə Vüsal Ayyət

BAKI-2019

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA
MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru
i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh
“ ___ ” _____ 2019-cu il

**“Azərbaycan Respublikasında ixrac potensialından istifadənin
stimullaşdırılması və hüquqi təminatı məsələləri” mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 “İqtisadiyyat”

İxtisaslaşma: “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”

Qrup: 30

Magistrant

Hüseynzadə Vüsal Ayyət

_____ **imza**

Elmi rəhbər

i.e.n.,dos Əli-Ağa İsmaylzadə

_____ **imza**

Proqram rəhbəri

i.ü.f.d.,b.m.Hümbətova Suqra İnqilab

_____ **imza**

Kafedra müdiri

i.e.d.,prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi

_____ **imza**

BAKİ – 2019

Issues of stimulation and legal support of the export potential in the republic of Azerbaijan

Summary

In our country, oil and oil products occupy an important place in the structure of exports. A small part of the non-oil export potential is realized. Reduction of reliance on imports and improvement of the export-related legal framework are among topical problems. From this point of view, it is indispensable and relevant in the areas of promoting and promoting the use of export potential.

The purpose of the research is to develop proposals and recommendations to stimulate export and improve the legal framework for the promotion of its use. The research task is to investigate legislative acts, incentive mechanisms etc.

In the course of the research grouping, deductions, induction, comparative analysis, analysis and synthesis, generalization, SWOT analysis, etc. analysis methods were used.

The research database includes research laws, decrees and orders of the President, State Statistical Committee and State Customs Committee reports, reports and various documents of the World Trade Organization and so on.

The results of the research are as following:

- An explanation of the positive impact of incentive measures on imports from reducing the level of reliability has been given.

The main scientific findings of the research work can be used to solve the problem of stimulating the country's export potential, its legal framework. The research can be used as an additional material in the subject such as "Legal regulation of the economy".

Key words: Export Potential, Export Promotion, Non-Oil Sector.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AİZ	Azad İqtisadi Zona
AR	Azərbaycan Respublikası
BXİ	Birbaşa Xarici İnvestisiyalar
BMTİP	Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnkişaf Proqramı.
DGK	Dövlət Gömrük Komitəsi
DSK	Dövlət Statistika Komitəsi
DSMF	Dövlət Sosial Müdafiə Fondu
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
FOB	“Sərbəst gəmi bortunda”
XİF	Xarici İqtisadi Fəaliyyət
İİTKM	İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzi
İEÖ	İnkişaf Etmiş Ölkələr
İEOÖ	İnkişaf Etməkdə Olan Ölkələr
KİV	Kütləvi İnformasiya Vasitələri
KOB	Kiçik və Orta Biznes
KOM	Kiçik və Orta Müəssisələr
KOS	Kiçik və Orta Sahibkarlıq
KOSİA	Kiçik və Orta Sahibkarlığın İnkişafı Agentliyi
OECD	İƏİT
SİF	Sahibkarlığın İnkişafı Fondu.
SİF	“Dəyər, sığorta və icarə” şərti
SOCAR	Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Şirkəti
SWOT	Üstünlüklər, Zəif cəhətlər, İmkanlar, Risklər və təhlükələr
TMK	Transmilli Korporasiyalar
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul
ÜTT	Ümumi Ticarət Təşkilatı
VÖEN	Vergi Ödəyicilərinin Eyniləşdirmə Nömrəsi
İKT	İnformasiya Kommunikasiya Texnologiyaları

MÜNDƏRİCAT

	GİRİŞ	7
I Fəsil.	İXRAC POTENSİALINDAN İSTİFADƏNİN NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI	14
1.1.	İqtisadiyyatın inkişafında ixrac fəaliyyətinin yeri və rolu.....	14
1.2.	İxrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması vasitələri.....	24
1.3.	İxracın stimullaşdırılması sahəsində dövlət müdaxiləsinin hüquqi tənzimlənməsi	30
II Fəsil.	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İXRAC POTENSİALINDAN İSTİFADƏNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ	37
2.1.	Azərbaycanda ixrac əməliyyatlarının reallaşdırılmasını təmin edən qanunvericilik aktlarının tədqiqi.....	37
2.2.	Respublikamızda ixracın stimullaşdırılması sahəsində dövlət dəstəyinin reallaşdırılması mexanizmləri.....	46
2.3.	Azərbaycan Respublikasının ixrac əməliyyatlarının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi.....	56
III Fəsil.	AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İXRAC POTENSİALININ GENİŞLƏNDİRİLMƏSİNİN HÜQUQİ BAZASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ	67
3.1.	İxrac potensialının müasir vəziyyətinin qarşısında dayanan çağırışlar.....	67
3.2.	İxracın stimullaşdırılması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə istiqamətləri.....	76
3.3.	Azərbaycan Respublikasında ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması sahəsində hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.....	84
	NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR	90
	İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT	94
	ƏLAVƏLƏR	99
	Cədvəl, şəkil, qrafik və diaqramların siyahısı.....	102
	Sxemlərin siyahısı.....	103

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf praktikasına nəzər yetirdikdə ölkələrin milli iqtisadi inkişafının beynəlxalq ticarət sisteminə inteqrasiya yolu ilə mümkün olduğunu görə bilərik. Qapalı iqtisadi inkişaf modelini tətbiq edən ölkələr davamlı milli iqtisadi inkişafın təmin edilməsində ciddi problemlərlə üzləşirlər. Bunun səbəbi isə həmin ölkələrin beynəlxalq ticarət sistemindən kənar qalması, idxal-ixrac əməliyyatlarından səmərəli istifadə etməməsidir. Milli iqtisadiyyatların inkişafında idxal-ixrac əməliyyatlarının müstəsna əhəmiyyəti olduğu üçün dövlətlərin beynəlxalq əmək bölgüsündə əlverişli mövqeyə malik olması və ölkələrin ixrac potensialından optimal şəkildə istifadə etməsi məsələsi daim öz aktuallığını qoruyub saxlayır.

Ölkə iqtisadiyyatının perspektiv inkişaf istiqamətlərini özündə əks etdirən strateji yol xəritəsində göstəriləndi kimi gələcək dövr üçün Azərbaycan Respublikasının xarici iqtisadi strategiyasında nəzərə alınan önəmli məsələlər arasında ixrac potensialının artırılması və reallaşdırılmasının təmini, dünya bazarlarına çıxarılan məhsulların rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, onların tələb olunan keyfiyyət standartlarına uyğunlaşdırılması, ixrac olunan məhsulların çeşidinin artırılması, idxalı əvəz edəcək istehsal sahələrinin yaradılması ilə idxalın strukturunun təkmilləşdirilməsi, “Made in Azerbaijan” brendinin xarici bazarlarda təşviqi məsələləri öz əksini tapmışdır. Xarici iqtisadi strategiyada reallaşdırılması hədəf kimi müəyyən edilən bu məsələlərin həlli üçün ixracın təşviqi məqsədi ilə ixracla məşğul olan müəssisə və təşkilatlara dövlət tərəfindən lazımı dəstəyin göstərilməsi və ixracın stimullaşdırılması həyata keçirilməlidir. Bu siyasətin həyata keçirilməsi ilə post neft dövründə ixracat ölkə iqtisadiyyatına valyuta axını yaradan əsas alternativ yollardan birinə çevrilə bilər. Müasir dövrdə ölkəmizin ixracının strukturunda önəmli yeri neft və neft məhsulları tutur. Ənənəvi sənaye sahələri və beynəlxalq rəqabət üstünlüyü olan kənd təsərrüfatının bəzi məhsullarının ixrac potensialının reallaşdırılan hissəsi ilə onun ümumi ixrac potensialı arasında kəskin fərq vardır. Pambıq, tütün, tərəvəz məhsulları, şərab, şəkər, fındıq və s. məhsulların ixrac potensialının yalnız bir hissəsindən istifadə edilir. Qeyri-neft sektorunun ixrac

potensialının kiçik bir hissəsi reallaşdırılır, həmçinin ixrac olunan məhsulların yalnız bir neçə növdə olması da önəmli problemlərdən biridir. Emal sənayesinin zəif inkişaf etməsi ixrac imkanlarının reallaşdırılmasına mənfi təsir edən əsas faktorlardan biridir.

İxracın stimullaşdırılması, onun hüquqi cəhətdən tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi, ixracın təşviqini təmin edən dövlət dəstəyi mexanizmlərinin fəaliyyət istiqamətlərini araşdırmaqla onlardakı boşluqların aradan qaldırılması yolu ilə qeyri-neft sektorunun ixrac potensialından optimal şəkildə istifadə edilə bilər. İxracın strukturuna nəzər yetirdikdə həm fərdi sahibkarlıq subyektlərinin, həm də KOM-ların ixracda cüzi bir paya sahib olduğunu görə bilərik. Göstərilən zəruri faktorlar lazımı stimullaşdırma tədbirlərinin görülməsinin vacibliyini əks etdirir. İdxaldan asılılığın azaldılması və ixracı təşviq edən prioritet sahələrin inkişafının sürətləndirməsi, ixracla bağlı hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi aktual problemlərdən biridir. Məhz bu baxımdan ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılmasının və hüquqi təminatının mahiyyətini açmaq, onun elmi-nəzəri əsaslarını və təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini tədqiq etmək olduqca zəruri və aktualdır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi. Azərbaycanda ixrac potensialından səmərəli istifadə, ixracın stimullaşdırılması, qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması və onun reallaşdırılması, ixrac prosedurlarının sadələşdirilməsi, ixrac əməliyyatlarının həcmünün artırılması, ixrac imkanları olan səmərəli iqtisadi fəaliyyət sahələrinin inkişafı üçün investisiya qoyuluşu, ixrac əməliyyatlarının həyata keçirilməsini təmin edən hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətləri kimi məsələlər bir çox iqtisadçının elmi tədqiqatlarında araşdırılmış, bu problemlərdən bəhs edən elmi əsərlər yazılmışdır. Azərbaycanın iqtisadçı alimlərindən Z.Səmədzadə, A.Şəkəreliyev, Ə.Vüqar, A.M.Məhərrəmov, D.Vəliyev, T.Əjdərov, M.Quluzadə, A.Nadirov, İ.Mehrəliyev, Ə.Nuriyev, Ş.Hacıyev, S.Əsgərova, Ə.İ.Bayamov, R.Həsənov və s. bu sahədə tədqiqatlar aparmışdır. Xarici ölkə iqtisadçılarından B.Bolek, V.Rıbalkin, A.Smit, M.Xakimova, D.Rikardo, P.Stone, P.Krugman, R.Xastalıbov, B.Olin, M.Porter, E.Hekşer, V.Leontyev, Mutlu Yılmaz, Korhan Günay, C.Stiqlist və digərlərinin elmi tədqiqatlarında ixrac potensialının optimal

istifadəsi, onun artırılması yolları, ölkələrin milli iqtisadi inkişaf problemləri tədqiq edilmişdir.

İxrac potensialından səmərəli istifadə problemləri Dünya Ticarət Təşkilatı, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı, Beynəlxalq Əmək Təşkilatı və s. kimi beynəlxalq qurumların ekspertləri tərəfindən daim araşdırılır, yeni təklif və tövsiyələr verilir.

Ölkəmizdə bu istiqamətdə çoxlu sayda dövlət proqramları, Prezident fərmanları, sərəncamları verilmiş, bəzi proqramlar icra edilmiş, bəziləri isə hazırkı dövrdə reallaşdırılır.

Aparılmış elmi araşdırmaların praktiki önəminin böyük olmasına baxmayaraq, milli iqtisadi inkişaf prosesinin sürətli xarakterə malik olması, ixrac istiqamətli iqtisadi fəaliyyət sahələrinin yenidən qiymətləndirilməsi, ixrac potensialının reallaşdırılmasının tənzimlənməsi, onun stimullaşdırılması istiqamətlərində problemlərin mövcud olması bu sahənin daha dərinə tədqiq edilməsinin zəruriliyini ortaya qoymuşdur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Dissertasiya işinin məqsədi iqtisadiyyatın inkişafının təmin edilməsində ixrac fəaliyyətinin artırılmasının əhəmiyyətini, ölkənin ixrac potensialının artırılmasının əsas şərtlərini müəyyənləşdirməklə, ixrac əməliyyatlarının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi əsasında ixracın stimullaşdırılması, ixrac potensialının artırılması və reallaşdırılmasının hüquqi təminatının tədqiqi nəticəsində ölkənin ixrac potensialının yüksəldilməsi, ondan istifadənin stimullaşdırılmasının hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi yönündə təklif və tövsiyələr tərtib etməkdir. Tədqiqatın vəzifələri isə aşağıdakılardır:

- müasir iqtisadi münasibətlər sistemində ixrac fəaliyyətinin əhəmiyyətini müəyyən etmək;

- Azərbaycan Respublikasında ixrac potensialının artırılmasının əsas şərtləri və ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılmış vasitələrini tədqiq etmək;

- Azərbaycanın ixrac potensialının artırılması və onun reallaşdırılmasını təşviq edən dövlət müdaxiləsinin hüquqi tənzimlənməsinin zəruriliyini əsaslandırmaq

- ixrac əməliyyatlarının reallaşdırılmasını tənzimləyən qanunvericilik aktları sistemini təhlil etmək;

- ölkəmizdə ixracın stimullaşdırılması sahəsində mövcud olan dövlət dəstəyinin reallaşdırılması mexanizmlərinin araşdırılması;

- ölkənin ixrac əməliyyatlarının mövcud vəziyyətinin təhlili əsasında ixrac potensialından istifadənin qiymətləndirilməsi;

- ixrac potensialının müasir vəziyyətinin qarşısında dayanan çağırışların müəyyənləşdirilməsi;

- ixrac potensialının artırılması və ixracın stimullaşdırılmasında xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadənin əsas istiqamətlərini öyrənmək;

- respublikamızda ixrac potensialının artırılması və ixracın stimullaşdırılması yönündə hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətlərini müəyyən etmək və s.

Dissertasiya işinin predmeti və obyektı. Tədqiqat işinin obyektı ixrac potensialının artırılması və ondan istifadəni təşkil edən iqtisadi fəaliyyət sahələri, ixrac prosesi ilə bağlı olan digər iqtisadi məsələlərdir. Tədqiqatın predmetini isə ixrac potensialının artırılması və ondan istifadənin stimullaşdırılmasını tənzimləyən hüquqi təminat sistemi, eləcə də onun təkmilləşdirilməsi istiqamətləri təşkil edir.

Dissertasiya işinin nəzəri metodoloji əsasları. Ölkənin tanınmış iqtisadçı alimlərinin, həmçinin xarici tədqiqatçıların milli iqtisadiyyatın inkişaf problemləri, ixrac potensialının artırılması yolları və onun stimullaşdırılması vasitələri, bu proseslərin tənzimlənməsini həyata keçirən mexanizmlərin mövcud problemləri sahəsində apardıqları tədqiqat işləri, mövcud nəzəriyyələr, elmi əsərlər, müvafiq prosesləri tənzimləyən qanunlar, prezident fərman və sərəncamları, normativ-hüquqi aktlar, həmçinin istifadə edilmiş digər elmi materiallar tədqiqat işinin nəzəri metodoloji əsasını təşkil edir.

Tədqiqatın aparılması zamanı qruplaşdırma, deduksiya, induksiya, müqayisəli təhlil, analiz və sintez, ümumiləşdirmə, sistemli-struktur yanaşma, SWOT təhlili və s. təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

Dissertasiya işinin informasiya mənbəyi. Tədqiqatın informasiya bazasını tədqiqat işi ilə bağlı qanunlar, prezidentin fərman və sərəncamları, normativ-hüquqi aktlar, DSK-nın, DGK-nin, İqtisadiyyat Nazirliyinin, digər təşkilat və komitələrin hesabatları, ÜTT-nin, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının və digər beynəl-

xalq qurumların hesabat və müxtəlif sənədləri, dövlət proqramları, tədqiqat işi ilə bağlı elmi əsərlər, monoqrafiyalar, məqalələr və s. təşkil edir.

Dissertasiya işinin elmi yeniliyi. Tədqiqat işinin əsas elmi yeniliyi Azərbaycan iqtisadiyyatının dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası prosesində mövcud iqtisadi reallıqlar kontekstindən baxdıqda Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialının artırılması və ondan istifadənin stimullaşdırılması probleminin həllində yeni istiqamətlərin aşkar edilməsi, həmçinin bu məsələnin hüquqi təminatının təkmilləşdirilməsi istiqamətində yeni təklif və tövsiyələr hazırlamaqdan ibarətdir. Dissertasiya işinin elmi nəticələri aşağıdakı kimi müəyyənləşdirilmişdir:

- ölkənin iqtisadi inkişafının təmin edilməsində ixrac potensialının artırılmasının əhəmiyyəti müəyyən edilmiş və ondan istifadənin stimullaşdırılmasının zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

- ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması tədbirlərinin həyata keçirilməsi ixrac potensialının ümumi hissəsi ilə onun reallaşdırılan hissəsi arasında kəskin fərqin azalmasına səbəb olmaqla yanaşı, idxaldan asılılıq səviyyəsinin minimumlaşdırılmasında müsbət impuls ola bilməsinin şərhini vermişdir.

- müasir dövrün tələblərinə uyğun olaraq, ixrac potensialının reallaşdırılmasını təmin edən hüquqi təminat sisteminin təkmilləşdirilməsi əsaslandırılmışdır.

- ölkənin ixrac əməliyyatlarının müasir vəziyyətinin təhlilinə əsasən ixrac potensialından istifadənin təmini üçün ixracın quruluşunda prioritet sahələrin yer almasının zəruriliyi göstərilmişdir.

- ixracın təşviqi üçün sahibkarlıq sahələrinə dövlət dəstəyinin göstərilməsi, ixrac potensialı olan iqtisadi fəaliyyət sahələrində sahibkarlığın stimullaşdırılması, ixracın təşviqini gerçəkləşdirən dövlət dəstəyi mexanizmlərinin bu proseslərdəki rolu müəyyənləşdirilmiş və əhəmiyyəti vurğulanmışdır.

- qeyri-neft sektorunun prioritet inkişaf istiqamətləri təyin edilmiş və onun perspektiv inkişafını təmin edə biləcək sahələrdə dövlət dəstəyinin göstərilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

- ixrac potensialının qarşısında dayanan əsas çağırışlar müəyyən edilərək bu çağırışlara adekvat tədbirlərin görülməsi, nəticə olaraq ölkədə ÜDM-in artımına,

iqtisadi artım sürətinin sabitləşdirilməsinə, iqtisadi artımın isə inkişafın prioritet istiqamətlərinə yönləndirilməsinə, milli iqtisadiyyatın dünya təsərrüfatına transformasiyasına şərait yaratması öz əksini tapmışdır.

Dissertasiya işinin elmi və praktiki əhəmiyyəti. Tədqiqat işinin əsas elmi nəticələrindən, onun müddəələrindən, irəli sürülən təkliflərdən ölkənin ixrac potensialının reallaşdırılmasının stimullaşdırılması probleminin həllində, ixracın təşviqi mexanizmlərinin, onun hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsində, bir sıra dövlət proqramlarının tərtibi zamanı istifadə edilə bilər. Tədqiqat işindən “Xarici iqtisadi fəaliyyətin hüquqi tənzimlənməsi”, “İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsi”, “Gömrük işinin təşkili” kimi fənlərin tədrisi zamanı əlavə material kimi istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin həcmi və strukturu. Tədqiqat işi giriş, 3 fəsil, 9 paragraf, nəticə və təkliflərdən ibarətdir. Tədqiqat işində çoxsaylı mənbələrdən istifadə edilmiş, həmçinin müəllif tərəfindən cədvəllər, qrafik və sxemlər tərtib edilmişdir.

Tədqiqat işinin girişində mövzunun aktuallığı göstərilmiş, problemin öyrənilmə vəziyyəti araşdırılmış, işin məqsəd və vəzifələri təyin edilmiş, onun elmi yeniliyi müəyyən edilərək, həm nəzəri, həm də praktiki önəmi vurğulanmışdır.

Tədqiqat işinin ilk fəslə “İxrac potensialından istifadənin nəzəri-metodoloji əsasları” adlandırılmış, həmin fəsildə iqtisadiyyatın inkişafında ixrac fəaliyyətinin yeri və rolu, ixracın təşviqi metod və vasitələri, ixracın stimullaşdırılması sahəsində dövlət müdaxiləsinin hüquqi tənzimlənməsi vasitələri tədqiq edilmiş, onun zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Tədqiqat işinin ikinci fəslə “Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin təhlili” adlanır. Bu fəsildə Azərbaycanda ixrac əməliyyatlarının reallaşdırılmasını təmin edən qanunvericilik aktları işıqlandırılmış, Respublikamızda ixracın stimullaşdırılması sahəsində dövlət dəstəyinin reallaşdırılması mexanizmlərinin əhəmiyyəti və onların fəaliyyət istiqamətlərindəki boşluqlar müəyyən edilərək, Azərbaycan Respublikasının ixrac əməliyyatlarının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi həyata keçirilmiş və qeyri-neft sektorunun prioritet inkişaf istiqamətlərini təşkil edən sahələr öyrənilmişdir.

Tədqiqatın “Azərbaycan Respublikasında ixrac potensialının genişləndirilməsinin hüquqi bazasının təkmilləşdirilməsi problemləri” adlandırılan üçüncü fəslində ixrac potensialının müasir vəziyyətinin qarşısında dayanan çağırışlar müəyyən edilərək onların həyata keçirilməsinin iqtisadi inkişafda yaradacağı əhəmiyyətli fərqin təhlili aparılmış, ixracın stimullaşdırılması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə istiqamətləri müəyyən edilmiş və onların tətbiqi ilə ixracın təşviqinin sürətləndirilməsinin mümkünlüyü göstərilmiş, ixrac fəaliyyəti sahəsində hüquqi baxımdan mövcud olan boşluqlar, boşluqların yaratdığı mənfi nəticələr araşdırılmış və onların aradan qaldırılması üçün həyata keçirilməli olan tədbirlər müəyyənləşdirilmiş, bu tədbirlərin həyata keçirilməsinin zəruriliyi əks etdirilmişdir. Tədqiqat işinin yekununda araşdırma ilə bağlı nəticələr əldə edilmiş, problemin həlli ilə bağlı təklif və tövsiyələr irəli sürülmüşdür. Sonda ədəbiyyat siyahısı yer alır.

I Fəsil İXRAC POTENSİALINDAN İSTİFADƏNİN NƏZƏRİ- METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. İqtisadiyyatın inkişafında ixrac fəaliyyətinin yeri və rolu

Qloballaşma prosesinin sürətli inkişafı ilə xarakterizə edilən müasir dünyada heç bir müstəqil ölkənin milli iqtisadiyyatı dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya olunmadan inkişaf edə bilməz. Milli iqtisadiyyatların inkişafı, onların sənayesinin, aqrar və xidmət sektorunun tərəqqisi, həmçinin ölkə əhalisinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi və sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsi onların xarici ticarət tərəfdaşları ilə formalaşdırdığı əlaqələrdən asılıdır. Beynəlxalq ixtisaslaşmanın baş verməsi, beynəlxalq əmək bölgüsünün dərinləşməsi nəticəsində müasir dövrdə dünya ölkələri elə məhsulları istehsal etməyə çalışırlar ki, həmin məhsulların istehsalı digər ölkələrlə müqayisədə daha az xərclə mümkün olmaqla yanaşı, yüksək keyfiyyətli məhsul istehsalı həyata keçirilsin. Mütləq və ya müqayisəli üstünlüyə malik olmadıqları məhsulları isə idxal etməyə çalışırlar. Beləliklə, xarici ticarət beynəlxalq əmək bölgüsü nəticəsində müasir şəkildə formalaşan, milli iqtisadiyyatların qarşılıqlı şəkildə bağımlılığını təcəssüm etdirən əlaqə növüdür. Əmtəə-pul münasibətləri sferası olan xarici ticarət fərqli ölkələrin istehlakçı və istehsalçıları arasında maddi məhsul və xidmətlərin mübadiləsi sistemidir. Elmi-texnoloji yeniliklərin tətbiqinin sürətlənməsi, innovasiyalardan istifadə səviyyəsinin yüksəlməsi, kooperativləşmənin dərinləşməsi ölkə iqtisadiyyatlarının qarşılıqlı şəkildə əlaqəsinin zəruriliyini şərtləndirir.

Beynəlxalq ticarət prosesində idxal və ixrac əməliyyatları formalaşır və ticarət balansında öz əksini tapır. Xarici ticarət balansı müsbət olduğu halda təmiz ixracın həcmi 0-dan böyük hesab edilir, əks təqdirdə isə mənfi balans yaranır və təmiz ixracın həcmi 0-dan kiçik sayılır. Həmçinin ixrac və idxalın həcmi tarazlaşarsa, balanslaşdırılmış ticarət saldosu yaranır. İdxal-ixrac əməliyyatlarının quruluşunu təhlil edərkən əmtəə dövriyyəsinə, fərqli mal qruplarının strukturunu və onların coğrafi bölgüsünü nəzərə almalıyıq.

Xarici ticarət nəzəriyyələrindən olan “Merkantilizm” nəzəriyyəsinə görə

dövlətlər xarici ticarəti dəstəkləməli, xarici ticarətə nəzarət etməlidirlər. Xarici ticarət merkantilistlərə görə sərvətin yaradılması yolu kimi qeyd edilmişdir. Qızılın və digər qiymətli metalların ölkənin sərvəti kimi qiymətləndirilməsi bu nəzəriyyənin səciyyəvi xüsusiyyəti idi. Proteksionist siyasətin tərəfdarı olan merkantilistlərin fikrincə xaricdən idxal edilən məhsullar baha olarsa, ölkədə həmin məhsulların istehsalının təşviq ediləcəyi fikri irəli sürülmüşdür. Nəticədə daxili istehsalın inkişafı formalaşmalıdır, lakin xarici ticarətlə bağlı olan bu nəzəriyyənin mənfi cəhətləri arasında ölkələrin hansı məhsullarla ticarət etməsi, hansı məhsulları ixrac etməsi, hansıların isə idxal edilməsi lazım olduğunu müəyyən edə bilməməsi yer alır. A.Smit “Gözəgörünməz əl” nəzəriyyəsində bu nəzəriyyəyə qarşı çıxaraq xarici ticarətə dövlət tərəfindən müdaxilənin olmamasının tərəfdarı idi. İqtisadçı göstərir ki, idxal-ixrac əməliyyatlarının sərbəst aparılması ölkənin milli iqtisadiyyatına stimullaşdırıcı təsir edir. Sərvətin mənbəyini A.Smit qızılla eyniləşdirmir, bu ideyanın əksinə olaraq, sərvətin mənbəyini istehsalın və ticarətin həcmi ilə müəyyənləşdirir.

Ölkələrin beynəlxalq əmək bölgəsində ixtisaslaşmasının üstünlüyünü iqtisadçı “Müqayisəli üstünlüklər” nəzəriyyəsində göstərmişdir. Ölkələr daha az məsrəflə istehsalı reallaşdırılan məhsulları ixrac etməli, bunun əvəzində isə digər ölkələrin istehsalını minimum məsrəflə həyata keçirdiyi məhsulları idxal etməlidirlər. Bu nəzəriyyəyə görə ölkələr hansı məhsullar üzrə ixtisaslaşsın, həmin məhsulların ixrac potensialını yüksəltməyə və ondan optimal istifadə etməyə çalışmalıdırlar. Azərbaycan timsalında isə həm neft məhsullarının, həm də qeyri-neft sənayesi məhsullarının yüksək ixrac potensialı olduğunu qeyd edə bilərik.

Azad ticarət siyasətinin tərəfdarı olan A.Smitin ideyaları D.Rikardo tərəfindən “Müqayisəli üstünlüklər” nəzəriyyəsində inkişaf etdirilmişdir. Bu nəzəriyyəyə görə ölkələr daha minimal məsrəflə istehsalı mümkün olan məhsullar üzrə ixtisaslaşsın, bu halda ticarət etmək hər iki ölkə üçün mənfəətlidir. Yəni mütləq üstünlüyün olması önəmli deyil. D.Rikardoya görə ticarətin nisbi üstünlüyə əsaslanması daha optimaldır. Milli iqtisadiyyatın inkişafında müqayisəli üstünlüyü olan məhsulların yaradılması xammal resurslarından istifadə səviyyəsindən asılıdır. D.Rikardo tica-

rətin liberallaşdırılmasının tərəfdarı idi. Onun fikrincə ticarət liberallaşdırılarsa, məhsul və xidmətlərin, həmçinin onların yaradılmasında istifadə edilən xammal resurslarının hərəkətini yaratmaqla maksimal mənfəət götürmək olar.

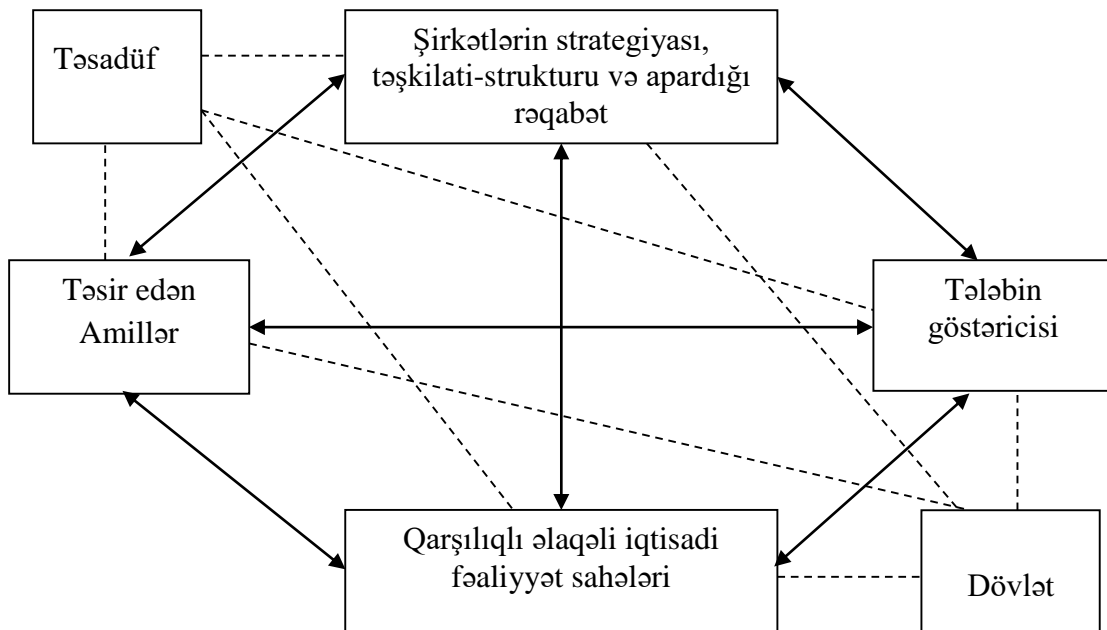
Neoklassik məktəbin nümayəndələrindən olan E.Hekşer və B.Olinin “İstehsal amillərinin nisbəti” nəzəriyyəsinə görə milli iqtisadiyyatlar məhsul istehsalı üzrə ixtisaslaşarkən zəngin olduqları istehsal faktorlarını nəzərə almalıdırlar (Şəkəraliyev A., 2011, ss. 239-240). B.Olinə görə idxal-ixracın effektivliyi tarif və qeyri-tarif məhdudiyyətləri tətbiq edilərkən azalır, nəticədə gəlirlərin bölgüsündə qeyri-effektivlik yaranır. Bu nəzəriyyə mövqeyindən yanaşdıqda respublikamızın ixrac potensialının artımı və ondan istifadənin təşviqi, yaradılan məhsulların beynəlxalq rəqabətdə üstünlük qazanması üçün istehsal faktorlarının, avadanlıqlarının ölkəyə gətirilməsi zamanı tətbiq edilən tarif, həmçinin qeyri-tarif maneələri ləğv edilməlidir.

“Hekşer-Olin” modelindən istifadə ilə V.Leontyev “Leontyev effekti” nəzəriyyəsinə yaratmışdır. Bu nəzəriyyəyə görə İEÖ-lər xammal və yarımfabrikatları başqa ölkələrdən almalıdırlar, çünki, bu xammalların əldə edilməsi sadəcə əmək sərfinə əsaslanır. Əvəzində isə istehsal etdikləri elm tutumlu məhsulları ixraca yönəltməlidirlər. Tanınmış iqtisadçı təklif edir ki, beynəlxalq iqtisadi sferada effektivlik qazanılması məqsədilə ixrac edilən məhsullarda əməyin yüksək dərəcəli ixtisaslaşması tətbiq edilməlidir (Şəkəraliyev A., 2011, s. 240).

“Leontyev effekti” nəzəriyyəsinin milli iqtisadiyyatda tətbiqi ölkənin xammal və yarımfabrikatlar ixracı üzrə deyil, istehsal prosesi tamamlanmış məhsulların ixracı üzrə ixtisaslaşmasına, ixrac potensialından istifadənin təşviqinə səbəb ola bilər. Milli iqtisadiyyatın ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması ilə ixrac potensialının yüksəldilməsi, ixrac olunan məhsulların çeşid zənginliyinin yaradılması mümkünləşə bilər. Nəticə olaraq milli iqtisadiyyata valyuta axınının reallaşdırılmasına, elmi texnoloji yeniliklərin cəlbinə, birbaşa xarici investisiyaların həcmnin artmasına, rəqabət qabiliyyətli milli sənayenin təşkilinə imkan yaranacaq. P.Samuelson tərəfindən yaradılan “Hekşer-Olin-Samuelson” modelinə görə xarici ticarət, onun subyektləri olan milli iqtisadiyyatların istehsal faktorlarının mütləq və nisbi şəkildə qiymətlərinin eyniləşməsinə səbəb olur.

Beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrindən olan M.Porterın “Ölkələrin rəqabət üstünlükləri nəzəriyyəsi” ndə milli iqtisadiyyatların rəqabət qabiliyyətinin parametrləri müəyyən edilmişdir (Şəkəraliyev A., 2011, s. 241). Həmin parametrlərə əsaslanaraq milli iqtisadiyyatın inkişafında əhəmiyyəti baxımından aşağıdakı rəqabət rombunu əldə edirik:

Sxem 1. M.Porterın “rəqabət rombu

Mənbə: <http://kommersiya934.weebly.com> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir

M.Porterın bu nəzəriyyəsinə görə daxili bazarda tələb çatışmazlığı halında şirkətlərin beynəlxalq bazarlara yönlənməsi risk dərəcəsinin aşağı düşməsinə şərait yaratmalı, mənfəəti differensiallaşdırılmalıdır, həmçinin beynəlxalq ticarətin effektivliyi üçün ölkələr istehsalında ixtisaslaşdığı məhsulların rəqabət qabiliyyətliyini daim artırmalıdır, habelə məhsulların modifikasiyası daimi olaraq aparılmalıdır.

Beynəlxalq ticarət nəzəriyyələrinin tədqiqinin nəticəsi olaraq belə nəticə əldə etmək olar ki, Azərbaycanın dünya ticarətinə inteqrasiyası üçün ticarətin maksimum dərəcədə liberallaşdırılması lazımdır. Bu məqsədlə xarici ticarətin liberallaşdırılması ilə bağlı Respublika Prezidenti fərman imzalamışdır. Fərmanda idxal-ixrac prosesi zamanı dövlət tərəfindən tənzimlənmənin aparılması qaydaları yer almışdır. Həmin fərmanı ticarətin liberallaşması yönündə atılan zəruri addımlardan biri kimi qiymətləndirmək olar. Xarici ticarətin liberallaşdırılması ixrac potensialından istifadənin artırılmasına təkan verir.

Xarici ticarətin iştirakçıları arasında TMK-lar, regional integrasiya birlikləri, müxtəlif ölkələr yer alır. Xarici ticarətin obyektlərini isə əmtəə və xidmətlər təşkil edir. Ölkəyə orada istehsal edilən və ya istehsalı mövcud olmayan hər hansı bir məhsulun ölkədən kənarında vergilər və digər rüsumlar ödənərək və ya ödənilmədən ölkəyə daxil edilməsinə idxal deyilir (<https://www.stat.gov.az/>).

İdxal əməliyyatlarının növlərə görə təsnifatı:

- daxili bazarlarda reallaşdırılması nəzərdə tutulan məhsulların ölkəyə daxil edilməsi, həmçinin xarici bazarlardan xidmətlərin cəlbi.
- xammal, yarımfabrikatların isə emal prosesi tamamlandıqdan sonra təkrar xarici bazarlara ixrac edilməsi məqsədilə ölkəyə gətirilməsi.
- əvvəl xaricə göndərilmiş əmtəələrin təkrar olaraq ölkəyə gətirilməsi.
- məhsulların sərgilərə, yarmarkalara çıxarılması məqsədilə, həmçinin hərəclərdə iştirak etməsi üçün xarici bazarlara aparılması.
- TMK-ların əhatəsində əmtəələrin gətirilməsi.

Beynəlxalq bazarlarda fəaliyyət istiqamətlərindən biri olan ixrac fəaliyyəti ölkədə istehsal edilən məhsul və xidmətlərin ölkə xaricində reallaşdırılması deməkdir. Başqa sözlə, xarici bazarın mövcud potensial müştərilərinin aşkar edilməsi ilə bazarın istehlakçı segmentinə məhsul satılmasının reallaşdırılması kimi xarakterizə edilən ixracın aşağıdakı növləri mövcuddur:

- hər hansı bir ölkədə yaradılmış məhsul və xidmətlərin başqa bir ölkəyə ixracı.
- gömrük xidməti orqanlarının nəzarəti ilə yenidən geri qaytarılması təmin olunması halında xaricə emal məqsədilə aparılan xammalın, həmçinin yarımfabrikatın ixracı.
- əvvəl ölkəyə daxil edilmiş, xaricdə keçirilən sərgi və hərəclərdə reallaşdırılmış məhsulların təkrar olaraq ixracı.
- milli məhsulların yenidən ölkəyə gətirilməsi şərti ilə sərgilərdə və yarmarkalarda iştirakı məqsədilə həmin məhsulların müvəqqəti olaraq ölkə sərhədindən çıxarılması. Bu kateqoriyaya sərgi və yarmarka məhsulu timsalında ölkəyə gətirilmiş xaricdə istehsal edilən məhsulların ixracı da aid edilir.

- TMK-ların fəaliyyəti yönündə məhsul və xidmətlərin xarici ölkələrə ixracı.

İdxal və ixrac əməliyyatlarının həcmnin cəmi xarici ticarət dövriyyəsi adlandırılır. Cari valyutada bugünkü qiymətlərə əsasən hesablanan xarici ticarətin fiziki həcm göstəricisi ilə yanaşı, onun dəyər həcmi göstəricisindən ticarətin dinamikliyinin real vəziyyətini qiymətləndirərkən istifadə edilir.

Beynəlxalq ticarətin fəaliyyət istiqamətləri arasında önəmli yer tutan ixrac fəaliyyətinin ölkələrin iqtisadi inkişaf prizmasından baxdıqda milli iqtisadiyyat üçün böyük əhəmiyyət kəsb etməsini görə bilərik. Müasir dövrün sosial-iqtisadi reallığı heç bir milli iqtisadiyyatın təkcə öz yaratdığı məhsulları tükətməklə iqtisadi inkişafını gerçəkləşdirmək iqtidarında olmadığını əks etdirir. Bunun başlıca səbəbləri arasında enerji ehtiyatlarının, xammal resurslarının, mövcud texnologiyaların və istehsal miqyasının onun tələbini qarşılamaq iqtidarında olmamasıdır. Buna görə də ölkələr üçün xarici ticarət xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Nəticədə beynəlxalq rəqabətin kəskinləşməsi baş verir. Ölkələr ixrac strategiyalarını formalaşdıran zaman istehsal edilən məhsulların rəqabətdə davamlı olmasına şərait yaradan, ixracın həcmnin artmasına səbəb olan hər bir amili nəzərə almalıdırlar.

Müasir dövrdə əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi, sosial-iqtisadi inkişafın davamlılığının təmini kimi problemlərin optimal həlli bütün ölkələrin ortaq müzakirə mövzusu olmuşdur. Müvafiq problemlərin həlli birbaşa xarici investisiyaların həcmnin yüksəldilməsi, istehsalda innovativ metodlardan istifadə etməklə istehsal həcmnin artırılmasına nail olmaqla, texnoloji yeniliklərdən istifadə, həmçinin ixrac məhsullarının çeşid probleminin həlli ilə mümkün ola bilər.

İxracat iqtisadi inkişafın davamlılığını təmin etməklə yanaşı, milli iqtisadiyyatın xaricə açılışında əhəmiyyətli rol oynayır. İxrac ölkə iqtisadiyyatı prizmasından baxdıqda, ölkənin resurslarla əhəmiyyətli dərəcədə təmin edilməsinə şərait yaradır. Müəssisələr mövqeyindən yanaşdıqda isə, həmin xammal ehtiyatlarından əlverişli istifadə edilməsi, nəticə olaraq istehsal xərclərinin minimumlaşdırıla bilməsi faktı ortaya çıxır.

Sənaye məhsullarının ixracında yüksəlmə baş verərsə, milli iqtisadiyyatda

texnoloji yeniliklərin tətbiqi səviyyəsi yüksəlməli, texnoloji tərəqqinin formalaşması sürətlənməlidir. İxracla məşğul olan firmalar innovativ-texnoloji yenilikləri tətbiq etməklə kapital və işçi qüvvəsinin effektiv istifadəsini təmin edə bilər.

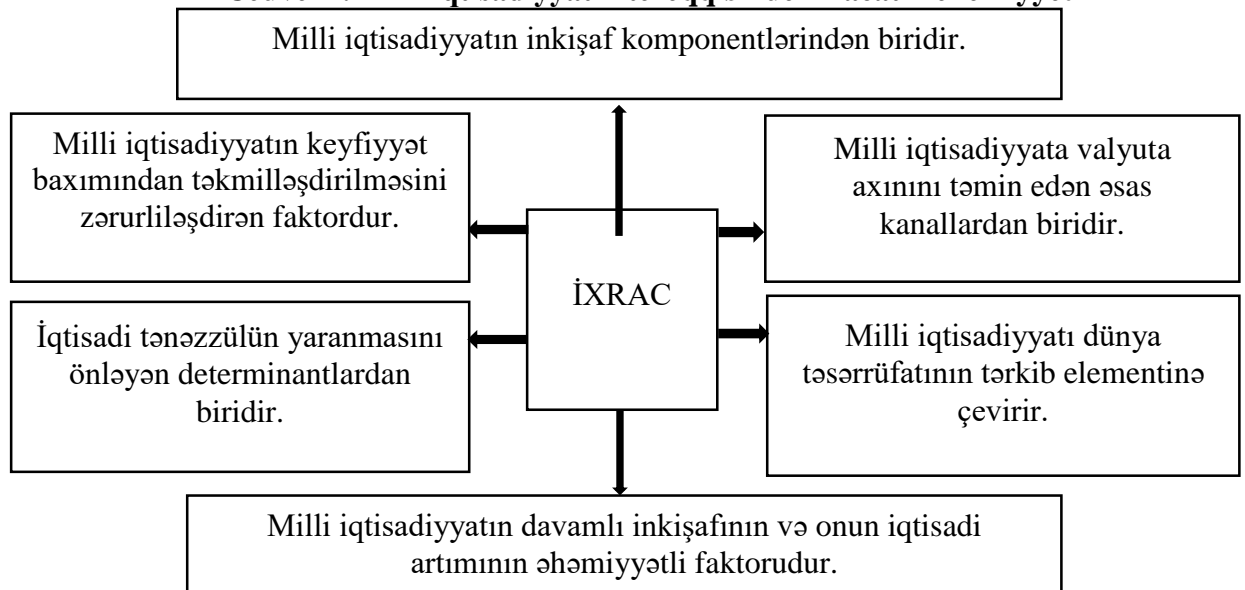
Beynəlxalq bazarlarda fəaliyyət göstərən firmalar rəqabət mühitində davamlı olaraq qala bilmək, fəaliyyət göstərən bazarlarda daha böyük seqmenti əldə etmək üçün mütləq yeni növ məhsul və xidmət yaratmalı və ya mövcud məhsulların modifikasiyasını həyata keçirməlidirlər, həmçinin istehsal edilən məhsul və təklif edilən xidmətlərin keyfiyyətini yüksəltməyə çalışmalıdırlar. Bunun üçün araşdırma və inkişaf fəaliyyəti xüsusi əhəmiyyət daşıdığından, ən son innovativ texnologiya ilə, istehsal gücünü yüksəltməklə istehsalda artıma nail olunmalıdır.

Qapalı iqtisadi konyunkturada yalnız daxili tələbin qarşılınması üçün fəaliyyət göstərən müəssisələrin istehsal xərcləri yüksək və iqtisadi səmərəliliyi aşağı olur. Xarici bazarlara həmin firmaların yönəlməsi şəraitində onlar həm daha geniş tələb həcminə malik olurlar, həm də istehsalın kütləviləşməsi baş verir. Bununla yanaşı, hər məhsulun fərdi istehsalına çəkilən sabit xərclər azalır.

Zəif inkişaf etmiş ölkələrdə yığılma aşağı səviyyədə olduğundan, investisiya həcmi kifayət etmədiyindən qeyri-effektiv səmərəliliyə və aşağı mənfəətə səbəb olan bir iqtisadi tsikl formalaşır. Belə halda tədiyyə balansı kəsrinin bağlanması ixrac fəaliyyəti ilə mümkün ola bilər. İxrac gəlirləri iqtisadi inkişafın yaradıcı faktorlarından olan kapitalın artımını təmin etdiyi üçün ixracın həcmində artım ölkəyə valyuta axınının artması ilə nəticələnir. Beləliklə, xarici borclanmanın qarşısı alınır. İqtisadi artımın yaradılmasında mühüm rol oynamaqla yanaşı, onlar arasında korrelyasiya əlaqəsi mövcuddur. İxracda artım faktiki olaraq ÜDM-də artım ilə nəticələnir. Bir ölkənin ixrac həcmində artım olarsa, bu digər ölkələrin də ixrac potensialının yüksəlməsinə şərait yaradır, çünki, ixracatçı ölkənin idxal məhsullarına olan istehlakçı tələbi artır. Buna görə də, digər ölkələrin iqtisadi artımının yaradıcı faktorlarından biri kimi ixracı qiymətləndirə bilərik. İdxal-ixrac əməliyyatları ölkələrin dünya təsərrüfatına inteqrasiyasını gücləndirir. Milli iqtisadiyyatın dünya iqtisadiyyatı ilə bağlılığı və xarici faktorların təsiri baxımından ixrac əsaslı, idxal əvəzləyici, iqtisadi inteqrasiya modelləri vardır (Şəkəraliyev A., 2011).

Yeni sənayeləşmiş ölkələr birinci mərhələdə demək olar ki, tamamilə idxalın əvəzlənməsinə yönəlirlər. Müəyyən vaxt keçdikdən sonra idxal əvəzləyici modeli tətbiq edən milli iqtisadiyyatlarda ciddi problemlər yaranır. Nəticə olaraq həmin milli iqtisadiyyatlarda ixrac yönümlü model tətbiq edilir. İdxal əvəzləyici modelin mənfi cəhətləri arasında idxalın daxili istehsalla qarşılanması halında daxili tələb çatışmazlığı, xammal resurslarının idxal əvəzləyici əsas əmtəələrin yaradılmasına istiqamətləndirilməsi nəticəsində məhsulların yaradılmasına çəkilən istehsal xərclərinin yüksəlməsidir. İdxalın əvəzlənməsi nəticəsində yaranan valyuta yığımının daxili xammal resurslarına çəkilən xərclər hesabına yaranmasını yuxarıda qeyd etdik. Əgər həmin resurslar ixrac yönümlü modelin tətbiqi zamanı ixrac məhsullarının yaradılmasına yönəlsəydi, ixracatdan əldə edilən valyuta ehtiyatı yaranardı. Zaman ötdükcə idxal əvəzləyici ərinin yaradılmasına çəkilən resurs xərcləri, ixrac üçün yaradılan məhsulların resurs xərclərini üstələməsi halı baş verir. Fərqi artımı mənfi tendensiya yaradır.

Cədvəl 1. Milli iqtisadiyyatın tərəqqisində ixracatın əhəmiyyəti

Mənbə: Cədvəl Əsgərova S. (2007), “Keçid iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanın ixrac siyasəti” i.e.n.al. üçün. təd.ol.dissertasiya işi. Bakı səh 17. əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İxrac yönümlü modelin tətbiqi ixracın həcmi artırmaqla yanaşı, məşğulluğun artmasına, tədiyyə balansında kəsrin bağlanmasına, ölkəyə yeni texnologiya axınını baş verməsin şərait yaradır. İxrac fəaliyyətinin iqtisadi effektivliyinə təsir edən amillər sırasında monetar siyasət alətləri yer alır. Monetar siyasətlə ixracın effektivliyini artırmaq mümkündür. Qeyd edək ki, ixracın stimullaşdırılması üçün

aparılan təşviqlər və devalvasiyalar inflyasiya səviyyəsinin artmasına təsir edir. Monetar siyasət alətlərindən olan devalvasiyanın Azərbaycanda iki dəfə baş verməsi ixracatın həcminə müsbət təsir göstərdi. Qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı üçün iqtisadi tənzimləmə metodlarından və mexanizmlərindən olan investisiya, pul-kredit, eləcə də büdcə, monetar və fiskal siyasət alətlərindən maksimum dərəcədə, çevik şəkildə istifadə olunması ilə yanaşı, sənayenin prioritet sahələrinin sürətli inkişafı təmin edilməlidir.

Gələcək perspektiv dövr üçün ixrac əsaslı iqtisadi model seçilərək yüksək əlavə dəyər formalaşdıran ixrac əsaslı iqtisadiyyata transformasiya ilkin hədəf olaraq təyin edilmişdir. Qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması və onun reallaşdırılması isə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Göründüyü kimi prioritet istiqamət olaraq seçilən qeyri-neft məhsullarının ixracının artırılması nəzərdə tutulursa, devalvasiyanın burada oynadığı rola baxmaq lazımdır. Devalvasiya baş verdikdə manatın məzənnəsinin aşağı düşməsi Azərbaycanın ixracla məşğul olan firmalarının fəaliyyətlərinin canlanmasına şərait yaratdı. Sahibkarların istehsal etdiyi məhsulların daha ucuz başa gəlməsi, həmin məhsulların ixracı zamanı beynəlxalq bazarlarda qiymət baxımından rəqabətqabiliyyətli olmasına imkan yaratdı. Dünya ölkələrinin praktikasına baxdıqda, Çinin ixrac fəaliyyətində apardığı monetar siyasətdə yuanın devalvasiyasını görə bilərik. Tətbiq edilən monetar siyasət nəticəsində Çin dövləti dünya bazarlarına daha çox məhsul ixrac edə bilmə qabiliyyətini saxlamış oldu. Fikrimizcə, qeyri-neft sektorunun ixrac potensialını artırmaq və həmin potensialı reallaşdırmaq istəyiriksə, ölkəmizdə üzən məzənnənin tətbiqi labüddür. Tələb təklif əsasında məzənnənin müəyyən olunması istehsal xərclərinin azalmasına şərait yaratmaqla qeyri-neft sənayesi məhsullarının ixracının artımına təkan verə bilər. İxrac fəaliyyətinin effektivliyinin yüksəlməsində inflyasiyanın da müsbət rolu vardır. İnflyasiya istehsal həcmində artıma səbəb olur, istehsalın diversifikasiyasına şərait yaradır, beləliklə, keyfiyyətli məhsul istehsal edilir.

Devalvasiyanın ixracatda yaratdığı müsbət effektlər aşağıdakılar ola bilər:

- ixracın effektivliyinin yüksəlməsi onun həcmnin daha geniş ölçüyə çatmasına səbəb olmaqla, daxili tələbin qarşılınmasına yönələn istehsal sahələrində

tərəqqiyə təkan verə bilər, nəticədə ixrac edilən məhsulların rəqabət qabiliyyətinin artması mümkün olar.

- istehsal xərclərinin minimumlaşdırılması ilə əmək haqlarının aşağı düşməsi və xammal resurslarının qiymətinin azalması baş verir.

- idxaləvəzləyici və yeniləmə istiqamətdə təkmilləşmənin aparılması ixrac yönümlü sahələrdə inkişafa təkan verir. İxracdan əldə edilən valyutanın yenidən bölgüsünün aparılmasının modernizasiyası innovativ texnologiyaya əsaslanan struktur təkmilləşməsini tələb edir.

- tədiyyə balansında olan kəsrlərin bağlanması ilə büdcədə sabitləşmə yaranır. Sabit məzənnə olduğu təqdirdə xarici borclara bağlılıq olursa, üzən məzənnə zamanı borclarda azalma baş verir. İxracatdan böyük gəlir əldə edilir.

- xarici borcun azalması nəticəsində ixracata yumşaq fiskal siyasətin tətbiq edilməsi mümkünləşir.

- xarici ticarətdə proteksionist tədbirlərdən istifadə səviyyəsi azalır. ÜTT-yə üzvlük mövqeyindən yanaşdıqda bu faktorun olduqca böyük önəmi vardır.

Araşdırılan iqtisadi cərəyanların, müxtəlif iqtisadi məktəblərin nümayəndələrinin fikirlərinin hamısından nəticə olaraq ticarət fəaliyyətinin önəmi, ixracatın ölkə iqtisadiyyatında oynadığı rol ortaya çıxır. İxrac fəaliyyəti ilə bağlı mühüm məsələlərdən biri də ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması vasitələrinin tətbiqi ilə əlaqəlidir və növbəti paraqrafda həmin məsələlər əks etdirilmişdir.

1.2. İxrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması vasitələri

İqtisadiyyata müdaxilə metodları arasında yer alan təşviqlərin beynəlxalq ticarətə təsir vasitəsi olması onun ÜTT və digər beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən nəzarətdə olmasını şərtləndirir. Həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələr ixracatı artırmaq məqsədilə tətbiq etdikləri ixracı təşviq strategiyaları və bu strategiyaları reallaşdırmaq üçün qəbul edilən müxtəlif proqramlar proteksionizmin getdikcə ortadan qaldırılmasına səbəb olur, çünki, proteksionizmin tətbiqi ixracın həcminə mənfi təsir edir. Liberal xarici ticarət siyasətinin tətbiqi ixrac potensialının yüksəldilməsinə təkan verir. Milli iqtisadiyyatın ümumi ixrac potensialının artırılmasına və onun reallaşdırılmasına nail olmaq məqsədilə ixracın təşviqinin müxtəlif formalarından istifadə olunur və onları aşağıdakı kimi kateqoriyalara ayırmaq olar:

- ixracın həcmünün artırılmasına nail olmaq üçün tətbiq edilən mükafatlandırma mexanizmi. Bu mexanizmdə dövlət ixracın stimullaşdırılması məqsədilə ixracla məşğul olan firmalara birbaşa maliyyə yardımını edir.

- ixrac məhsulları istehsalı ilə məşğul olan müəssisələrə istehsalda təkmilləşdirmə və artıma nail olmaq üçün tətbiq edilən təşviq sistemi. Bu sistemin mahiyyəti ondan ibarətdir ki, ixracla məşğul olan firmaların istehsal faktorlarından bəziləri xarici ölkələrdən həmin ölkəyə idxal edilir. İstehsal edilən malın beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyətli olması üçün həmin məhsulun maya dəyərinin aşağı olması önəmlidir. Buna görə də aşağı vergi dərəcələrinin tətbiqi, məhsul istehsalı zamanı dövlətə ödənilmiş vergilərin müəyyən hissəsinin ixrac zamanı yenidən həmin ixracatçılara geri qaytarılması, araşdırma və inkişaf fəaliyyətlərini maliyyələşdirmək kimi tədbirlər həyata keçirilir.

- ixrac məhsullarının beynəlxalq bazarlarda reallaşdırılması zamanı həmin firmalara dövlət dəstəyi. Belə tədbirlərə beynəlxalq bazarlarda marketing fəaliyyətinin təşkili, məhsulların qablaşdırılması, keyfiyyət sertifikatlarının alınması prosesinin sadələşdirilməsi, beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda məhsulun tanıtılması və s. aiddir.

Xarici-iqtisadi siyasət modeli hazırlanarkən ixracla bağlı həyata keçirilən

dövlət siyasətinin özülü müəyyənləşdirilməli, həmin modeldə xarici iqtisadi tərəfdaşlarla ixracla əlaqəli həm iqtisadi, həm də texniki fəaliyyətin davam etdirilməsi, ixracın maliyyələşdirilməsi metod və prinsiplərinin, ixracın kreditləşdirilməsinin təşkili, valyuta əməliyyatlarının aparılmasının təkmilləşdirilməsi yolları, ixrac əməliyyatlarının ölkə xaricində reallaşdırılan hissəsinin maliyyələşdirilməsi, ixracın həcminə təsir edən birbaşa xarici və daxili, eləcə də portfel investisiyaların qorunması və bu proseslərin tənzimlənməsinin təşkili yer almalıdır.

İxracın təşviqi həyata keçirilərkən ixrac imkanlarına görə digər məhsullardan üstün olan məhsulları, müqayisəli üstünlüyü olan sənaye məhsullarının istehsalını ön plana çəkmək lazımdır və bu zaman tətbiq edilən stimullaşdırma tədbirləri davamlı olmalıdır (Şəkəreliyev A, Şəkəreliyev Q., 2016, s. 25).

İxrac məhsullarının xarici bazarlarda rəqabət qabiliyyətli olması üçün bu məhsulların istehsalına çəkilən xərclər aşağı olmalıdır. Məhsulun maya dəyərinə təsir edən vergi və bir sıra xərclərin aşağı olması, rəqabətli məhsul istehsalını təmin etmək üçün şərait yaradır. Vergi güzəştləri deyərkən hər hansı bir ixrac məhsulunun istehsal prosesindən onun bazarda reallaşdırılması mərhələsinə qədər alınan vergi, digər rüsumların ləğv edilməsi və ya aşağı dərəcə ilə alınması nəzərdə tutulur. Vergi güzəştlərinin edilməsi qısamüddətli dövrdə ölkədə istehsal edilən əmtəələrin ixrac potensialının artırılması və onların beynəlxalq bazarlarda rəqabətli olmasını təmin edirsə, uzunmüddətli dövr mövqeyindən yanaşdıqda ixrac fəaliyyətində emal məhsullarının həcmnin artmasına təsir edir. Vergi istisnalarının, həmçinin güzəştlərinin edilməsi halında ixrac fəaliyyəti hər hansı vergidən azad olur ya da ixracla məşğul olan firmalar bu güzəştlərdən yararlanır. Bir çox ölkələrdə məhsul istehsalı, satılması mərhələsində ƏDV, satış vergisi və digər dolaylı vergilər alınır. Həmin vergilər ixrac fəaliyyətinə mənfi təsir edir. Belə vergilərin ləğvi ixrac fəaliyyəti göstərən firmaları həvəsləndirir və onlar istehsal həcmi artırmağa çalışır. Nəticədə ÜDM artır, iqtisadi artım isə sabitləşir.

Gömrük tarif və qeyri-tarif dərəcələrinin tətbiqi ilə ölkə daxili, milli istehsalın müəyyən zaman qorunması istehsalın həcmnin artmasına və ixrac üçün zəmin yaradılmasına şərait yaradır. Lakin gömrük dərəcələrinin yüksək olması bir müddət

sonra inkişafa mənfi təsir edir.

İxracın stimullaşdırılması tədbirlərinə ixrac firmalarına xammal və resursların daha aşağı qiymətlərlə satılmasının təmini, FOB və SİF-in mümkün qədər aşağı qiyməti, ixtisaslı kadrların hazırlanması, firma məhsullarının beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda iştirakının təmini, ölkə brendlərinin yaradılması, ixrac potensialı yüksək olan sahələrin inkişafının təmini üçün həmin sahələrə birbaşa xarici investisiyaların cəlb edilməsi və s. aiddir. İxracın stimullaşdırılması üçün şaxələndirilmiş iqtisadi sistemin fərdi komponentlərinin birgə istifadəsi, nəzarət və onun icrası mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi həyata keçirilməlidir. İxracın stimullaşdırılması tədbirləri arasında ixracın mükafatlandırma sistemi dövlətin təşviq mexanizmlərindən biri kimi fəaliyyət göstərir. Mükafatlandırma sistemi aşağıdakılardan ibarət olur:

- ixracla məşğul olan sahibkarlara valyuta saxlaması imkanının yaradılması
- ixracatçıların lazımı valyuta ilə təmini
- müxtəlif məzənnələrdən istifadə
- ixrac istiqraz və veksellərindən istifadə

İxracla məşğul olan firmalar mənfəət formasında əldə etdiyi valyuta ehtiyatlarının yetmiş faizini üç aya qədər müddətdə banklarda və ya kredit təşkilatlarında yerləşdirməlidirlər. Bu valyuta ehtiyatlarının otuz faizi isə ixracatçı tərəfindən məhsulun istehsal vasitələrinin təmininə, istehsal edilən məhsulun marketinq fəaliyyətinin təşkilinə, nəqliyyat-logistikaya yönəldilir. İxrac edilən bəzi məhsulların istehsalı zamanı istifadə edilən xammal və materialın xarici ölkələrdən gətirilməsi valyuta ehtiyatlarına tələbi artırır. İxrac məhsulları istehsalı zamanı lazım olan istehsal vasitələrinin ölkəyə gətirilməsi üçün idxal lisenziyasının verilməsi, idxalın daha ucuz həyata keçirilməsinə imkan verir.

Müxtəlif məzənnələrdən istifadə edilməsinin məqsədi lüks mallara olan daxili tələbin azaldılması ilə milli sənayedə həmin məhsulların istehsalının qorunması və onun sürətli inkişafının təmini üçün lazım olan istehsal faktorlarının ölkəyə minimum xərclə gətirilməsini və bəzi valyutaların digərlərinə nəzərən nisbi üstünlüyünü formalaşdırır. İxrac firmalarının mənfəət formasında götürəcəyi faydanı

ifadə edən istiqrazların buraxılması və başqa şirkətlərə real məzənnəyə uyğun satılması, həmçinin borc veksellərinin dəyərində dövlət tərəfindən seçilən sektorun subsidiyalaşdırılması aparılır. İxracın həvəsləndirilməsi zamanı istifadə edilən maliyyələşdirmə tədbirlərini iki istiqamətə ayırmaq olar. Birinci istiqamətə kredit formasından istifadə edərək ixracın nağd şəkildə maliyyələşdirilməsini təmin etmək, ikinci istiqamətə isə ixrac fəaliyyəti göstərən firmanın əldə edəcəyi mənfəəti təmin edə bilmədikdə mənfəətin sığortalanması vasitəsilə qeyri-nağd şəkildə maliyyələşdirmə aiddir. Zamana görə ixracın maliyyələşdirilməsi qısa, orta və uzunmüddətli kateqoriyalara bölünür. İEOÖ-də ixrac fəaliyyəti ilə məşğul olan firmalar daha çox qısa müddətli maliyyələşdirmədən istifadə edirlər. Qısamüddətli maliyyələşmə zamanı üç aya qədər müddət nəzərdə tutulur. Xarici bazara məhsul ixracından əvvəl və sonra ondan istifadə edilə bilər. Dünya ölkələrinin praktikasına baxdıqda görə bilərik ki, ixracın stimullaşdırılması məqsədilə bəzi ölkələr böyük həcmli maliyyə vəsaitləri istifadə etmişlər. Məsələn, 2016-cı ildə 26 OECD ölkəsinin orta və uzunmüddətli dövr üçün ixrac kreditinin həcmi təhlil edərkən aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar:

Cədvəl 2. 2017-ci ildə dünya ölkələrində ixrac kreditlərinin həcmi

Orta və uzunmüddətli dövr üçün ixrac kreditinin həcmi(mlrd. ABŞ dolları ilə)	
Çin	34,3
İtaliya	10,3
Almaniya	9,7
Fransa	9,4
Cənubi Koreya	7,4
Hindistan	6,2
İsveç	4

Mənbə: Cədvəl <https://www.exim.gov> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İxrac-istehsal zonalarının formalaşdırılması ixracın təşviqi tədbirlərinə aiddir, belə zonalar idxal əvəzləyici iqtisadi modeldən ixrac yönümlü modelə keçid edən ölkələrdə çox vaxt istifadə edilir. İxrac üçün tələb edilən kapitalın cəlb edilməsində önəmli rol oynayan ixrac-istehsal zonalarında gömrük rüsumlarından ya azad edilmə ya da çox aşağı dərəcələrin tətbiqi, gəlir vergisinin ləğvi, dövlət tərəfindən aşağı faiz dərəcəsi ilə verilmiş kreditlər, mənfəətin transferinin asanlıqla aparılması və s. mümkün olur. Xammal resurslarından istifadə üçün şərait yaradılır, sürətli

amortizasiyanın tətbiqinin mümkünlüyü xarici investorları bura cəlb edir. Həmçinin zəif inkişaf etmiş regionların iqtisadi baxımdan canlanması baş verir.

Ölkəmizdə ixracın təşviqi, sahibkarlığın canlandırılması, xarici investisiyaların cəlb edilməsi məqsədilə təşkil ediləcəyi nəzərdə tutulan Ələt azad iqtisadi zonasının yaradılaraq sahibkarlıq subyektlərinin istifadəsinə verilməsinin ixrac potensialının artımına təkan verəcəyi planlaşdırılır.

İxrac potensialının yüksəldilməsi və ondan optimal istifadənin təmin edilməsi zamanı ölkənin xammal-resurs, ixtisaslı işçi qüvvəsi, məhsul istehsalı, təşkilatidarəetmə, marketinq və elmi-texnoloji yeniliklərdən istifadə potensialının qiymətləndirilməsi lazımdır. İstehsal potensialının artırılması və onun reallaşdırılması üçün dövlət tərəfindən aşağıdakı tənzimlənmə tədbirlərinin icrası zəruridir:

- istehsal strukturlarının yenilənməsi və buna ciddi nəzarətin təmin edilməsi.
- ixracın strukturunda təkmilləşdirmənin aparılması və təkmilləşdirmənin konseptuallaşdırılması.
- ixracı tənzimləyən fiskal mexanizmlərin konyunktura uyğun yenilənməsi, həmçinin ixracın reallaşdırılmasını təmin edən infrastrukturların yeniləşdirilməsi.
- beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyəti olan, müqayisəli üstünlüyə malik, əlavə dəyər yarada bilən məhsul və xidmətlərin istehsalının həyata keçirilməsində ixtisaslaşmaqla, həmin məhsul və xidmətlərin ixracında qabaqcıl mövqeyə malik olmaq.

İEÖ-lər milli iqtisadiyyatlarının rəqabətə davamlı olmasını təmin etmək məqsədilə bir sıra milli konsepsiyalar qəbul etmişlər, həmçinin ixrac potensialının stimullaşdırılması məqsədilə müxtəlif mexanizmlərdən istifadə nəzərdə tutulmuşdur. İxrac yönümlü, elm tutumlu istehsalın təşkili dövlət himayəsi olmadan qeyri-mümkündür. Belə sahələrə aviasiya, kosmik sahə, eləcə də atom, avtomobil sənayesi və s. aiddir. ABŞ, Almaniya, İtaliya, Fransa və s. İEÖ-də həmin sahələrin dövlət tərəfindən himayə edilməsi, ixracın təşviqi siyasəti həyata keçirilir.

Dünya ölkələrinin ixrac üzrə göstəricilərinin təhlilindən görünür ki, ixracın artırılması üçün lazım olan iqtisadi konyunktura hansı ölkədə mövcud olarsa, təşviq mexanizmi hansı ölkədə çevik işləyərsə, hüquqi baza təkmilləşdirilərsə, bey-

nəlxalq hüquqi qanunlara uyğunlaşdırılırsa, həmin milli iqtisadiyyatda ixracatın artımına nail olmaq olar. İxracın artımına təsir edən faktorların təsirinin, bu proseslərdəki rolunun düzgün qiymətləndirməsi ixrac potensialının optimal istifadə edilməsinə imkan yaradır.

Cədvəl 3. Dünya ölkələrinin 2017-ci il üçün ixrac üzrə göstəriciləri

Dünya ölkələri	2017-ci ildə ixracın həcmi (ABŞ dolları ilə)	2013-cü il baza ili.
Çin	2,272 trl	2,8% artım
ABŞ	1,545 trl	2% azalma
Almaniya	1,450 trl	0,1% azalma
Yaponiya	698,1 mlrd	2,4% azalma
Niderland	651,8 mlrd	3% azalma
Cənubi Koreya	573,7 mlrd	2,5% artım
Honq Konq	550,2 mlrd	2,8% artım
Fransa	522,8 mlrd	8,1% azalma
İtaliya	503,1 mlrd	2,9% azalma
Böyük Britaniya	443,9 mlrd	19% azalma

Mənbə: Cədvəl <http://www.worldstopexports.com> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Ölkəmizin müasir dövrdə tətbiq etdiyi ixrac strategiyasında iqtisadi təhlükəsizliyin təmin olunması əsas hədəflərindən biridir. İxrac strategiyası formalaşdırılarkən neft və qeyri-neft məhsullarının ixracının həcmində qızıl orta prinsipinə nəzərən optimal tarazlıq yaradılmalıdır. Ölkənin ixrac potensialının artırılması üçün ixracın quruluşunda önəmli yer tutan sahələrdə köklü dəyişiklik edilməklə hazır məhsul və xidmətlərin ixracı yüksəldilməlidir. İxracın strukturunda elm tutumlu sənaye məhsullarının, həmçinin xidmət sahələrinin, eləcə də kənd təsərrüfatında ixrac potensialı yüksək olan məhsulların böyük paya sahib olması təmin edilməlidir. DSK-nın məlumatlarında 2017-ci il üçün ixracın əmtəə quruluşunda karbohidrogen mənşəli məhsulların, tütün məmulatlarının, bitki yağlarının, şərab, şəkər və s. xammal formasında ixrac olunması öz əksini tapmışdır. İlk növbədə xammal formasında ixrac olunan bu əmtəələrin hazır məhsula çevrilməsi prosesinin tamamlanması ixracın həvəsləndirilməsi ilə mümkün ola bilər. Sahibkarlıq subyektlərinin məhsul ixracında maraqlı olması ancaq çevik fəaliyyət göstərən ixracı təşviq mexanizmi ilə təmin edilə bilər. Bu istiqamətdə qanunvericilik bazasında təkmilləşdirilmə aparılması və xarici ölkələrin təcrübəsindən faydalanmaq müsbət nəticələr verə bilər. İxracın stimullaşdırılması siyasəti xarici iqtisadi siya-

sətin bir hissəsi olmaqla, müasir dövrdə böyük əhəmiyyətə malikdir və ölkəyə xarici valyuta axınının təmin olunması ilə xarakterizə edilir. İxracın stimullaşdırılması vasitələrindən hansının tətbiq edilməsinə baxmayaraq, ixracın həvəsləndirilməsi həyata keçirilərsə, ixrac fəaliyyəti göstərən firmalar hər vahid mal üçün daha çox mənfəət əldə edər, həmçinin ixrac edilən malın istehsal vahidinə çəkilən xərclərin minimuma enməsi baş verər. Beləliklə, ixrac fəaliyyətinin önəmi və onun ölkə iqtisadiyyatında oynadığı rol artar, ölkəyə daha çox valyuta axını yaranar.

İxrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması vasitələrinin təhlili ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsində Azərbaycan Respublikasının milli maraqlarını üstün tutaraq, uyğun olan stimullaşdırma vasitələrinin seçilməsinin önəmini işıqlandıрмаğa imkan yaratdı. İxrac potensialından istifadənin tənzimlənməsinin təşkilini tədqiq etmək üçün ixracla bağlı hüquqi bazasının öyrənilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Məhz buna görə də, növbəti paragrafda ixrac fəaliyyətinə dövlət müdaxiləsinin hüquqi tənzimlənməsi öz əksini tapmışdır.

1.3. İxracın stimullaşdırılması sahəsində dövlət müdaxiləsinin hüquqi tənzimlənməsi

İxrac potensialının istifadə edilməsini tənzimləyən qanunların, normativ-hüquqi aktların, dövlət proqramlarının qəbul edilməsinin əsas məqsədləri arasında ölkəmizin milli iqtisadiyyatının tərəqqisinin təmin edilməsi, həmçinin makroiqtisadi sabilliyin davamlı olmasının təşkili məsələləri də yer alır. İdxal-İxracın tənzimlənməsi aspektindən yanaşdıqda, Gömrük Qanunvericiliyinin dövlət tərəfindən istifadə edilən effektiv alətlərdən biri olduğunu qeyd etmək olar. Gömrük qanunvericiliyinin özülünü “Gömrük Məcəlləsi” ehtiva edir. “Gömrük Məcəlləsi” nə əsasən gömrük işi təşkil edilir, gömrük prosedurları aparılır. Ölkəmizin iqtisadi maraqlarının təmini, milli iqtisadiyyatın beynəlxalq iqtisadiyyata inteqrasiyasının genişləndirilməsi, fiziki və hüquqi şəxslərin hüquqlarının qorunması, bu prosedurlar zamanı dövlət orqanlarının icra etməli olduğu vəzifələrin müəyyənləşdirilməsi həyata keçirilir. Gömrük Məcəlləsi ölkəmizdə gömrük prosedurlarının təşkili zamanı hüquqi məsələlərin həlli, iqtisadi və təşkilati özülün müəyyən edil-

məsi həmçinin respublikamızın gömrük ərazisinə idxal və ixrac edilən, tranzit mal və nəqliyyat vasitələri üçün istifadə edilən müəyyən edilmiş qaydaları və tərəflərin hüquq və vəzifələrini, onların məsuliyyətini təyin edir (AR Gömrük Məcəlləsi, 24 iyun 2011). Gömrük Məcəlləsi beynəlxalq standartlara, ÜTT-nin tələb və normalarına uyğunlaşdırılmalıdır, çünki, liberal iqtisadi tənzimləmənin təşkili və azad iqtisadi mühitin yaradılması üçün bu zəruri addımdır. Bu istiqamətdə ölkəmizdə müəyyən işlər görülməsinə baxmayaraq, yenə də bəzi fəaliyyət istiqamətlərində boşluqlar mövcuddur. Məsələn, gömrük tarif və qeyri tariflərinin çoxluğu, onların yüksək dərəcəsi, idxal və ixrac kvotasının az olması və s. həll edilməsi zəruri olan məsələlərdəndir.

İxracın stimullaşdırılması və ixrac potensialından optimal istifadə edilməsində mühüm rol oynayan qanunlardan biri də “İxrac nəzarəti haqqında” qəbul edilmiş qanundur. Qanunda ixrac nəzarətinin təşkil olunması qaydaları və onun hüquqi əsasları təyin edilmiş, hansı növ məhsulların ölkəyə idxal edilməsinin mümkünlüyü öz əksini tapmışdır. Hüquqi-normativ bazanın təkmilləşdirilməsinin azad iqtisadi zonalarda istehsalın canlanmasında, ixrac potensialının artırılmasında önəmli rolunu, ÜDM-də sabit artımın təşkilində əhəmiyyətli təsiri iqtisadi tədqiqatlar zamanı müəyyən edilmişdir. Ələtdə azad iqtisadi zonanın təşkil edilməsi ilə bağlı qəbul edilən qanuna adekvat olaraq yaradılması planlaşdırılan Azad iqtisadi zonada fəaliyyət göstərən müəssisələr oradakı fəaliyyətlərlə bağlı bütün vergilərdən azaddır. Bu zonaya xaricdən idxal edilən məhsul və xidmətlərin vergi, həmçinin gömrük rüsumlarından azad olması planlaşdırılır. Burada yaradılması nəzərdə tutulan gömrük qurumunun fəaliyyətinin ÜTT-nin standartlarına əsaslanması, xarici təcrübəyə, strateji hədəflərə yönümlü fəaliyyət göstərməsi hədəf olaraq müəyyən edilmişdir. Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi ilə strateji məqsədlərə çatmaq mümkün ola bilər. AİZ üçün qəbul edilən qanunvericilikdə xüsusi səlahiyyətlərin qeyd edilməsi azad zonada fəaliyyət göstərən sahibkarların, xarici investorların yatırdığı investisiyaların qorunması mexanizmi rolunu oynayaraq, ölkəyə birbaşa və portfel formasında xarici investisiyaların axınını təşviq edə bilər. Ələtdə yaradılması planlaşdırılan xüsusi iqtisadi zona qeyri-neft sektorunda yeni şirkətlərin

fəaliyyətə başlamasına imkan verməklə bərabər, ölkəyə maliyyə axınının yaranmasında, elmi-texnoloji yeniliklərdən istifadədə, yeni idarəetmə praktikasının formalaşmasında, ən başlıcası isə beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyəti olan şirkətlərin yaranmasında müsbət impuls rolunu oynaya bilər.

“İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” olan qanunda ölkəyə investisiya cəlb edilməsi, investorların hüquqları, vəzifələri, bu fəaliyyətin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi, investisiyaların qorunması öz əksini tapmışdır. Ölkədə sahibkarlıq mühitinin formalaşdırılmasında, ixrac fəaliyyətinin canlanmasında qanunun rolu danılmazdır, lakin qanunda bəzi boşluqlar mövcuddur. Həmin məsələlərin həlli ixracın artmasına təkan verməlidir. Ölkə iqtisadiyyatının prioritet sahələrinin canlanması zamanı birbaşa xarici investisiya formasında xarici investorların həmin sahələrə yatırım etməsində dövlət maraqlıdır. İqtisadi inkişaf üçün investisiya mühitinin formalaşdırılması lazımdır, beləliklə, ixrac potensialının artırılmasına və ondan optimal istifadəyə şərait yaranır, lakin xarici investorlar hər hansı bir ölkədə fəaliyyətə başlamazdan öncə həmin ölkənin investisiya mühitinin təhlilini aparırlar. Təhlil zamanı ölkədə xarici investorların hüquqlarının nə dərəcədə qorunması, dövlət tərəfindən xarici investorların hüquqlarının müdafiəsi, onların mülkiyyət toxunulmazlığının təmini araşdırılır. Ölkəmizdə xarici investisiya fəaliyyətinin hüquqi, iqtisadi əsası xarici investisiyaların qorunmasını təmin edən qanuna əsasən müəyyən edilmişdir. Xarici maliyyə axınının, elmi-texnoloji yeniliklərin ölkəyə cəlb edilməsi, yeni idarəetmə praktikasından istifadə edilməsinin təşviqi, həmçinin xarici investorların hüquqlarının qorunması bu qanun vasitəsilə həyata keçirilir. Beynəlxalq təcrübəyə uyğun olaraq qanunda təkmilləşmənin aparılması vacibdir.

Ölkəmizdə istehsalı həyata keçirilmiş məhsullar haqda məlumatların yer aldığı elektron bazanın təşkili ilə bağlı sərəncam ixracın artırılmasında müsbət effektlər yaratdı. Sərəncamda milli istehsal məhsullarının beynəlxalq arenada tanıtılması imkanlarının artımı məqsədilə aşağıdakı fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi zəruri tədbir kimi qeyd edilmişdir:

- ölkədə yaradılan məhsul və xidmətlərin istehsalçıları haqqında məlumatların yer aldığı internet portalının təşkili, həmçinin istehsalçıların istehsal etdiyi məhsul

və xidmətlərlə bağlı məlumatların portalda yerləşdirilməsinin təşviqi;

- yeni portalın reklamı məqsədilə KİV-lərdən istifadə;

- maliyyələşdirilmə üçün Prezidentin ehtiyat fondundan İİTKM-a 400,000 manat vəsaitin ayrılması;

Sərəncam Rəhbər tutularaq İİTKM tərəfindən Azexport.az internet portalı yaradılmışdır. Bu internet portalı Azərbaycan mənşəli əmtəə və xidmətlər barəsində məlumatları özündə əks etdirmiş, həm yerli, həm beynəlxalq bazar subyekti kimi satış fəaliyyətinə əlverişli imkan yaratmışdır.

Beynəlxalq məkanın nüfuzlu elektron satış portallarına inteqrasiya nəticəsində Azərbaycan mənşəli məhsul və xidmətlər dünyanın istənilən yerində potensial istehlakçılara təqdim edilir. Qeyd edək ki, BMT-nin texniki dəstək proqramı portalı texniki dəstəkləyir. İnkişaf məqsədilə birgə strategiya formalaşdırılıb, BMTİP portalı ilə əməkdaşlıqla sahibkarların tələb çatışmazlığı probleminin həll ediləcəyi nəzərdə tutulub, çünki, xarici istehlakçı segmentindən Azərbaycan sahibkarlarının istifadə imkanını yaranacaq. Dünya Kiçik və Orta Sahibkarlar Forumu milli portalla birgə əməkdaşlıq haqqında layihə tərtib edir. KOM-ların inkişafı ixrac imkanlarını artırmaqla yanaşı, yeni yaradılan iş yerlərinin 60%-i onların payına düşür. Portalın inkişafı ilə KOM-ların beynəlxalq arenaya çıxış imkanlarının artırılması planlaşdırılır. Həmçinin ALLbiz elektron portalı ilə əməkdaşlığın yaradılması nəticəsində Azexport.az portalındakı məlumatların həmin portalda yerləşdirilməsinin təşkili planlaşdırılır. 200 milyondan çox müştəri bazasına malik, 26 dildə fəaliyyət göstərən bu portala inteqrasiya Azərbaycan sahibkarlarına öz məhsulunu 200-dən çox ölkənin istehlakçı auditoriyasına təqdim etmək şansı verir. Beynəlxalq korporasiya olan Microsoft milli portalımıza dəstək kimi onun yeni “Azure” platformasından istifadə olunmasını təmin edib. Azexport.az-ın beynəlxalq arenada nüfuzlu ticarət portallarından biri kimi fəaliyyət göstərən Alibaba.com ilə beynəlxalq tərəfdaşlıqla bağlı razılıq əldə edilməsi, həmçinin onun bu ticarət portalının qızıl üzvi olması milli portal istifadəçilərinə limit məhdudiyyəti olmadan məhsul və xidmət paylaşmasına, həmçinin orda fəaliyyət göstərən beynəlxalq şirkətlərlə biznes fəaliyyəti qurmasına imkan yarada bilər. Xidmətin təşkili məqsədilə ölkəmizin və

dünyanın tanınmış nəqliyyat-logistika şirkətləri portalla əməkdaşlıq edir. Visa, Master Card, həmçinin American Express kartları vasitəsilə ödəniş etmək mümkündür.

Ölkənin ixrac potensialının əhəmiyyətli hissəsini təşkil edən qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması, ixracın diversifikasiyasının təmini məqsədilə qeyri-neft məhsullarının ixracının təşviqi ilə əlaqədar tədbirlərin icrasını özündə əks etdirən sərəncamın qəbulu ixracın artımına müsbət impuls ola bilər. (<https://president.az>). İxrac əsaslı iqtisadi transformasiya zamanı qeyri-neft sektorunun artan iqtisadi-dinamik inkişafının ixracın həcmının artmasına, ölkənin ixrac performansının yüksəlməsinə təkan verəcəyi planlaşdırılır. Bu məqsədə uyğun olaraq Sərəncamda aşağıdakıların təkmilləşdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- aqrar sektor məhsullarının xammal və emal prosesi tamamlanmış formada beynəlxalq bazarlara ixracının təşviqi məqsədilə ixracın geri ödəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi habelə, beynəlxalq bazarların tədqiqi, marketinq fəaliyyətinin təşkili, “Made in Azerbaijan” brendinin tanıtımı, milli kompaniyaların digər ölkələrdə fəaliyyət göstərməsi üçün lazımı patent və lisenziyaların alınması, ixracla bağlı araşdırma və inkişaf layihələrinə yönləndirilmiş xərclərin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilən hissəsinin müəyyən edilməsi və maliyyələşdirmə mexanizminin təkmilləşdirilməsi.

- potensial ixrac imkanlarının mövcud olduğu ölkələrdə ticarət evlərinin, həmçinin logistika mərkəzinin formalaşdırılması, həmçinin ixracla bağlı elektron portalın yaradılması

Ölkənin rəqabətqabiliyyətli qeyri-neft sektorunun inkişafı iqtisadi siyasətin prioritet istiqaməti olduğu üçün perspektiv inkişaf istiqamətlərinin təyin edilməsi, iqtisadi hədəflərin reallaşdırılması məqsədilə milli iqtisadi perspektiv, neft-qaz sənayesi, aqrar sektor, turizm, maliyyə, ağır sənaye və s. sahələrin strateji yol xəritəsi hazırlanmışdır. Milli iqtisadi perspektivlə bağlı xəritədə 2025-ci ilə qədər ixrac sahəsində perspektiv inkişaf istiqamətləri, ixrac potensialının reallaşdırılması üçün həyata keçirilməsi zəruri olan tədbirlər müəyyənləşdirilmiş və ixracla bağlı çağırış-

lara adekvat olaraq görülən tədbirlərin hansı nəticələr yaradacağı proqnozlaşdırılmışdır:

- şaxələndirilmiş nəqliyyat-logistika potensialından istifadə ixrac performansının yüksəldilməsinə şərait yaratmaqla, biznes fəaliyyətindəki məsrəflərin azaldılmasında müsbət impuls ola bilər.

- region ölkələri ilə əlverişli ticarət müqavilələrinə uyğun olaraq, aşağı dərəcəli gömrük tarifləri ölkəmizdən daha sərfəli şərtlərlə məhsul və xidmət ixracının təmininə imkan yarada bilər. Ölkənin regional inteqrasiyası ilə investorların ixrac əsaslı investisiya axınına zəmin yaranacağı planlaşdırılır.

- beynəlxalq sertifikatlaşdırmanın aparılması nəticəsində milli mənşəli məhsul və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətliliyinin yüksəldiləcəyi nəzərdə tutulub. Beynəlxalq sertifikatlaşdırmanın tətbiqi ilə daxili tələbdə məhsulların keyfiyyətilə bağlı istehlakçılarda inam formalaşması keyfiyyət tələbinin davamlı olaraq müsbət impuls olmasına səbəb ola bilər. Nəticə olaraq "Made in Azerbaijan" brendinin xarici məkanda keyfiyyət ölçüsünə çevriləcəyi gözlənilir.

- elmi-texnoloji yeniliklərin tətbiqi, işçi qüvvəsinin bu yeniliklərdən faydalanması prioritet sahələrdə xidmət ixracını təşviq edə bilər. İxracın diversifikasiyalaşdırılması prosesinin tamamlanması ilə mal və xidmətlərin çeşid zənginliyinin yaranacağı planlaşdırılır.

- qeyri-neft sektorunda adambaşına düşən gəlirin minimum 500 ABŞ dolları olması nəzərdə tutulub, həmçinin qeyri-neft ixracından əldə edilən xarici valyuta ilə həmin sahənin idxalının balanslaşdırılması iqtisadi hədəf kimi müəyyən edilib, eləcə də ixracın diversifikasiyası işsizlik səviyyəsinin azaldılmasına səbəb olmaqla yeni iş yerlərinin yaradılmasına təkan verə bilər. İxrac potensialının gerçəkləşdirilməsi ilə iqtisadiyyatda dollarlaşma səviyyəsinin azalması gözlənilən haldır. Azad ticarət sazişlərindən istifadənin ixracı təşviq edəcəyi, ticarət marjasının yüksəlməsinin sahibkarlıq mühitinin perspektivlərinin reallaşdırılmasını mümkünləşdirəcəyi gözlənilir.

- Avropa birliyi ölkələrində, Çində logistika mərkəzlərinin yaradılması ilə əlverişli ticarət rejiminin tətbiqi nəticəsində ixrac firmalarının xarici bazarlarda

fəaliyyət göstərmək imkanları arta bilər. Bununla yanaşı yaradılan logistik mərkəzlərin effektiv fəaliyyətinə nəzərət sistemi təşkil edilməli vacib hesab olunur.

Beləliklə, ixrac potensialından istifadənin nəzəri metodoloji əsasları adlanan ilk fəslində iqtisadiyyatın inkişafında ixrac fəaliyyətinin yeri və rolu, ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması vasitələri, eləcə də ixracın stimullaşdırılması sahəsində dövlət müdaxiləsinin hüquqi tənzimlənməsi tədqiq edilmişdir. Bu məsələlərin tədqiq edilərək öyrənilməsi dissertasiya işinin “Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin təhlili” adlanan növbəti fəslində araşdırma zamanı istifadə olunacaqdır.

II Fəsil AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ İXRAC POTENSİALINDAN İSTİFADƏNİN TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

2.1 Azərbaycanda ixrac əməliyyatlarının reallaşdırılmasını təmin edən qanunvericilik aktlarının tədqiqi

Ölkəmizdə əlverişli biznes mühitinin təşkili, sahibkarlığın inkişafı, onun qarşısında dayanan süni maneələrin aradan qaldırılması istiqamətlərində atılan addımlardan biri də “Lisenzialar və icazələr haqqında” qanunun qəbul edilməsidir. Qəbul edilən qanun lisenziya və icazələrin tətbiq edilməsinin iqtisadi, həmçinin hüquqi özülünü təyin etmiş, ölkədə lisenziya tələb edilən iqtisadi fəaliyyət istiqamətlərini, tətbiq edilən icazələrin hansı xüsusiyyətlər əsasında müəyyən edilməsini, dövlət tərəfindən onun tətbiqi prinsiplərini, lisenziyalaşdırma proseduruunu, onun tətbiqi zamanı lisenziyalaşdırma fəaliyyətində iştirak edən orqanların, onların vəzifəli şəxslərinin, lisenziya əldə edənlərin məsuliyyət və hüquqlarını nizamlayır.

Qanunun qəbul edilməsi ilə lisenziyalaşdırma fəaliyyətində şəffaflığın yaranmasına qismən də olsa nail olunmuşdur. Qanunun əhəmiyyətini aşağıdakı şəkildə göstərmək olar:

- lisenziya verilən və icazə tələb edilən fəaliyyət növlərinin sayı azaldılmış;
- lisenziyaların verilməsi prosedurları qismən də olsa sadələşdirilmiş,
- lisenziyalar və icazələr üçün müəyyən edilən dövlət rüsumlarının məbləği minimumlaşdırılmış;
- lisenziya və icazələrin verilməsi üçün tələblər sadələşdirilmiş;
- lisenziya və icazələrin bir pəncərə prinsipi əsasında verilməsi təşkil edilmiş;
- hazırlanan elektron portal sahibkarların istifadəsinə verilmiş;
- lisenziyalaşdırma sahəsində korrupsiyanın qismən də olsa qarşısı alınmış;
- lisenziya və icazələrin əldə edilməsi üçün müəyyən edilən müddət qısaldılmışdır.

Qanunun qəbul edilməsi ilə lisenziyalaşdırma və icazələrin alınması zamanı tələb edilən sənədlərin sayının azaldılmasına baxmayaraq, qonşu ölkələrlə müqayisə

sədə sənədlərin sayı yenə də çoxluq təşkil edir.

Qanunda lisenziyanın verilməsindən imtina edilməsi halları onun 20-ci maddəsində göstərilir və ərizəçinin təqdim etdiyi məlumatların uyğunluğu yoxlanıldıqdan sonra imtina aktı tərtib edilərkən qanuna uyğun olaraq imtina əsaslandırılmalıdır. Lakin qanunda lisenziya verilməsindən imtina edilməsinin hüquqi və iqtisadi aspektləri tam dəqiq göstərilir. Həmçinin kiçik və orta sahibkarlığın təşviqi üçün lisenziya və icazələrin alınması zamanı dövlət rüsumlarında güzəştlərin edilməməsi ixrac potensialının reallaşdırılmasına mənfi təsir edir. Qanunda güzəşt öz əksini tapmamışdır. Xarici təcrübədə sahibkarlığın təşviqi məqsədilə sahibkarlar fəaliyyət göstərəcəyi sahədə lazımı maddi-texniki təchizata malik olarsa, minimum keyfiyyət standartlarına əsaslanmaqla lisenziyalar verilir. Beləliklə, sahibkarlar fəaliyyətə başladıqdan sonra tənzimləyici təsir kimi adekvat tədbirlərin icrasının aparılması daha qısa zamanda sahibkarlara biznes fəaliyyətinə başlamağa və inkişaf etdirməyə imkan verir. Qanunda lisenziyaların (icazələrin) verilməsi prinsiplərində minimum keyfiyyət standartının yetərli olması göstərilməmişdir. Lisenziyaların və icazələrin sayının çoxluğu ilə yanaşı, onun alınması zamanı ödənilən rüsumların məbləği kifayət qədər yüksəkdir. Qeyri-neft ixracının təşviqi üçün rüsumlar azaldılmalı və lisenziya, həmçinin icazə tələb edən fəaliyyət sahələrinin sayı minimumlaşdırılmalıdır. İcazələrə təyin edilən müddətin qısa olması da önəmli problemlərdəndir, sahibkarların təkrar icazə sənədini alması isə sahibkarlar üçün əlavə maliyyə itkiləri yaradır.

Qanunun 15.3-cü maddəsində göstərilir ki, lisenziya, həmçinin icazənin tətbiqi biznes mühitində rəqabətin məhdudlaşdırılmasına yönəldilə bilməz, lakin qanun 1 nömrəli əlavəsində göstərilən bəzi fəaliyyət növlərində lisenziyaların tətbiq edilməsi həmin fəaliyyət sahələrində inhisarçılıq və monopoliyaların yaranmasına səbəb olur. Belə fəaliyyət istiqamətlərinə əczaçılıq fəaliyyəti, bitki mühafizə vasitələrinin və aqro kimyəvi maddələrin istehsalı və idxalı, avtonəqliyyat vasitələrinin ölkəyə gətirilməsi zamanı tətbiq edilən müxtəlif sertifikatlar və s. aiddir.

Xarici iqtisadi fəaliyyəti tənzimləyən qanunvericilik aktlarından biri də idxal-ixrac gömrük rüsumlarının dərəcələrini tənzimləyən Nazirlər Kabinetinin Qərarı-

dır. Əmtəə qrupları üzrə xarici iqtisadi fəaliyyətin mal nomenklaturasının təhlili zamanı tətbiq edilən gömrük tarif dərəcələrinin 0 və 15% intervalında dəyişdiyini görə bilərik. Fikrimizcə, tarif dərəcələrinin belə yüksək olması daxili bazarda həmin əmtəə qruplarının qiymətinin artmasına, nəticədə istehlakçı segmentinə mənfi təsir etməkdədir. Beynəlxalq təcrübəyə nəzər saldıqda görə bilərik ki, ÜTT-yə üzv olan ölkələrin tarif və qeyri-tarif dərəcələri xeyli aşağıdır və bu ixracın artımına şərait yaradan faktorlardandır. Qeyri-neft məhsullarının istehsalının stimullaşdırılması, istehsal həcmünün artırılması məqsədilə bəzi məhsulların idxal rüsumlarından azad edilməsi ilə bağlı Nazirlər Kabinetinin qərarı mövcuddur. Aqrar sektorun inkişafını təmin etmək üçün heyvandarlığa aid bəzi cins növlər və əkinçilikdə istifadə edilən toxumlar, gübrələr, herbisidlər və aqrar sektorda istifadə edilən texniki avadanlıqlar, suvarma qurğuları və s. idxal gömrük rüsumlarından azad edilmişdir. Belə məhsulların gömrük tariflərindən azad olması inkişaf üçün müsbət impuls olmuşdur.

İdxal-ixrac əməliyyatlarının tənzimlənməsi zamanı yeyinti məhsullarının keyfiyyətinə nəzarətin hüquqi özlünü “Yeyinti məhsulları haqqında” qəbul edilən Qanun təşkil edir. Həmin qanuna əsasən yeyinti məhsullarının sertifikatlaşdırılması və minimum keyfiyyət standartlarına uyğunluq təmin edilir. Yeyinti məhsullarının keyfiyyətinin tənzimlənməsi vasitəsi kimi minimum dərəcədə malların keyfiyyətinin, həmçinin təhlükəsizliyinin təşkili məqsədilə normalaşdırma meyarı kimi müvafiq məhsulların keyfiyyəti, eləcə də təhlükəsizliyi ilə bağlı tələbləri, malların istehsalı zamanı, istehsal prosesi tamamlandıqdan sonra isə daşınması, anbarlarda saxlanması standartları, qablaşdırmanın təşkili, etiketləşdirmə şərtləri və satış qaydalarını müəyyənləşdirən texniki, ekoloji, sanitariya və s. standartların, əlaqədar normaların, uyğun qayda və tələblərin tətbiqi ilə reallaşdırılır (“Yeyinti məhsulları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu, 18 noyabr 1999-cu il № 759-IQ).

İxrac zamanı idxalçı ölkə tərəfindən idxal edilən qida sənayesi məhsullarına onların tələb və normalarına uyğun keyfiyyət sertifikatı lazım olduqda həmin sertifikatların verilməsi müvafiq qanuna əsaslanmaqla icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən verilir. Yeyinti məhsullarının sertifikatlaşdırılması məhsulların ixracı və

idxalına mənfi təsir edir. İxrac zamanı keyfiyyət sertifikatının tələb edilməsi həmin məhsulların qiymətinin artımına səbəb olur. Xarici bazarda məhsulların rəqabət qabiliyyətinin aşağı düşməsi ilə nəticələnir.

Ölkəmizdə biznes subyektlərinin qarşısında dayanan, birbaşa və dolayı yolla ixraca mənfi təsir edən maneələri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- vergi idarəçiliyi sahəsində mövcud olan problemlər;
- vergi dərəcələrinin yüksək olması;
- lisenziya və icazələrlə bağlı problemlər;
- gömrük tarif və qeyri-tariflərinin çox olması;
- maliyyələşmə məhdudiyətləri;
- korrupsiya hallarının olması.

İdxal-ixrac əməliyyatları zamanı idxal və ixrac olunan məhsul və xidmətlərə bir sıra vergilər tətbiq edilir. Məsələn, içməli spirt, pivə, tütün məmulatları, neft məhsullarına idxal zamanı aksiz vergisi tətbiq edilir.

Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin 162-ci maddəsində qeyd edilir ki, vergi tutulan idxalın dəyəri məhsulların gömrük dəyərindən, həmçinin tətbiq edilən digər rüsumlardan, eləcə də vergilərdən ibarət olur (AR Vergi Məcəlləsi, 01.01.2019). Yəni idxal zamanı gömrük rüsumları idxal dəyərindən yox, gömrük dəyərindən tutulur. Gömrük rüsumlarının gömrük dəyərindən tutulması nəticə olaraq məhsulların dəyərinin yüksəlməsinə səbəb olur, çünki, firmalar məhsulun xaricdən idxalı zamanı məhsulu cari bazar qiymətindən aşağı dəyərə alırlar, lakin ƏDV məbləği bu aşağı dəyərdən hesablanmır, artıq dəyərdən hesablanır. İdxalın strukturunda ərzaq, yeyinti sənayesi, qənnadı və sənaye məhsullarının böyük paya sahib olmasını idxalın quruluşunu nəzərdən keçirdikdə görə bilərik. Daxili bazarda istehlakçı tələbatının ödənilməsi zamanı məhsulların qiymətinin yüksək olması istehlakçı gəlirinin böyük bir hissəsinin ərzaq səbətinin alınmasına yönəldilməsi ilə nəticələnir.

İxracın strukturunu təhlil etdikdə, xidmət ixracının cüzi bir paya sahib olduğunu görmək olar. Bunun səbəblərindən biri də ƏDV-dır. İxrac zamanı xidmət, iş və malın ƏDV-dan azad edilməsinə baxmayaraq, xaricə xidmət göstərən firmalar

bu zaman çox böyük problemlərlə üzləşirlər, buna görə də, ixrac olunmuş xidmətlərdən ƏDV tutulur. Beləliklə, yaranmış problemin həlli istiqamətində xidmət ixracı ilə məşğul olan şirkətlər tərəfindən Vergi orqanlarına dəfələrlə ƏDV ödəməmək üçün müraciət edilməsinə baxmayaraq, alınan cavablar ləğv kimi qiymətləndirilir. Nəticə olaraq şirkətlər xaricə satdığı xidmətə görə ƏDV ödəməli olurlar. Bu isə öz növbəsində ixrac edilən xidmətin xarici bazarda qiymət baxımından rəqabət qabiliyyətliliyini azaldır.

Təkrar ixrac zamanı A şirkəti (təmir üçün və ya hər hansı bir xidməti almaq üçün) müvəqqəti ixrac etdiyi dəyərə çox kiçik məbləğdə ƏDV tətbiq etsə belə, lakin həmin məbləğin əvəzləşdirilməsinə icazə verilmir. Nəticədə təkrar ixrac zamanı sahibkarlıq subyektləri maliyyə baxımından zərərə uğrayırlar.

Vergi Məcəlləsinin 01.01.2019-cu il tarixində təkmilləşdirilməsi həyata keçirilmiş və aparılmış təkmilləşdirmə zamanı aşağıdakı istiqamətlər əsas götürülmüşdür:

- vergi inzibatçılığının inkişafı;
- sahibkarlığın inkişafının dövlət tərəfindən himayə edilməsi;
- ölkə iqtisadiyyatının şəffaflaşdırılması və gizli iqtisadiyyatın azaldılmasının təmin edilməsi;
- vergi tutma bazasının artırılması;
- sahibkarlığın inkişafı məqsədilə edilən vergi güzəştlərinin iqtisadi effektivliyinin artırılması;

Dövlət tərəfindən sahibkarlığın inkişafının stimullaşdırılması məqsədilə Vergi Məcəlləsinə edilən yeni dəyişikliklərdən biri də kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin vergi yükünün müəyyən qədər azaldılması olmuşdur. Məsələn, vergi qanunvericiliyinin əvvəlki qaydalarına əsasən sadələşdirilmiş vergi sistemi ilə işləyən ticari fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri qanunvericilikdəki təkmilləşmədən sonra ƏDV sistemi ilə işləməlidirlər. Yeni vergi qanunvericiliyinə əsasən əvvəl sadələşdirilmiş vergi sistemi ilə işləyən kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri indi ƏDV ödəməlidirlər. Sadələşdirilmiş verginin ƏDV ilə əvəz edilməsi, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin vergi yükünün artması nəticəsində onların bazarda rəqa-

bətə davamlı olmamasına şərait yaradacağı fikri iqtisadçılar tərəfindən irəli sürülür.

Fərq aşağıdakı cədvəldə müqayisəli şəkildə əks etdirilmişdir:

Cədvəl 4. Sadələşdirilmiş vergidə yaranan fərqlər.

Dəyişiklikdən əvvəl		Dəyişiklikdən sonra	
Sadələşdirilmiş vergi dərəcələri		Sadələşdirilmiş vergi dərəcələri	
Zonalara müvafiq olaraq	Vergi dərəcəsi	Zonalara müvafiq olaraq	Vergi dərəcəsi
Bakı şəhəri	4%	Bütün şəhər və regionlar	2%
Digər şəhərlər, regionlar, eləcə də Naxçıvan Respublikası ərazisində	2%		
Fəaliyyət növü üzrə	Təyin edilmiş normanı keçən həddə tətbiq olunan vergi dərəcəsi	Fəaliyyət növü üzrə	Təyin edilmiş normanı keçən həddə tətbiq olunan vergi dərəcəsi
Ticarət fəaliyyəti	6%		
İctimai iaşə fəaliyyəti	8%	İctimai iaşə fəaliyyəti	8%

Mənbə: Cədvəl Deloitte&Touche MMC, “Vergi məəcəlləsinə yeni dəyişikliklər” Azərbaycan vergi xəbərləri, Bakı, (2018) <https://www2.deloitte.com> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Yeni dəyişikliklərə əsasən sadələşdirilmiş vergi sistemi ilə işləmək hüququna malik olmayanların aşağıdakı kateqoriyaları vardır:

- istehsal prosesini həyata keçirən lakin işçilərinin sayı 5-dən çox olan sahibkarlıq subyektləri;
- topdansatış ticarət fəaliyyəti göstərən fiziki və hüquqi şəxslər;
- vergi orqanlarında vergi ödəyicisi kimi qeydiyyatda olmayan şəxslərə edilən xidmətdən başqa, xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən şəxslər;
- xəz-dəri məhsullarının satış fəaliyyətini həyata keçirənlər;
- qızıl, həmçinin ondan hazırlanan zərgərlik, eləcə də başqa məişət məmulatlarının və almazın satışı ilə məşğul olan şəxslər;
- bina tikintisi ilə məşğul olan şəxslərdən başqa, lisenziya əsaslı fəaliyyət növləri ilə məşğul olanlar;
- həmçinin bərbər, dərzi və ofisiantlardan vergi tutulmağa başlanmışdır.

Beləliklə, sadələşdirilmiş vergi sisteminin istifadəsinin məhdudlaşdırılması və sahibkarların ƏDV ödəyicisi kimi fəaliyyət göstərməsi ilə kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin inkişafı, bazar segmentində onların payının çoxaldılması ideyası

arasında müəyyən ziddiyyətlər var, çünki, KOS-ların təkmilləşməsini hədəf olaraq müəyyən etdiyimiz halda sadələşdirilmiş verginin demək olar ki, ləğv edilməsi və həmin sahibkarlıq subyektlərinin ƏDV ilə işləməyə məcbur olması dövryyəsi bir neçə min olan kiçik şirkətlərin vergi yükünü artırır. Qeyd etmək lazımdır ki, ƏDV ödəyicisi olan firmaların mühasibat uçotunun mürəkkəb olması onlar üçün müəyyən problemlər yaradadır. Ziddiyyətli məqamlardan biri də, sadələşdirilmiş vergi ödəyicilərinin kommunal xidmətlərə görə ƏDV ödəməsi, lakin həmin ƏDV-nin əvəzləndirilməməsidir.

Sahibkarlığın dinamik inkişafı üçün ƏDV-nin tətbiqi labüddür, lakin beynəlxalq təcrübəyə nəzər saldıqda görə bilərik ki, Türkiyədə ƏDV-nin dərəcəsi 7%, İsveçdə 6%, Almaniyada isə 7%-dir. Xarici iqtisadi tərəfdaşlarımızdan olan Gürcüstanda isə ümumiyyətlə bu vergi mövcud deyil. Kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı yönündə atılan addımlardan biri kimi mənfəət vergisinin tətbiqi zamanı bəzi güzəştlərin edilməsini qeyd edə bilərik. Məsələn, mikro sahibkarlıq subyektlərinin əldə etdiyi gəlirin 75%-i vergidən azaddır. Həmçinin KOB klaster iştirakçısı olan firmalar əldə edilən ümumi mənfəətin kapital xarakterli xərclərin qarşılmasına istiqamətləndirilən hissəsinin 7 il müddətinə həm gəlir, həm də mənfəət vergisindən azad edilməsini qeyd etmək olar, eləcə də KOB klaster şirkətinin əmlakı və torpağına 7 il ərzində əmlak və torpaq vergisi tətbiq edilmir. “Startup” şəhadətnaməsi olan şəxslər 3 il ərzində gəlir və mənfəət vergisi ödəmirlər.

Qeyri-neft sektorunun inkişafı istiqamətində atılan addımlardan biri də sahibkarların əmək müqaviləsi əsasında işə götürdüyü işçinin əmək haqqından tutulan vergi yükünün müəyyən həddə azaldılmasını qeyd edə bilərik. Aşağıdakı cədvəlin təhlilindən görünür ki, hər bir işçinin aylıq əmək haqqından DSMF-yə köçürülən məbləğdə dəyişiklikdən əvvəl və sonra müəyyən fərq yaranmışdır. Məsələn, işçilərin əmək haqqından tutulan gəlir vergisi ləğv edilmişdir, lakin əmək haqqından DSMF-yə 3%-lə deyil, faktiki olaraq 10% dərəcəsi ilə sığorta ödənişinin edilməsi fikrimizcə çox yüksək həddir, çünki, qeyri-neft inkişafı prioritet istiqamət olaraq təyin edilmişdir. Aşağıdakı cədvəldə qeyd edilən dəyişikliklər öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 5. Əmək haqqından hesablanan vergi ödənişlərindəki fərq.

Ödənişlər	Əvvəlki dərəcələr	Yeni dərəcələr	Yaranan fərq
Gəlir vergisi üzrə	$(2000-173) \times 14 \text{ faiz} = 255,78$	0	
DSMF-yə köçürmələr	$2000 \times 3 \text{ faiz} = 60$	$6 + 180 = 186$	
İşsizlikdən sığorta	10	10	
Əmək haqqından cəmi ödəniş	325,78	196	
Ödənişlərdən sonra işçiyə çatan əmək haqqı məbləği	1674,22	1804	129,78 manat

Mənbə: Cədvəl Delloite&Touche MMC, “Vergi məəcəlləsinə yeni dəyişikliklər” Azərbaycan vergi xəbərləri, Bakı, (2018) <https://www2.deloitte.com> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Vergi inzibətçılığı ilə bağlı digər bir problem isə vergilərin hesablanması prosedurasının qəliz olması ilə bağlıdır. Nəticədə konsaltinq xidmətlərindən istifadə etmək imkanı olmayan KOM-lar, fərdi sahibkarlar çətin vəziyyətə düşürlər. Aşağıdakı cədvəldə isə işə götürən tərəfindən işçiyə görə ödədiyi sosial sığorta üzrə maliyyə yükündə yaranan fərq öz əksini tapmışdır.

Cədvəl 6. Sahibkarların işçi üçün ödədiyi sosial sığorta ödənişlərində olan fərq.

Ödənişlər	Əvvəlki dərəcələr	Yeni dərəcələr	Yaranan fərq
DSMF-yə köçürmələr (sahibkarlar tərəfindən ödənilir)	$2000 \times 22 \text{ faiz} = 440$		
İşsizlikdən sığorta	10	10	
Sahibkarın ödədiyi cəmi məbləğ	450	324	126 man

Mənbə: Cədvəl Delloite&Touche MMC, “Vergi məəcəlləsinə yeni dəyişikliklər” Azərbaycan vergi xəbərləri, Bakı, (2018) <https://www2.deloitte.com> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Yuxarıdakı cədvəlin təhlilindən sahibkarların DSMF-yə artıq 22%-lə yox, 15% dərəcəsi ilə ödəniş etdiyini görə bilərik. Sosial sığorta üzrə ödənişlərin əsas hissəsinin işçinin əmək haqqından tutulması fikrimizcə, müsbət hal deyil və bir sıra mənfi nəticələr yarada bilər.

Vergidən yayınan sahibkarların maliyyə göstəricilərinin aşağı həddə olması həmin biznes subyektlərinin maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarını da məhdudlaşdırır. Sahibkarların maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarının artırılması yönündə atılan addımlardan biri də “Kredit büroları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu olmuşdur. Qanun qəbul edilməsi maliyyə sistemində stabilliyin yaradılmasına, həm fiziki, həm də hüquqi şəxslər üçün onların maliyyə öhdəliklərinin icrası ilə bağlı məlumatların yer aldığı bazanın təşkilinə, maliyyə mənbələrindən istifadə imkanlarının artırılmasına, həmçinin borc münasibətləri zamanı maliyyə intizamı-

nın qorunmasına imkan yaratmışdır. Qanunun qəbul edilməsinin maliyyə sahəsində stabilliyin yaradılması istiqamətində atılan müsbət addımlardan biri olmasına baxmayaraq, ölkəmizdə sahibkarlıq subyektlərinin qarşılaşdığı ciddi problemlərdən biri də maliyyələşmə ilə bağlıdır. Sahibkarların kreditlə maliyyələşdirilməsi mənbələrindən olan Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun təqdim etdiyi kreditlərin illik faiz dərəcəsi 6%-ə bərabər olur (<http://anfes.gov.az/az/>). Digər maliyyələşmə mənbəyi olan Kənd Təsərrüfatı Kredit Agentliyi aqrar sektorun kreditləşməsində müəyyən paya malikdir, lakin aqrar sektorun inkişafında önəmli məsələlərdən olan kreditləşmə ilə bağlı problemlərin mövcudluğu göz önündədir.

Kreditlə maliyyələşmə mənbəyi rolunda iştirak edən kommertiya banklarının təqdim etdiyi biznes kreditlərinin illik faiz dərəcəsi isə 20-29% intervalındadır. Kommertiya banklarının sahibkarlıq subyektlərinə təqdim etdiyi kreditlərin illik faiz dərəcəsi region ölkələri ilə müqayisədə xeyli yüksəkdir. Məsələn, Gürcüstanda 10%, Rusiyada 16%, Türkiyədə 10%-dən azdır. MDB məkanında biznes kreditlərini ən yüksək həddə təqdim edən kommertiya bankları arasında ölkəmizdə olan banklar qabaqcıl mövqeyə malikdir. Biznes kreditlərinin illik faiz dərəcəsinin ölkəmizdəki kommertiya banklarında belə yüksək həddə olmasının aşağıdakı səbəbləri var:

- Mərkəzi Bankın uçot dərəcəsinin çox olması;
- Mərkəzi Bankın kommertiya banklarına təyin etdiyi məcburi ehtiyat normasının yüksək həddi;
- kreditlərin ödənilməsi ilə bağlı böyük risklərin mövcudluğu;
- bank sektorunda inhisarçılıq cəhdləri və s.

Kommertiya banklarının tətbiq etdiyi bahalı kredit siyasəti, nəticə olaraq ÜDM-in azalmasına, real sektorun zəif inkişaf sürətinə malik olmasına şərait yaradır. Belə ki, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalını həyata keçirmək iqtidarında olan KOM-ların istehsal həcmimin genişlənməsinə, biznes fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinə mənfi təsir edir. Yüksək kredit faizləri katalizator rolunu oynayaraq ixracın mövcud potensialının reallaşdırılmasına birbaşa mənfi təsir göstərən amil kimi çıxış edir. Həmçinin kreditlərin verilməsində əngəllərin mövcudluğu, girov

sisteminin tətbiqi sahibkarın əlindəki daşınar və daşınmaz əmlakın alınması ilə nəticələnir. OECD ölkələrində KOM-ların ÜDM-dəki payı təxmini 50%-ə yaxındır. Ölkəmizə isə müvafiq göstərici cüzi bir paya sahibdir.

ƏDV, mənfəət vergisi, DSMF ödənişlərinin yüksək həddi, gömrük tarif və qeyri-tariflərinin çoxluğu və onların yüksək dərəcəsi, lisenziya və icazə problemi, maliyyələşmə ilə bağlı sahibkarların üzləşdiyi maneələr və s. ölkəmizdə ixracın həcmnin azalmasına təsir edir, onun reallaşdırılması imkanını məhdudlaşdırır.

İxracla bağlı qanunvericilik bazasının beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, təkmilləşdirilmənin aparılması ixrac potensialının artırılmasında və onun reallaşdırılmasında xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan Azərbaycanda ixrac əməliyyatlarının reallaşdırılmasını təmin edən qanunvericilik aktlarının tədqiqi ixracın stimullaşdırılması sahəsində dövlət dəstəyinin reallaşdırılması mexanizmlərinin araşdırılması zamanı önəmli rol oynayır. Növbəti paragrafda ixracın təşviqi mexanizmlərinin fəaliyyət istiqamətləri və onların fəaliyyətindəki boşluqlar öz əksini tapmışdır.

2.2. Respublikamızda ixracın stimullaşdırılması sahəsində dövlət dəstəyinin reallaşdırılması mexanizmləri

Ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafının sürətləndirilməsi üçün dövlət tərəfindən onun himayə edilməsi məqsədilə istifadə edilən mövcud mexanizmlərin restrukturizasiyası qeyri-neft ixrac potensialının optimal istifadəsinə, nano texnologiyaların istehsalda tətbiqinə, emal sənayesinin inkişafı üçün yeni emal müəssisələrinin təşkilinə, ixracatın maliyyə təminatına, real sektorun investisiyalaşdırılmasına, KOM-ların maliyyə mənbələrindən istifadə imkanlarının artırılmasına şərait yarada bilər.

Strateji yol xəritələrində öz əksini tapdığı kimi, dövlət apardığı xarici iqtisadi fəaliyyətin səmərəliliyini artırmaq istiqamətində ilkin olaraq tənzimləmənin təkmilləşdirilməsini həyata keçirilməli, xüsusilə, gömrük tarif və qeyri-tariflərinin, həmçinin vergi mexanizmindən və digər iqtisadi-inzibati tənzimləmə metodlarından istifadənin optimallığını yüksəltməlidir. Ölkəmizdə ixrac potensialının

gerçəkləşdirilməsini stimullaşdırmaq məqsədilə fikrimizcə, aşağıdakı prioritet istiqamətlər üzrə işlər görülməlidir:

- xarici iqtisadi fəaliyyət sferasında bazarın iqtisadi konyunkturuna uyğun institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsi, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi;

- ixracla məşğul olan firmaların iqtisadi fəaliyyətinin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması;

- dövlətlər arasındakı ticarət palataları təsisatlarının fəaliyyət çevikliyinə yüksəldilməsi nəticəsində ixrac fəaliyyəti ilə məşğul olan böyük ixrac potensialına malik müəssisələrin xarici ölkələrdə filial və nümayəndəliklərinin yaradılması, eləcə də iqtisadi fəaliyyətinin canlandırılması;

- informasiya xidmətinə, məhsulun qablaşdırılmasına, həmçinin reklam fəaliyyətinin təşkili və marketinqin çevik fəaliyyətinə xüsusi diqqət göstərilməsi;

- xarici həmkarlarla istehsal kooperativlərinin yaradılması, xalq istehlak məhsullarının istehsalının təşkil edilməsi zamanı elmi-texnoloji yeniliklərdən istifadə, istehsalda yeni metodlarının tətbiqinin genişləndirilməsi;

Rəqabət mühitinin canlandırılması, sahibkarlığın ölkə iqtisadiyyatındakı əhəmiyyətinin artırılması məqsədilə dövlət tərəfindən özəl sektorun himayə edilməsi yönündə aparılan iqtisadi siyasətin davamlılığının təmini üçün müasir iqtisadi mexanizmlər formalaşdırılmalıdır, habelə aparılan təkmilləşmə zamanı beynəlxalq təcrübəyə əsaslanmaq lazımdır.

Sahibkarlığın inkişafı üçün vacib mexanizmlərdən biri də Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat Nazirliyinin nəzdində təşkil edilən SİF-dir. Fondun təşkili məqsədlərinə nəzər yetirdikdə layihələrin maliyyələşdirilməsi, yəni güzəştli kreditlərin verilməsi, sahibkarlıq subyektlərinin maarifləndirilməsi, araşdırmaların aparılması, xüsusi layihələrin hazırlanması, startapların və innovativ layihələrin icrası, potensial sahibkarlıq subyektlərinin aşkar edilməsi, biznes ideyaların formalaşdırılması kimi məqsədlərin də yer aldığını görə bilərik. Fond tərəfindən sahibkarlara təqdim edilən kreditlərin illər üzrə dinamikasının təhlilindən görünür ki, veril-

miş kreditlərin həcmində artım baş vermişdir. Təqdim edilən güzəştli kreditlər qeyri-neft ixracının stimullaşdırılmasında müsbət impuls olmuşdur.

Diaqram 1. Sahibkarlığın İnkişaf Fondunun 2002-2017-ci illər ərzində təqdim etdiyi kreditlərin artım dinamikası.

Mənbə: Diaqram Sahibkarlığın İnkişaf Fondunun <http://anfes.gov.az/az/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Fond tərəfindən təqdim edilən vəsaitlərin 90%-i kiçik, 3%-i orta, 6%-i isə böyük həcmli layihələrin maliyyələşdirilməsinə yönəldilib. Aqrar sektorun maliyyələşdirilməsinə 1503 milyon manat, yəni təqdim edilən kreditin 72%-i, sənaye sektoruna 504 milyon manat, cəmi kreditin 26%-i, xidmət sektoruna isə 43 milyon manat, ümumi kredit məbləğinin 2%-i dəyərində vəsait ayrılmışdır. İllik 6% dərəcəsi ilə təqdim edilən kreditlər 3 ildən 10 ilə qədər müddətə verilir. Bununla yanaşı, kreditin təyin edilən müddətinin 50%-i dəyərində sahibkarlara güzəşt edilir. Verilən kreditin həcmi isə 5 min manatdan 10 milyon manatadək dəyişir. Kreditin təqdim edilmə mexanizmi isə aşağıdakı kimidir(bax sxem 2 əlavə 1).

Sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi, sahibkarlıq subyektlərinə, xüsusilə KOM-lara edilən texniki, maliyyə, həmçinin hüquqi və s. xidmətlərin keyfiyyətinin artırılması, eləcə də daha böyük seqmenti əhatə etməsi mövcud sahə üzrə institusional yanaşmanın zəruriliyini şərtləndirir. “Kiçik və orta sahibkarlıq sahəsində idarəetmənin daha da təkmilləşdirilməsi haqqında” fərmana uyğun olaraq, İqtisadiyyat Nazirliyinin nəzdində yaradılan KOSİA-nın mühüm vəzifələri reallaşdırması planlaşdırılır.

Agentliyin fəaliyyət istiqamətlərinə KOS-lara təlim-tədris, hüquq, həmçinin konsaltinq xidməti, maliyyələşdirmə, eləcə də marketinq və satışın təşkilin dəstək, layihələrin idarə layihələrin idarə edilməsi, habelə korporativizmin inkişafı, onun idarəetmədə tətbiqi və s. aiddir.

Xarici təcrübədə istifadə edilən kommunikativ idarəetmə mexanizmlərinin,

paralel olaraq müxtəlif təşkilatların və orqanların göstərdiyi müvafiq xidmətlərin vahid məkanda birləşdirilməsi, “KOS mərkəzləri”-nin yaradılması ilə biznes subyektlərinə təqdim olunan dəstək xidmətlərinin maksimum elektronlaşdırılması yönündə atılan addımlar ixrac potensialının reallaşdırılmasına şərait yaradır. Qeyd edilən fəaliyyət istiqamətləri ilə yanaşı, KOS-ların fəaliyyətinə dəstək tədbiri olaraq bazarların tədqiqi, elmi-tədqiqat, həmçinin tədris mərkəzləri ilə əməkdaşlıq əlaqələrinin yaradılması, innovativ yeniliklərin istehsalda tətbiqi, startapların təşkili, sahibkarlıq subyektlərinin müraciəti zamanı onlara yardım edilməsi və s. xidmətlərin təşkil edilən “KOS mərkəzləri” vasitəsilə sahibkarlıq subyektlərinin istifadəsinə verilməsi onların fəaliyyətinə müsbət təsir göstərir. Yeni yaradılan mexanizmlərə “KOB mərkəzi”, həmçinin “KOB dostu”, eləcə də “KOB könüllüləri” ni və s. misal göstərmək olar. “KOB Dostu” mexanizminin yaradılması yeni fəaliyyətə başlamış kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinə dəstək göstərməklə, onların regionlar üzrə iqtisadi potensialın artırılmasına şərait yaradacağı planlaşdırılır. Potensial investisiya layihələrinin KOB-lar vasitəsilə reallaşdırılmasının təşviqi nəzərdə tutulur. “KOB dostları” sahibkarların dövlət dəstəyi mexanizmlərindən istifadəsi zamanı yaradılan süni baryerlərin ləğvinə və KOB-ların onlardan istifadəsinə şərait yaradır. Biznes subyektlərinin fəaliyyəti zamanı onların hüquqi müdafiəsinin təşkilinə “KOB dostları” vasitəsilə yardım ediləcəyi hədəflənmişdir. Sahibkarlarla qarşılıqlı əlaqələrin qurulması onların qarşısında dayanan problemləri öyrənməyə və mövcud problemlərə adekvat olaraq tədbirlər görməyə şərait yaradır, nəticə olaraq yeni yaradılan dəstək mexanizmləri sahibkarlığın inkişafının qarşısında dayanan süni maneələrin ortadan qaldırılmasına xidmət edir. “KOB dostu” mexanizmin 10 iqtisadi rayonu əhatə etməklə 60 “KOB dostu” şəbəkəsini özündə birləşdirəcəyi planlaşdırılıb.

Təşkil edilən KOB evlərində biznes subyektlərinə xidmət göstərilən vaxt dövlət orqanları və agentlik arasında lazımı koordinasiyanın təşkili, operativliyin həyata keçirilməsi üçün Agentliyin yanında həmin orqanların nümayəndələrindən təşkil edilmiş Koordinasiya Qrupu mövcuddur. “E-KOB evi” elektron portalının

qurulması və sahibkarlıq subyektlərinin istifadəsinə verilməsi yönündə tədbirlər görülür.

Prezident tərəfindən qəbul edilən yuxarıda qeyd olunan fərmanda stimullaşdırıcı tədbir kimi kiçik və orta sahibkarlıqda klaster modelinin tətbiq edilməsi və onun inkişafı ilə əlaqəli bir sıra müddəalar mövcuddur. Klasterlər sahibkarlıq subyektlərinin rəqabət mühitində fəal iştirakına, tərəfdaşlıq əlaqələrinin çoxalmasına imkan yaradır. Əhalinin sosial-iqtisadi rifahının yüksəlməsində klasterləşmənin əhəmiyyəti böyükdür (Novruzov E., 2015, s. 4 s). Klasterlər məhsul və xidmət ixracının çoxalmasına, əlaqəli sənaye sahələrinin bir məkanda yerləşdirilməsinə şərait yaradır. Xüsusi infrastruktur malik klasterlər istehsal vasitələri ilə təchizatın bütün mərhələlərini özündə birləşdirir. Məhsul istehsalı zamanı isə KOM-lar rəqabət üstünlüyü qazandıqları üçün xərclərin səviyyəsi azalır, marketinq imkanlarından daha əlverişli istifadə edilir, rentabelliği artır, ixrac performansı güclənir, araşdırma və inkişaf fəaliyyətinin maliyyələşdirilməsinə, innovativ yeniliklərin istehsalda tətbiqinə imkan yaranır. Nəticədə yeni yaradılan məhsul və xidmətlərin bazarda reallaşdırılmasına, həmçinin bazara yeni firmaların daxil olmasına, məşğulluq səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan yaranır. Klasterləşmənin aparılması sənaye sahələrinin inkişafını sürətləndirməklə, qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artımında sənaye sahələri üzrə istehsal həcmının genişləndirilməsinə, sənaye ilə bağlı xidmətlərin inkişafının təmin edilməsinə, sənaye sahələri ilə əlaqədar fəaliyyətin dəstəklənməsinə, sənayenin infrastruktur təminatının təkmilləşdirilməsinə təkan verə bilər. Regionlar üzrə daxili iqtisadi potensial və mövcud təcrübələr diqqətə alınaraq xüsusiyyətlərə uyğun klasterlərin yaradılması, istehsal edilən məhsul və təqdim edilən xidmətlərin beynəlxalq bazarlarda mükəmməl şəkildə tanıtımına şərait yaradar, həmçinin daxili tələbin ödənilməsində xüsusi rol oynayır, seçilən metodla qeyri-neft sektorunun istehsal həcmi və ixrac potensialı yüksəlir, habelə həmin potensialın reallaşdırılması gözlənilən haldır. Qeyd etmək lazımdır ki, KOS-un mövcud potensialından düzgün istifadə onların ÜDM-dəki payının artmasına imkan yarada bilər, çünki, həmin potensialın böyük böyük

olmaqla yanaşı, həm də çoxsahəli olduğu bəllidir. Potensialın reallaşdırılması üçün seçilən strateji yanaşma

müsbət rol oynaya bilər. Belə ki, 2020-ci ilədək olan zaman intervalında kiçik və orta sahibkarlığın inkişafı nəticəsində KOM-ların ÜDM-dəki payının 15% olması, məşğulluqda isə 20%-ə yaxınlaşması planlaşdırılır, onların qeyri-neft ixracındakı payının artaraq 10% olması nəzərdə tutulmuşdur.

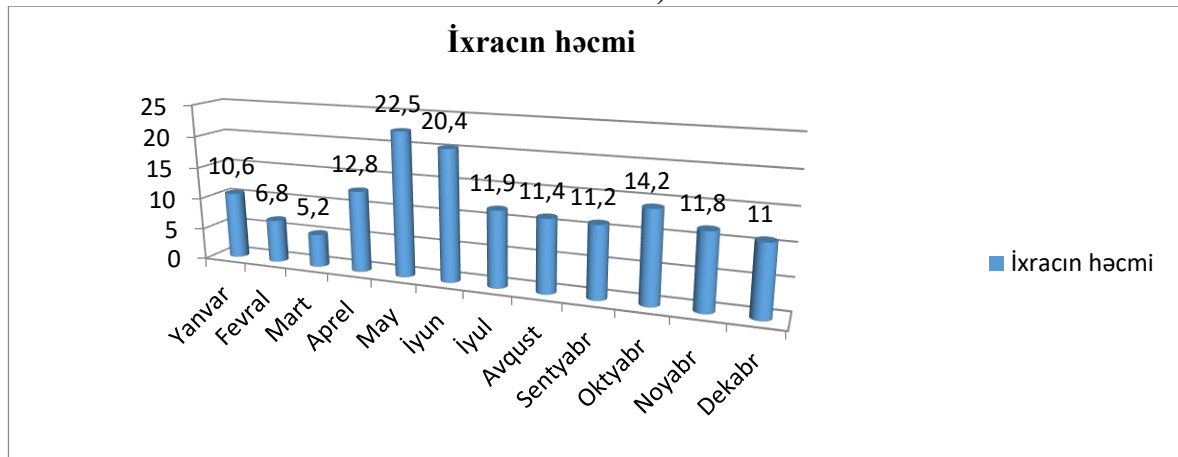
Gələcək dövrün uzunmüddətli strateji planlaşdırılmasına əsasən yüksək rəqabət qabiliyyətli KOB subyektlərinin sayının artırılması, həmçinin onların rəqabət gücünün çoxaldılması, əhalinin gündəlik istehlak məhsulları ilə təchizatının təşkili zamanı KOB subyektlərinin xüsusi rol oynaması nəzərdə tutulmuş, nəticə olaraq onların ÜDM-dəki payının artması, məşğulluq səviyyəsinin yüksəlməsinin baş verməsi planlaşdırılmışdır. Ölkəmizdə 2025-ci ilə qədər olan perspektiv dövr üçün strateji baxışa görə kiçik və orta biznesin ÜDM-dəki payının 35% olması, məşğulluqda isə 40%-ə çatması, qeyri-neft ixracında isə müvafiq göstəricinin 25% dərəcəsində olması planlaşdırılır.

İxrac Dəstək Mərkəzi sahibkarlıq subyektlərinin xarici iqtisadi subyektlərlə əlaqəsi zamanı lazımı sənədlərin, həmçinin elektron müqavilələrin hazırlanmasına, eləcə də transsərhəd elektron xidmətlərin reallaşdırılmasına imkan yaradır. Mərkəz vasitəsilə ixrac fəaliyyəti zamanı tələblərə uyğun olaraq, keyfiyyət, baytarlıq və fitosanitar, habelə mənşə və vəhşi faunanın ixracı barədə sertifikatların verilməsi həyata keçirilir. Ölkə ixracatçılarında elektron gömrük bəyannamələrinin doldurulması, həmçinin gömrük rəsmiləşdirilməsi və nəqliyyat-logistik dəstək xidməti göstərilir.

Mərkəz tərəfindən 2018-ci ildə ölkəmizdə ixracatla məşğul olan hüquqi və fiziki şəxslərə ixrac fəaliyyəti üçün müvafiq olaraq lazımı sertifikatlar verilmişdir. Məsələn, "Baku Steel Company" MMC, yüngül sənaye məhsulları ixracatçısı olan "Gilan Tekstil Park" MMC, həmçinin "AzerGold" MMC və "Food Export Şəmkir" MMC, eləcə də Teymur Əhmədov adına "AZNAR" QSC və s. kimi ixrac firmaları müvafiq sertifikatları mərkəzdən əldə etmişlər. Ölkə ixracatçılarının 2018-ci ildə mərkəz vasitəsilə reallaşdırdığı ixracın ümumi dəyəri 149,8 milyon ABŞ dolları

həcmində olmuşdur. İxrac edilən məhsullardan polad boru, həmçinin polad armatur, eləcə də qiymətli metal külçələr, dəmir metal pilləkən və qapı kimi sənaye məhsullarını qeyd edə bilərik. Aqrar sektor məhsullarından meyvə-tərəvəz, müxtəlif meyvə şirələri, qoyun əti, habelə arpa, pambıq tullantısı, bal, nar yağı, eləcə də dondurulmuş toyuq ayaqları, biyan, nar və s. ixracın çeşidini zənginləşdirmişdir (İİTKM, “İxrac icmalı” 2018-ci il Dekabr №12 (21)., s. 22).

Diqram 2. 2018-ci ildə mərkəz vasitəsilə reallaşdırılan ixrac statistikasını (milyon ABŞ dolları ilə)

Mənbə: İİTKM, “İxrac icmalı”, 2018-ci il Dekabr №12 (21) məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Azərbaycan mənşəli bu müxtəlif məhsullar əsasən Rusiya, Gürcüstan, Türkiyə, Qazaxıstan Respublikasına, habelə Polşa, İran, Almaniya, Ukrayna kimi dünyanın müxtəlif ölkələrinə ixrac edilir.

Dövlət tərəfindən Azərbaycan sahibkarlarının dünya bazarına çıxışı zamanı onların qarşısında dayanan süni maneələrin ortadan qaldırılması məqsədilə qeyri-neft ixrac potensialının reallaşdırılan hissəsinin artırılması istiqamətində 2019-cu ildə həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan layihələrdən biri də “2019 İxrac Dəstək” layihəsidir. Yeni layihənin ixracatçılara bir sıra üstünlüklər təmin edəcəyi planlaşdırılır. Gömrük bəyannamələrinin tərtib edilməsi, yerli istehsalçılara ixracla bağlı gömrükləmə xidmətinin bir çox hallarda ödənişsiz edilməsi, gömrük bəyannamələrinin doldurulması yönündə maarifləndirici treninqlər, “My Broker” Gömrük Təmsilçiliyi firmasının ödənişsiz xidmət göstərməsi və s. burada yer almışdır.

Ölkəmizdə istehsal edilən milli mənşəli məhsulların vahid məlumat və satış bazası kimi fəaliyyət göstərən Azexport.az portalı vasitəsi ilə 2018-ci il ərzində

479 milyon ABŞ dolları həcmində ixrac sifarişləri qəbul edilmiş və əvvəlki illə müqayisədə portala daxil edilən ixrac sifarişlərinin ümumi dəyərində 8% artım müşahidə edilmişdir. İxrac sifarişlərinin dəyərinin ölkələr üzrə müqayisəsi zamanı Rusiya (17,4%), ABŞ (8,5%), Türkiyə (5,5%), eləcə də Ukrayna (4,4%) və Hindistan (4,4%) ön sıralarda yer almışdır. İxrac sifarişlərini əsasən aqrar sektor və onun emal məhsulları, habelə müxtəlif sənaye məhsulları təşkil edir. Kənd təsərrüfatı məhsullarından pomidor, fındıq, çay, soğan, nar, zəfəran və s. daha çox ixrac edilən məhsullardandır. Sənaye məhsullarından isə mühərrik yağı, metal məhsullar, mebel dəsti və s. ixracın çeşidini zənginləşdirir.

İxracat zamanı stimullaşdırma funksiyasını icra edən əsas təşkilatlardan biri olaraq Azərbaycanda İxracın və İnvestisiyaların Təşviqi Fondu (AZPROMO) nu qeyd edə bilərik. İqtisadiyyat Nazirliyi nəzdində təşkil edilən fondun əsas məqsədi respublikanın sektorial və regional baxımdan tarazlı iqtisadi inkişafının təmin olunması və ölkəmizdə, əsasən də regionlar üzrə, yoxsulluğun minimumlaşdırılması strategiyasına adekvat tədbir kimi əlavə iş yerlərinin yaradılması üçün investisiya cəlb ediciliyinin çoxaldılması, həmçinin ölkəmizin ixrac potensialının yüksəldilməsi, onun reallaşdırılması yönündə ixracın stimullaşdırılması ilə bağlı tədbirlərin icrasından ibarətdir. Təşkilatın missiyası isə qeyri-neft sektorunun inkişaf üçün bu sektora birbaşa xarici investisiya qoyuluşunun təşviqi yolu ilə perspektiv ixrac imkanları olan müxtəlif prioritet sahələrin inkişafı vasitəsilə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və iqtisadi artımın sektorial bölgüsünü təmin etməkdir. Fondun fəaliyyət istiqamətlərinə isə Azərbaycan Respublikasının investisiya mühitinin formalaşdırılması, marketinq fəaliyyətinin təşkili, xarici investorlara qısa zamanda göstərilən xidmətlər, investorların ölkəmizə cəlb olunması istiqamətində danışıqların həyata keçirilməsi, investisiyalar, potensial ixrac imkanları olan müxtəlif çeşidli məhsul və xidmətlərin məlumat bazasının təşkili, regionlar üzrə potensial ixrac imkanlarının öyrənilməsi, ixracla məşğul olan firmalara konsaltinq xidmətlərinin göstərilməsi, ixrac bazarlarının araşdırılması, “Made in Azerbaijan” brendinin beynəlxalq arenada, sərgi və yarmarkalarda tanıtımının

təşkilidir. Təşkilatın xidmətləri 2 istiqamətə ayrılır: 1) ixrac fəaliyyəti üzrə xidmətlər; 2) investisiya ilə əlaqəli xidmətlər;

- ixrac fəaliyyəti üzrə xidmətləri reallaşdıran “İxracın təşviqi departamenti” nin ilkin missiyası ölkəmizin ixracatçılara lazımı dəstəyin göstərilməsi, habelə qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılmasıdır. İxrac xidmətlərinə ixracatçılar ticarətlə bağlı məlumatlandırma, sertifikatlaşdırma, standartlar haqqında məlumat vermək, hüquqi məsləhətlərin verilməsi daxildir.

- investisiya ilə əlaqəli xidmətləri təşkilatın “İnvestisiyaların təşviqi departamenti” icra edir. Onun ilkin rolu respublikamızda xarici investorların uğurlu fəaliyyətinə yardım etmək, eləcə də yerli şirkətlərlə onlar arasında əlaqələr yaratmaq, qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrinə xarici investisiyalar cəlb etməkdir. Azərbaycan sahibkarlarına institusional yardım olunmaqla yanaşı, konsaltinq xidmətinin göstərilməsi və tərəfdaşlıq əlaqələrinin qurulması üçün görüşlərin təşkililə bağlı xidmətlər də göstərilir.

SWOT (Gzit) təhlili araşdırılan ölkənin, hər hansı bir iqtisadi sektorun, həmçinin prosesin və mövcud potensialın, eləcə də vəziyyətin güclü və zəif tərəfləri, habelə xarici amillərin təsiri nəticəsində formalaşan imkanlar və təhlükələrin təyin olunmasında tətbiq edilən bir araşdırma metodudur.

SWOT analizinin tətbiqindən hədəf olaraq seçilən məqsədə çatmaq üçün xarici və daxili faktorların təsirinə diqqət yetirməklə onlardan yüksək səviyyədə istifadə olunmasında, mümkün olan ən güclü və əhəmiyyətli imkanları özündə cəmləşdirən aspektlərə, seçilmiş sahələrə fokuslanaraq zəif və təhlükəli yönlərin təsir dərəcəsini minimumlaşdıran plan və strategiyaların tərtib edilməsində, mövcud olanların isə təkmilləşdirilməsində istifadə edilir. SWOT təhlili, həmçinin mövcud strateji planın daha da təkmilləşdirilməsi mərhələsində, eləcə də problemlərin müəyyənləşdirilməsi və onların həll üsullarının təyini zamanı da istifadə olunur.

Müasir dövrün qlobal rəqabət mühitində respublikamızın xarici ticarətdə uğurlu fəaliyyət göstərməsini təmin etmək məqsədilə bir sıra konsepsiyalar, inkişaf proqramları qəbul edilərək icra edilmiş, bəziləri isə icra edilməkdədir. Ölkəmizin

əsas iqtisadi hədəfləri arasında yer alan qeyri-neft sektorunun inkişafına, qeyri-neft ixracının xüsusi çəkisinin artırılmasına fokuslanaraq respublikamızın ixrac potensialının mövcud vəziyyətinin SWOT təhlili aparılmışdır. SWOT analizi ilə ixrac potensialının gücləndirilməsi yönündə hansı lazımı tədbirlərin görülməsinin vacibliyini əks etdirmək mümkündür. Tətbiq edilən araşdırma metodunun sahibkarlıq subyektlərinin tələbatlarını öyrənmə və mövcud problemləri işıqlandırmağa, beləliklə, ixrac potensialının reallaşdırılması üçün gələcək dövrdə həyata keçirilməsi zəruri olan proqramların zəif tərəflərini aşkar etməyə imkan yaradacağı planlaşdırılır. SWOT təhlilinə əsasən qeyd etmək olar ki, beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və ondan optimal şəkildə istifadə edilməsi ilə ölkəmizin mövcud ixrac potensialını artırmaq, ixracın strukturunda qeyri-neft ixracının payını çoxaltmaq, ixrac edilən məhsulların çeşid zənginliyini formalaşdırmaq üçün mövcud perspektiv imkanlardan faydalanmaq mümkündür. Gələcək strateji dövr ərzində ixracın həcmi, xüsusilə qeyri-neft ixracını artırmaq üçün zəruri tədbirlər görülməli, sahibkarlıq mühitinin təkmilləşdirilməsi və sahibkarlığın inkişafının qarşısında dayanan süni baryerlərin ortadan qaldırılması labüddür (bax Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialının Swot təhlili əlavə 2).

Respublikamızda ixracın stimullaşdırılması sahəsində dövlət dəstəyinin reallaşdırılması mexanizmlərinin araşdırılması ixracın stimullaşdırılması strategiyasında, təşviq mexanizmlərinin fəaliyyətindəki boşluqları işıqlandırmağa şərait yaratmaqla bərabər ixrac əməliyyatlarının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb etmişdir. Növbəti paraqrafda Azərbaycan Respublikasının ixrac əməliyyatlarının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi öz əksini tapmışdır.

2.3. Azərbaycan Respublikasının ixrac əməliyyatlarının mövcud vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

Ölkəmizin xarici iqtisadi strategiyasında öz əksini tapan əsas prioritet istiqamətlər arasında beynəlxalq təsərrüfat sisteminə güclü inteqrasiya, istiqamətlər qlobal geoiqtisadi məkanda yaranan yeni inkişaf meyllərinə uyğun olaraq adekvat reaksiya vermək imkanının artırılması yer alır. Xarici iqtisadi strategiyada ixrac potensialının artırılması, ixracın strukturunda qeyri-neft ixracının xüsusi çəkisinin çoxaldılması, ixrac edilən məhsulların çeşid zənginliyinin yaradılması, “Made in Azerbaijan” brendinin xarici bazarlarda tanıtımı kimi məsələlər də öz əksini tapmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, 2008-ci il qlobal maliyyə böhranından sonra dünya əmtəə bazarlarında neft məhsullarının qiymətlərində kəskin enmələr yaranmışdır. 2014-cü ilin sonunda dünya bazarlarında Brend markalı neftin qiymətinin 62 ABŞ dollarına olması ölkəmizin xarici iqtisadi fəaliyyətində bir sıra mənfi təsirlər doğurmuşdur. Mənfi tendensiya sonrakı illərdə də davam etdi.

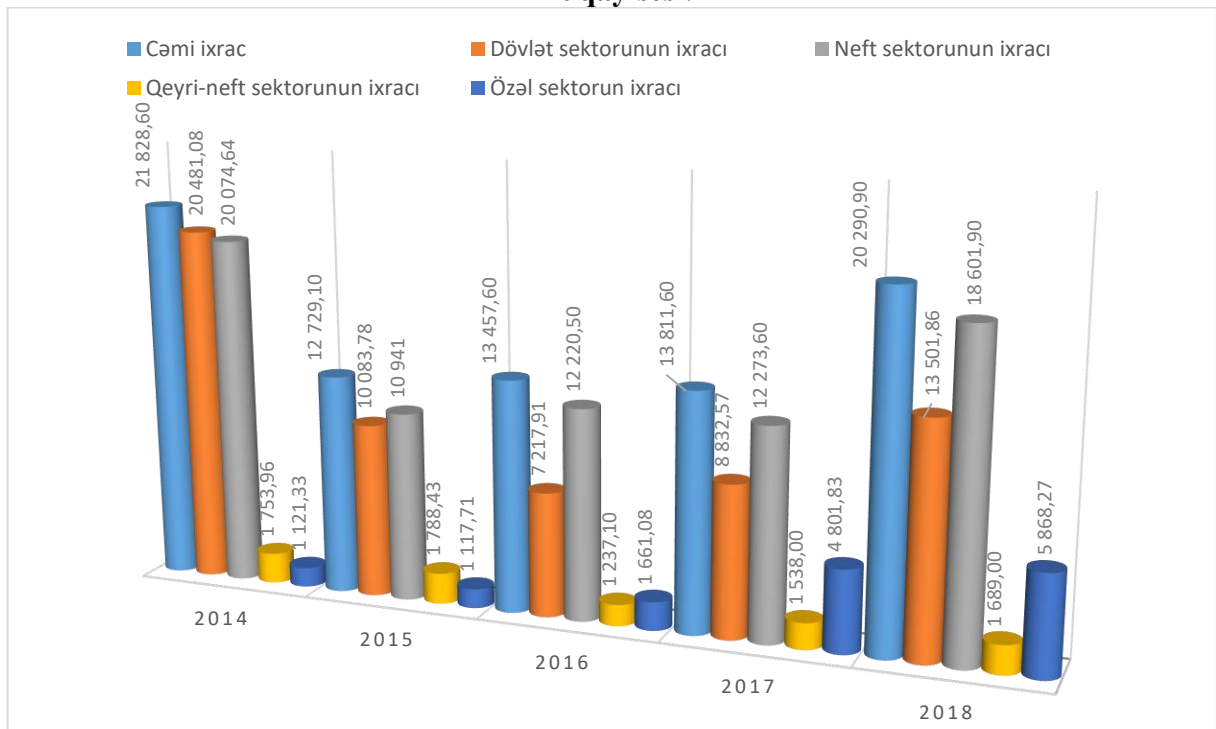
DGK-nin təqdim etdiyi məlumatlara əsasən 2018-ci ildə ölkəmizin xarici ticarət dövriyyəsinin həcmi 30 923,6 milyon, ixracın həcmi 19 458,63 milyon, idxalın həcmi 11 464,97 milyon ABŞ dolları olmuşdur. Müvafiq dövr ərzində ölkə rezident və qeyri-rezidentləri vasitəsilə dünyanın 185 ölkəsi ilə xarici ticarət əlaqəsi qurulmuş, məhsul və xidmət ixracı 113 ölkə ilə aparılmış, 178 ölkədən isə məhsul və xidmətlərin idxalı həyata keçirilmişdir. Bu dövr üçün xarici ticarət saldosu 8825,9 mln. ABŞ dolları dəyərində müsbət balans əldə edilmişdir. 2017-ci ildə xarici ticarət dövriyyəsi 22 593,6 mln. ABŞ dolları, idxalın həcmi 8782,0 mln. ABŞ dolları, ixrac isə 13 811,6 mln. ABŞ dolları həcmində olmuşdur. 2017-ci ildə ölkəmiz dünyanın 187 ölkəsi ilə ticari-iqtisadi əlaqələr yaratmış, xarici ticarət saldosu 5 029,6 mln. ABŞ dolları həcmində müsbət balans dəyərində olmuşdur. Cari ilin əvvəlki illə müqayisəsi zamanı xarici ticarət dövriyyəsində faktiki qiymətlərlə 30,9% artım qeyd olunmuş, ixracda 31,1%, idxalda isə 30,5% artım müşahidə edilmişdir. Real ifadə ilə qeyd etsək, xarici ticarət dövriyyəsində 0,5% artım olmuş, ixracın həcmində müvafiq göstərici 0,6%, idxalda isə 0,2% dəyərindədir.

Cari ildə AR-nın cəmi ixracında əvvəlki ilə nəzərən 30,9% artım qeyd edilmişdir.

də, böhrandan əvvəlki dövrlə müqayisə aparıldıqda 2018-ci ilin ümumi ixracının 2014-ci ilin müvafiq göstəricisindən 7,04% az olduğunu qeyd etmək olar. 2018-ci ildə dövlət sektorunun ixracı 13 501,86 mln. ABŞ dolları olmuş, özəl sektorun ixracda payı 5 868,27 mln. ABŞ dolları dəyərini təşkil etmişdir. 2014-cü ildə dövlət sektorunun ixracda payı 20 481,08 mln. ABŞ dolları, özəl sektorda isə 1 121,33 mln. ABŞ dolları idi. 2018-ci ildə 2014-cü illə müqayisədə dövlət sektorunun ixracda payı 34,08% azaldığı halda, özəl sektorun ixracda payı 5 dəfə artmışdır. Həmçinin qeyd etmək lazımdır ki, “2014-cü ildə ölkəmizdən ixrac edilən məhsulların çeşidlərinin sayı 2 151 ədəd olmuş, 2018-ci ildə isə ixrac olunan məhsulların çeşid zənginliyi artaraq 3 088 ədəd təşkil etmişdir” (DGK "Azərbaycan Respublikası Xarici Ticarətin Gömrük Statistikası", 01.01.2018 – 31.12.2018, s. 6).

Aşağıdakı qrafikdə 2014-2018-ci illər üzrə ixracla bağlı cəmi ixrac, neft və qeyri-neft sektorunun ixracı, dövlət sektoru və özəl sektorun ixracda payı əks etdirilmişdir:

Qrafik 1. Azərbaycan Respublikasının 2014-2018-ci illər üzrə ixrac göstəricilərinin müqayisəsi.

Mənbə: Qrafik DSK-nin <https://www.stat.gov.az/>, DGK-nin <http://customs.gov.az/> materialları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

2018-ci ildə AR-nın qeyri-neft ixracının həcmi 1689 mln. ABŞ dolları olmuş və ümumi ixracın sadəcə 8,83%-ni əhatə etmişdir. Son illərdə qeyri-neft sektorunun sürətli inkişafı sektor üzrə ixracda artım yaratsa da, bu dövrdə qeyri-neft ixra-

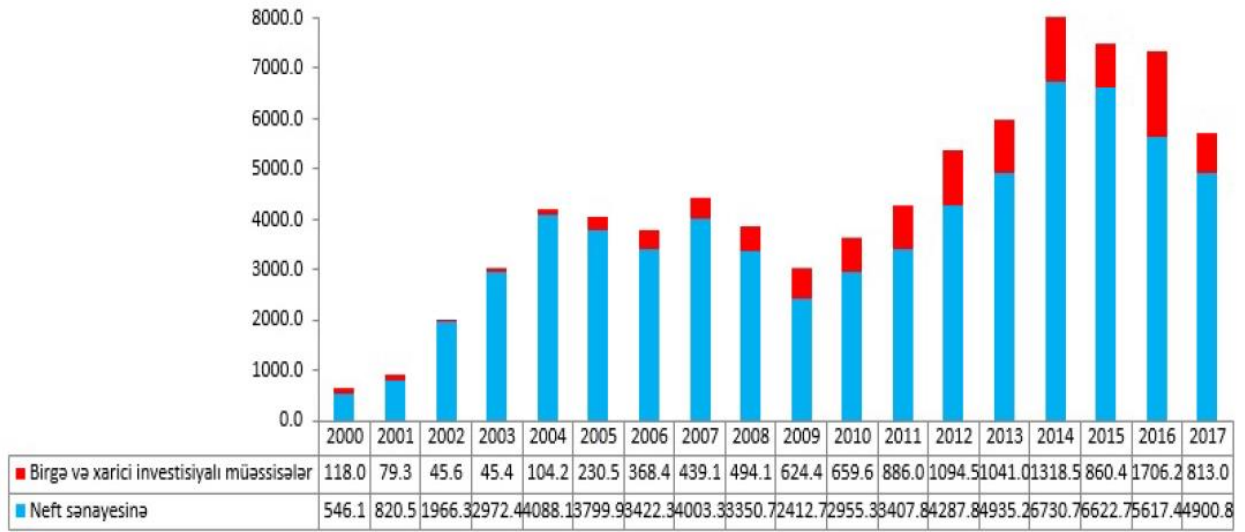
cının cəmi ixracdakı payında böyük dəyişiklik olmayıb. Aşağı neft qiymətləri dövründə ixracın həcmində azalmanın olduğunu nəzərə alaraq, cəmi ixracda qeyri-neft ixracının xüsusi payının dinamikasının təhlilini aparsaq, onun oynadığı rolun cüzi olduğunu görə bilərik. Belə ki, 2014-cü ildə qeyri-neft ixracı ümumi ixracın 8%-ni təşkil edirdi, cari ildə isə əvvəlki ilə nəzərən qeyri-neft ixracında 150 milyon, yəni 10%-lik artım, 2016-cı illə müqayisədə 452 milyon, 36% müsbət fərq olduğu halda, 2014-cü ilin müvafiq göstəricisindən 65 milyon ABŞ dolları, yəni 3,7% azdır. 2015-ci illə müqayisədə bu fərq 99,4 mln. ABŞ dolları, yəni 5,6% az olmaqla bizə göstərir ki, qeyri-neft sektorundakı yaranan inkişaf ölkəmizin ixracında müsbət impuls olsa da, ixracın neft sektorundan asılılığı kifayət qədər yüksəkdir.

Yuxarıdakı diaqramın təhlilindən aydın olur ki, qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş BXİ-in həcmində 2014/2017-ci illər intervalında kəskin dalğalanma yaranmışdır. 2014-cü illə müqayisədə 2015-də BXİ-in həcmində 34,7% azalma, 2016-cı ildə əvvəlki ilə nisbətdə 98,3% artım, 2017-də isə 52,4% azalma müşahidə edilir. 2018-ci ilin ilk 6 ayı ərzində ölkə iqtisadiyyatına 2 mlrd. 53,5 mln. ABŞ dolları dəyərində birbaşa xarici investisiya cəlb edilmiş, qeyri-neft sektoruna isə 423,3 mln. ABŞ dolları dəyərində investisiya qoyulmuşdur, bu isə 2017-ci ilin eyni dövrü ilə müqayisədə 10,4% azalma deməkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, neft məhsullarının dəyərdən düşməsi ilə əlaqədar olaraq neft sektorunun ixracından əldə edilən valyuta vəsaitlərinin azalması ilə paralel şəkildə qeyri-neft ixracının dəyərini kiçilməsi baş vermişdir. Fikrimizcə, buna səbəb neft sektoruna yatırılan birbaşa xarici investisiyaların qeyri-neft sektoruna qoyulan birbaşa xarici investisiyalardan dəflərlə çox olmasıdır.

2000-2017-ci illər intervalında iqtisadiyyatımıza yatırılan 77,8 mlrd. dəyərində olan BXİ-in 66,8 mlrd, yəni 85,9%-i neft sektorunun inkişafına yönləndirilmiş, qeyri-neft sektoruna isə 19,9 mlrd. ABŞ dolları dəyərində, yəni 14,1%-i qədər investisiya qoyulmuşdur. Ölkəmizin qarşısında dayanan ixracla bağlı əsas çağırışlardan biri də ixrac olunan məhsulların çeşid zənginliyinin yaradılmasıdır. Aşağıdakı diaqramda neft və qeyri-neft sektoruna qoyulmuş xarici investisiyaların dinamikası əksini tapmışdır:

Şəkil 1. Neft və qeyri-neft sektoruna yatırılan birbaşa xarici investisaların dinamikası (milyon ABŞ dolları)

Mənbə: Mehtiyev A., “Azərbaycana birbaşa xarici investisiyalar: mövcud durum və problemlər” (26.10.2018) elmi məqalə <http://fed.az>

Yuxarıda biz xarici ticarət zamanı 2018-ci ildə ixrac edilən məhsulların çeşid sayının 3 088 ədəd olduğunu qeyd etsək də, 2018-ci ilin xarici ticarət stasitikasının təhlili zamanı ölkəmizdən xaricə ixrac edilən 20 290,9 mln. ABŞ dolları dəyərində ixracın 17 748 468,89 mln. ABŞ dolları dəyərində olan hissəsi, yəni 91,17%-ni xam neft, neft məhsulları və təbii qazın təşkil etdiyini nəticə olaraq əldə etmək olar. Neft sektorunda istehsal edilən məhsulların çeşid sayı isə məhduddur və 5 əsas növdə istehsal edilən məhsul neft ixracında xüsusi çəkiyə malikdir. Həmin mallara emal prosesin keçməyən neft məhsulları, neft koksu (susuzlaşdırılmamış), təbii qaz, neftin emalından alınan mühərriklərin kerosin yanacağı və müxtəlif məqsədlərdən ötrü istifadə edilən qazoyllar aiddir. Qeyri-neft sahələrinin ixracının strukturunda aqrar sektor, kimya, qida və metallurgiya sənayesinin 30-dan çox çeşiddə məhsulu əsas çəkiyə malikdir.

İxracatın zəif diversifikasiyalaşdırılması ixrac potensialının artırılmasının, həm növ, həm də coğrafi baxımdan ixracın şaxələndirilməsinin zərurilini əks etdirir. 2018-ci ilin cəmi ixracının 91,17%-nin neft sektorunun payına düşməsi, eləcə də qeyri-neft sektorunun ixrac mallarının çeşid sayının 1000-dən çox olmasına baxmayaraq, qeyri-neft ixracının 73%-nin, yəni 1 mlrd. 232 milyon ABŞ dolları dəyərində olan hissəsinin cəmi 30 çeşiddə olan qeyri-neft sektoru mal və xidmət-

lərinin hesabına təşkil edildiyini, nəticə olaraq əldə edirik. İxracatın zəif diversifikasiyalaşdırılmasını biz aşağıdakı cədvəlin təhlilindən də görə bilərik:

Cədvəl 7. Qeyri-neft sektorunun əsas ixrac məhsulları və onların ixracda faizlə xüsusi çəkisi.

Məhsulun adı	2017-ci ildə ixracın statistik dəyəri (mln. ABŞ dolları ilə).	2018-ci ildə ixracın statistik dəyəri (mln. ABŞ dolları ilə).	Əvvəlki ilə nisbətən,% -lə.	2018-ci ilin qeyri-neft ixracına nisbətən, %-lə.	2018-ci ilin ümumi ixracına nisbətən, %-lə.
1. Pomidor.	151,6	177,4	117,1	10,5	0,89
2. Qızıl.	125,4	118	94,1	6,99	0,61
3. Xurma.	90,9	114,5	126	6,78	0,59
4. Fındıq ləpəsi.	114,5	93,5	81,7	5,54	0,48
5. Qara metallar və ondan hazırlanan məmulatlar.	82,9	86,2	104	5,1	0,44
6. İlk formalı polietilen.	75,4	74,4	98,7	4,41	0,38
7. Elektrik enerjisi.	51	65,6	128,6	3,88	0,34
8. Şəkər.	39,4	24,9	63,2	1,47	0,13
9. Çay.	10,2	9,3	91,2	0,55	0,05
10. Tütün	14,2	14,2	100	0,84	0,07
11. Pambıq iplik.	15,9	23,7	149,1	1,4	0,12
12. Pambıq lifi.	32,5	80,4	247,4	4,76	0,4
13. Digər yağlar və məhsullar.	34,6	39,5	114,2	2,34	0,2
14. Alüminium və ondan hazırlanan məmulatlar.	117,6	112,2	95,4	6,64	0,58
15. Mis və ondan hazırlanan məmulatlar.	30,6	40,3	131,7	2,39	0,21

Mənbə: DSK-nin <https://www.stat.gov.az/>, DGK-nin <https://www.stat.gov.az/> məlumatları və müəllifin hesablamaları əsasında tərtib edilmişdir.

2018-ci ildə qeyri-neft ixracının strukturunda pomidor 177,4 milyon ABŞ dolları dəyərində ixrac olunmaqla ilk yeri tutmuş, qeyri-neft ixracında xüsusi çəkisi 10,5% olmuş, cəmi ixracın isə 0,89%-ni təşkil etmişdir. 2017-ci illə müqayisədə pomidor məhsulunun ixracında 25,8 milyon ABŞ dolları dəyərində, yəni 17%-lik artım yaranmışdır. Qızıl ixracının həcmi 118 milyon ABŞ dolları olmuş, qeyri-neft ixracının quruluşunda 2-ci yerdə dayanmaqla qeyri-neft ixracının 6,99%-ni, cəmi

ixracın isə 0,61%-ni təşkil etmişdir. Qızıl ixracında isə 2017-ci illə müqayisədə 7,4 milyon ABŞ dolları dəyərində, yəni 5,9% azalma olmuşdur.

“Xurma məhsulu qeyri-neft ixracının strukturunda 3-cü yerdədir və ixracının həcmi 114,5 milyon ABŞ dolları dəyərindədir. Əvvəlki illə müqayisədə xurma məhsulunun ixracı 23,6 milyon ABŞ dolları dəyərində olmaqla, 26%-lik artım müşahidə edilmişdir. Qeyd edək ki, xurma məhsulu cəmi ixracın 0,59%-i, ümumi ixracın isə 6,78%-i dəyərindədir” (İİTKM, “İxrac icmalı”, 2019, Yanvar, s. 6).

Fındıq ləpəsi, elektrik enerjisi, mahlıç, həmçinin polietilen və emal edilməmiş aşqarlanmış alüminium, eləcə də qatran yağı kimi məhsullar ixracın çeşidlərini zənginləşdirir.

“2018-ci ildə meyvə-tərəvəz məhsullarının ixracında 2017-ci illə müqayisədə 559,6 milyon ABŞ dolları dəyərində, yəni 11%-lik artım yaranıb. Digər ixrac məhsullarından elektrik enerjisinin ixracının dəyəri 65,6 milyon ABŞ dolları olmaqla, yəni 28,6%-lik artım ilə xarakterizə edilir. Kimya sənayesi məhsullarının ixracının dəyəri isə 78,1 milyon ABŞ dolları təşkil etmiş, 2,4%-lik azalma müşahidə edilmişdir” (İİTKM, “İxrac icmalı”, 2019, Yanvar, s. 9).

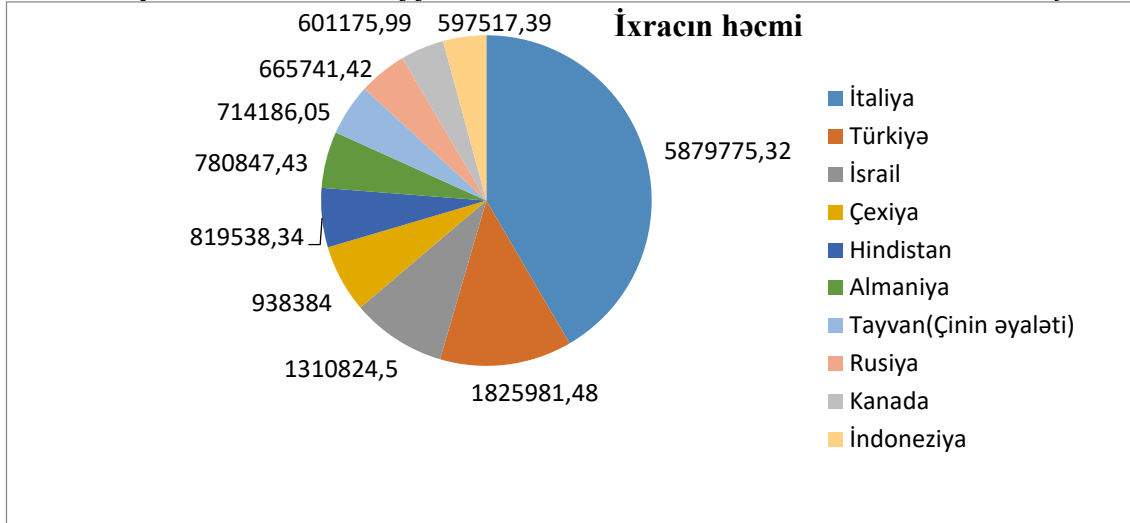
İxracın qeyri-neft sahələrinin strukturuna nəzər yetirdikdə ixracın həcmində xüsusi payı olan 5 məhsuldan başqa, digər malların ixrac dəyəri çox aşağıdır. Sektor üzrə tək məhsuldan ixracın asılılıq dərəcəsi 10%-dir (ixracının statistik dəyəri 177,4 milyon ABŞ dolları olan pomidor məhsulu).

Ölkəmiz üçün ixracatda qeyri-resurs məhsul növlərinin ixracının həcmi yüksəltməklə yanaşı, ixracın coğrafi baxımdan şaxələndirilməsinə ehtiyac vardır, çünki, idxalatçı ölkələr təbii fəlakət, həmçinin iqtisadi böhranlarla üzləşdiyi vaxt ixracın coğrafi baxımdan diversifikasiyalaşdırılması mümkün risk, həmçinin yaranacaq təhlükənin qarşısını alır. 2018-ci il ərzində ölkəmiz dünyanın 185 ölkə ilə tərəfdaşlıq əlaqəsi qurmuş, ixracda İtaliya, İsrail, Çexiya, Türkiyə, Almaniya və Hindistan əsas ölkələrdən biridir. Sektor üzrə ixracın 75,1%-i beş ölkə ilə yaradılan ticarət tərəfdaşlıqları hesabına formalaşmışdır.

İxrac fəaliyyətində aşağıdakı diaqramda qeyd edilən 10 ölkə xüsusi çəkisi ən

yüksək olmaqla, 2018-ci ildə ölkəmizin cəmi ixracının 69,65%-ni təşkil etməklə, ixracın coğrafi baxımdan zəif şaxələndirilməsini əks etdirir.

Diqram 3. İxrac əməliyyatlarında əsas ölkələr və onların faizlə xüsusi çəkisi.

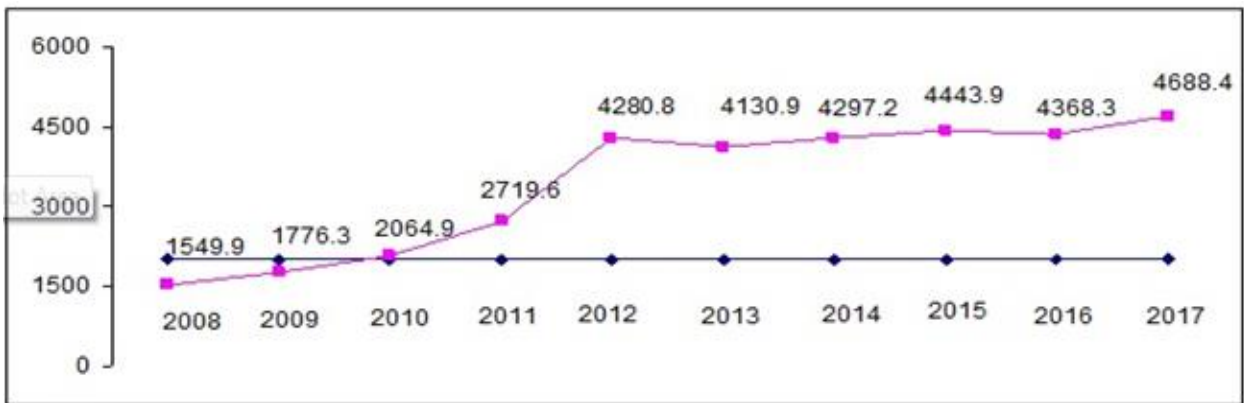
Mənbə: Dövlət Gömrük Komitəsi, <http://customs.gov.az/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Qeyri-neft sektorunun əsas ixrac məhsullarının bəziləri yuxarıdakı diaqramda qeyd edilən əsas ixrac ölkələrindən bir və ya iki ölkə tərəfindən idxal edilir. Məsələn, 2018-ci ildə ölkəmizdən ixrac edilən elektrik enerjisinin 87%-i Gürcüstan və Rusiyaya, qeyri-neft ixracında əsas məhsullardan olan pomidorun 99,06%-i Rusiyaya, qızıl isə demək olar ki, tamamilə İsveçrəyə, fındıq ləpəsinin 90%-i İtaliya, Rusiya və Almaniyaya, xuramanın isə 90%-dən çox hissəsi Rusiyaya göndərilib. Qeyri-neft məhsullarının əsas ixracatçı ölkələrindən biri Rusiyadan asılılıq göstəricisi 36,66%, digər əsas ixrac ölkələrindən olan İsveçrə, Gürcüstan, həmçinin Türkiyədən asılılıq səviyyəsi müvafiq olaraq 8,01%, 7,37% və 20,42%-dir. Türkiyə, Gürcüstan və İsveçrədən birgə asılılıq göstəricisi 35,81% olmuşdur. Beləliklə, təhlildən belə nəticəyə gəlmək olar ki, yuxarıdakı göstəricilər ixracın şaxələndirilməsi cəhətdən orta riskli göstəricilər kimi qiymətləndirilmiş, ixracın coğrafi baxımdan diversifikasiyanın vacibliyini əks etdirir. Belə ki, şaxələndirmənin aparılması ixrac fəaliyyəti zamanı formalaşan riskləri ortadan qaldıra bilər.

Ölkəmizin ixracının quruluşuna nəzər yetirdikdə 2018-ci il müddətində xidmət ixracında da artım olduğunu görə bilərik. Belə ki, “Azərkosmos” ASC-nin 25,6 milyon ABŞ dolları dəyərində xidmət ixracı həyata keçirdiyi DGK-nin məlumatlarında da qeyd olunmuşdur. Qeyd edək ki, peyk telekommunikasiya xidmətləri

və optik peyk xidmətlərinin ixracından ASC-nin əldə etdiyi mənfəət cəmi gəlirin 87%-ni təşkil edib. Xidmət ixracı dünyanın 24 ölkəsinə edilmiş, 5 ölkə isə xidmət ixracında xüsusi çəkiyə malik olmuşdur. Həmin ölkələrdən Fransa 11,8 milyon, Malaziya 8,4 milyon, həmçinin BƏƏ 1,5 milyon, eləcə də Almaniya 941 min və Gürcüstan 573 min ABŞ dolları dəyərində ölkəmizdən xidmət idxal etmişdir. Əvvəlki illə müqayisədə ASC-nin xidmət ixracında 12%-lik artım müşahidə edilmiş, həmçinin xidmət ixracı 16 ölkəyə olmuşdur (İİTKM, “İxrac icmalı” №12 (21), 2018-ci il Dekabr, s. 15). 2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasına gələn xarici ölkə vətəndaşlarının ölkəmizdə bank kartları ilə həyata keçirdikləri əməliyyatların dəyəri 1278,4 milyon ABŞ dolları olmaqla əvvəlki illə müqayisədə 25%-lik artım təşkil etmişdir.

Şəkil 2. Xidmət ixracının 2008-2017-ci illər ərzində dinamikası.

Mənbə: <https://banker.az/az>

2008-2017-ci illər ərzində ölkəmizdə xidmət ixracının həcmi 3 dəfədən çox artmışdır. Məsələn, 2008-ci ildə xidmət ixracı 1,595 mlrd ABŞ dolları olduğu halda, 2017-ci ildə 4.688,4 mlrd ABŞ dollarına çatmışdır. 2008-2012-ci illər intervalında xidmət ixracında kəskin artım olduğu təqdirdə, 2012-2017-ci illərdə xidmət ixracının həcmində 2,5 dəfə artım olsa da, 2013-2017-ci illərdə sürətli artım tempi kəskin tempi kəskin şəkildə azalmışdır. 2013-2016-ci illər müddətində 2% artım tempi yalnız 2017-ci ildə sürətli artım ilə əvəz olmuş, yəni artım tempi yüksələrək 7,3%-ə çatmışdır.

Ölkəmizdə xidmət ixracının şaxələndirilməsinə nəzər saldıqda son dərəcə xidmət ixracının zəif diversifikasiya olunduğunu görə bilərik. 2017-ci ildə cəmi xidmət ixracının 64,3%-ni turizm sektoru, 20,7%-ni isə nəqliyyat xidmətləri təşkil

etmişdir. Yəni məcmu gəlirdə iki sahənin ümumi çəkisi 85% olmaqla, turizm sektorunun xidmət ixracı 3 milyard ABŞ dolları, nəqliyyat xidmətlərində isə müvafiq göstərici 971,3 milyon ABŞ dolları təşkil etmişdir. Xidmət ixracında rabitə, maliyyə və tikinti sektorunun ümumi payı 259 milyon ABŞ dolları olmaqla, 6% çəkiyə malikdir. Turizm sektoru üzrə xidmət ixracında 4 ölkə yəni Gürcüstan, Türkiyə, İran və Rusiya əsas ixrac ölkəsi sayılır, çünki, sektor üzrə cəmi ixracın 80%-ə yaxın ölçüdə olan hissəsini məhz adları sadalanan ölkələr idxal edirlər. Beləliklə, xidmət sektorunda da coğrafi baxımdan ixracın şaxələndirilməsi göstəricisi çox aşağıdır və adı qeyd edilən ölkələrin payı 50%-dən çoxdur.

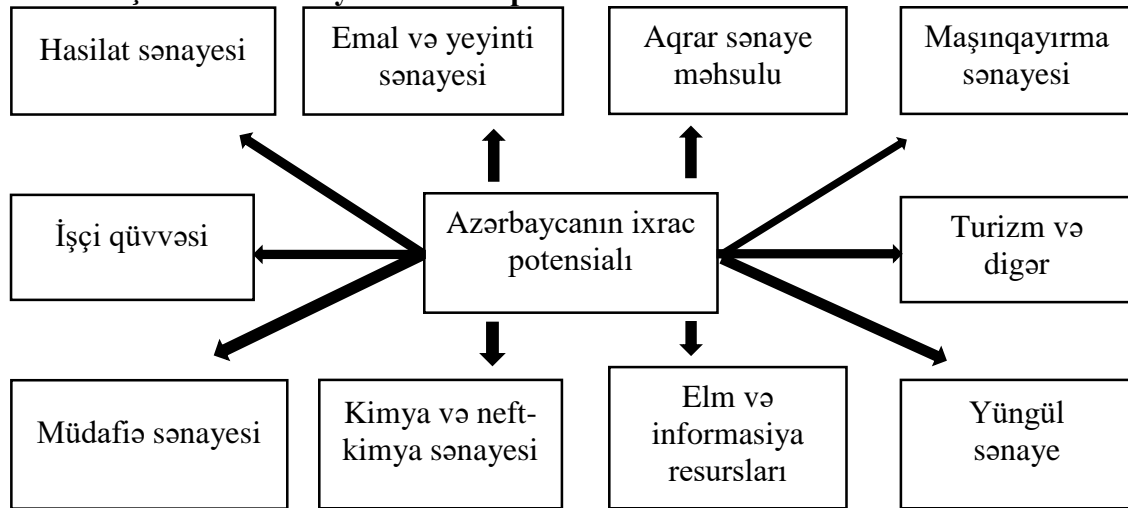
Beynəlxalq təcrübədə tətbiq edilən texnoloji baxımdan kateqoriyalara nəzər yetirsək, Azərbaycan Respublikasından ixrac edilən məhsulların texnoloji cəhətdən çox böyük hissəsi aşağı və orta-aşağı kateqoriyaya aiddir. Belə ki, neft-qaz sənayesinin məhsulları, həmçinin qida sənayesinin məhsulları, eləcə də bütün məhsulları, habelə toxuculuq, tekstil sənayesi məmulatları və emal edilməyən bütün xammalın istehsalı bu kateqoriyaya daxildir. 2018-ci ildə cəmi ixrac məhsullarımızın 90%-ni, qeyri-neft sektorunun ümumi ixracının isə 50%-ni aşağı texnoloji kateqoriyaya daxil olan mallar təşkil edib. Yalnız metallurgiya sənayesi, neft məhsullarının emal edilmiş hissəsi, plastmassa və ondan istehsal edilən məhsullar orta texnoloji kateqoriyaya aid olub. Bu kateqoriyaya daxil olan məhsullar cəmi ixracda 5-6%, qeyri-neft sektorunun ixracında isə 40-45% paya sahibdir. Kimya sənayesi, maşın və avadanlıqlar, silah sənayesi, həmçinin elektrik cihazları, hava nəqliyyatı orta və yüksək texnoloji kateqoriyaya daxildir. Bu kateqoriyaya aid olan kimya və silah sənayesi məhsullarının ixracda cüzi bir paya sahib olduğunu nəzərə alaraq ixracın cəmi 1-2%-nin orta və yüksək texnoloji kateqoriyaya daxil olan məhsullardan təşkil edildiyini hesab etmək olar.

2018-ci ildə ixrac fəaliyyətində minlərlə rezident və qeyri-rezident iştirak etsə də, qeyri-neft sektorunun cəmi ixracının 52,67%-i yəni 889,52 milyon ABŞ dolları dəyərində olan hissəsi 20 ixrac firması tərəfindən həyata keçirilib. 10 əsas ixrac firmasının isə ixracda payı 706,9 milyon ABŞ dolları olmuş, yəni qeyri-neft ixracının 41,85%-ni təşkil etmişdir. Təhlildən aydın olur ki, ixrac fəaliyyətindən əldə

edilən gəlirin biznes subyektləri arasında qeyri-bərabər bölgüsü mövcuddur və gəlirin qeyri-bərabər bölgüsü sahibkarların ixracatda maraqlı olmamasına səbəb olur.

2018-ci ildə Azərbaycan Respublikasının ixracat fəaliyyətindən əldə etdiyi valyuta gəlirlərinin dövlət və özəl sektor arasında bölgüsünə nəzər yetirsək, neft-qaz sektorundan əldə edilən ixrac gəlirlərinin demək olar ki, tamamilə dövlət sektoruna məxsus olduğunu qeyd edə bilək. Qeyri-neft sektorundan əldə edilən gəlirdə isə dövlət sektorunun payı təxmini 30% olmuşdur. Özəl sektorun gəliri qeyri-neft ixracının təxmini 70%-dən bir az çoxunu, yəni 1 milyard ABŞ dollarından çox olan hissəsini təşkil etmişdir.

Şəkil 3. Azərbaycanın ixrac potensialının strukturu və əsas mənbələri.

Mənbə: Əsgərova S. (2007), “Keçid iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanın ixrac siyasəti” i.e.n.al. üçün. təd.ol.dissertasiya işi. Bakı, 82 s.

Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialının quruluşuna nəzər yetirdikdə ölkəmizin ixrac potensialının reallaşdırılan hissəsi ilə mövcud potensial arasında böyük fərq olmasını görə bilərik. İxrac potensialının quruluşuna neft və neft məhsulları, kimya sənayesi məhsulları, plastmas və ondan istifadə edilməklə alınan məhsullar, yeyinti sənayesinin müxtəlif malları, maşın və avadanlıqlar, dəniz məhsulları, xəz-dəri və toxuculuq məmulatları, həmçinin heyvan və bitki tərkibli müxtəlif yağlar, piylər və s. daxildir. Ölkəmizin qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının artırılması və onun reallaşdırılması üçün istehsalda yeni metodlardan istifadə edilməsi, prioritet sahələrin ixrac potensialını artırmaq üçün həmin sahələrə investisiya cəlb edilməsi, institusional idarəetmənin təkmilləşdirilməsi xüsusi

əhəmiyyət kəsb edir. Xarici bazarlara ixrac edilən məhsulların modifikasiyası və təkmilləşdirilməsi, qablaşdırma, xarici bazarların tədqiqi, araşdırma və inkişaf fəaliyyətinə xüsusi diqqət yetirilməsi, ixrac performansının yüksəldilməsinə mənfi təsir edən süni yaradılmış baryerlərin ortadan qaldırılması ilə ixracın artımına nail olmaq mümkündür.

Beləliklə, Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsinin müasir vəziyyətinin təhlili imkan verir ki, biz növbəti fəsilə ixrac potensialının müasir vəziyyətinin qarşısında dayanan çağırışları, ixracın stimullaşdırılması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə istiqamətlərini və Azərbaycan Respublikasında ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması sahəsində hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətləri tədqiq edək.

III Fəsil AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA İXRAC POTENSİALININ GENİŞLƏNDİRİLMƏSİNİN HÜQUQİ BAZASININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ PROBLEMLƏRİ

3.1. İxrac potensialının müasir vəziyyətinin qarşısında dayanan çağırışlar

Respublikamızda son 10 ildə iqtisadi inkişafın sürətli artım dinamikasının müşahidə edilməsi, uğurlu neft strategiyasının tətbiqi nəticəsində əldə edilmiş gəlirin istehsal infrastrukturlarının modernizasiyasının aparılmasına yönləndirilməsi, iqtisadiyyatda qeyri-neft sektoru prioritet seçilməklə onun şaxələndirilməsi yönündə müəyyən tədbirlərin icrası, həmçinin ÜDM-in həcmində artım və sosial rifahın qismən yüksəldilməsi baş vermişdir. Dünya əmtəə bazarlarında neft qiymətlərində kəskin azalma, eləcə də xarici ticarət tərəfdaşlarının ciddi böhrana məruz qalması iqtisadi artım tempinin aşağı düşməsinə səbəb olmuşdur.

Ölkəmizin iqtisadi inkişafının qarşısında dayanan çağırışlara cavab olaraq bir sıra institusional və struktur baxımından təkmilləşdirmənin aparılması labüddür. Tədiyyə balansında kəsir, maliyyə-bank sektorunda yaranan mənfi təsir və qeyri-neft büdcə kəsiri ölkəmizin yeni inkişaf modelinə keçidinin zəruriliyini göstərmişdir.

İqtisadi inkişafın davamlı olması üçün avanqard sektorların iqtisadiyyatımızda iqtisadi inkişafın lokomotivi olması, iqtisadiyyatın quruluşunda ticari bölmənin, emal sənayesinin, özəl sahibkarlığın, yüksək texnologiyalara əsaslanan sektorların, eləcə də yüksək ixtisaslı əməyə əsaslanan sahələrin və yüksək əlavə dəyər formalaşdırma bilən sektorların xüsusi paya sahib olması zəruridir. İqtisadiyyatın quruluşunda təkmilləşdirmənin aparılmasının biznes mühitinin inkişafında, maliyyə-bank sektorunun sağlamlaşdırılması və üzən məzənnəyə əsaslanan monetar siyasətin tətbiqinin isə beynəlxalq bazarlara çıxış üçün şəraitin yaradılmasında müsbət impuls olacağı planlaşdırılır.

Ölkəmizdə həm özəl sektorda, həm də dövlət sektorunda sənaye, idarəetmə, kommunikasiya, maliyyə, informasiya və digər sahələrdə yeni texnologiyaların tətbiqi yüksək əlavə dəyərin yaradılmasına təkan verə bilər. Yeni texnologiyaların

idxalı ilə birgə həmin texnologiyanı idarə edən işçi qüvvəsinin gətirilməsi ilə ixrac potensialının yüksəldilməsinə və ixracatda əsaslı artıma nail olmaq olar.

İqtisadi artımın təhlili nəticəsində makroiqtisadi sabillik və sosial rifah göstəricilərinə neft amilinin əhəmiyyətli dərəcədə təsirinin mövcudluğunu görə bilərik. Pro-tsiklik iqtisadi siyasətin tətbiq edilməsi ilə iqtisadi artımın dövlət tələbindən asılılığı yüksəlmişdir. İqtisadi artımda dövlət tələbinin rolunun dayanıqlı özəl tələblə əvəz edilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edən əsas çağırışlardandır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında dayanan müasir çağırışlara adekvat tədbir kimi ilkin olaraq karbohidrogen ehtiyatlarının ixracından asılılığın minimumlaşdırılması, qeyri-neft ixracının artırılması və qeyri-neft idxalı kəsrinin bağlanması məsələlərinin həlli xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Qeyri-neft sektorunun inkişafı nəticəsində adambaşına düşən ixrac həcmi göstəricisinin 1000 ABŞ dolları olması planlaşdırılır. Təyin edilmiş hədəflərə çatmaq üçün sağlam rəqabət mühitini təşkil edən effektiv dövlət tənzimləməsinin və yüksək əlavə dəyər formalaşdıran ixrac əsaslı iqtisadiyyata transformasiyanın aparılması zəruridir.

Çevik məzənnə siyasətinin tətbiqi ixrac fəaliyyətində müsbət impulslar yaratmaqla respublikamızın tədiyyə qabiliyyətinin yüksəlməsini təmin edə bilər. İnvestorların hüquqlarının qorunmasını təmin edən mexanizmlərin təkmilləşdirilməsi, rəqabət qanunvericilərindəki nöqsanların ortadan qaldırılması və onun işlək sisteminin yaradılması ölkəmiz qarşısında dayanan əsas çağırışlardandır.

Respublikamızın iqtisadi inkişafının xammal yönümlü olması ixracın əsas hissəsinin hasilat sənayesi məhsulları olan karbohidrogen ehtiyatlarının hesabına təşkil edilməsinə səbəb olur. Fikrimizcə, innovasiya-texnologiya modelinin tətbiqi milli iqtisadiyyatın və ixracın enerji daşıyıcılarından asılılığını minimumlaşdırma bilər. Xammal ehtiyatlarının qiymətlərinin dünya əmtəə bazarlarında emal sənayesi məhsulları ilə müqayisədə aşağı və volontik olması ixracın xammala əsaslanması zamanı ölkəyə valyuta axımında kəskin dalğalanmaya səbəb olmaqla yanaşı, aşağı valyuta gəlirlərinin tədiyyə qabiliyyətinə mənfi təsiri ilə nəticələnir.

Xammal yönümlü iqtisadiyyatda aşağı əlavə dəyərin yaradılması əmək haqlarına mənfi proyeksiya edir. İnkişaf etmiş ölkələrdə qabaqcıl texnologiyalar-

dan istifadə və innovativ-texnoloji yeniliklərin istehsalda tətbiqi, həmçinin yüksək ixtisaslı işçi qüvvəsinin istehsal prosesində iştirakı hesabına yaradılan əlavə dəyərin yüksək olması sosial-iqtisadi inkişaf göstəricilərində müsbət impuls rolunu oynayır.

Müasir global çağırışlardan biri bütün bəşəriyyətin ekoloji baxımdan təmiz olan alternativ enerji mənbələrindən istifadə etməyə çalışmasıdır. OECD ölkələrində bu proses daha sürətli şəkildə cərəyan edir. Hazırkı dövrdə Avropa Birliyi ölkələrinin enerji təchizatının 17,5%-ni bərpa olunan alternativ enerji mənbələri təşkil edir. Avropanın gələcək dövr üçün nəzərdə tutulan enerji yol xəritəsində 2050-ci il qədər davamlı, rəqabətə və təhlükəsiz enerji sisteminə keçid məqsədilə enerji səmərəliliyi, bərpa olunan enerji, nüvə enerjisi, karbon tutma və saxlama əsas prinsiplər olaraq təyin edilmişdir. Ətraf mühitin mühafizəsi, şirkətlərin marka dəyərini yüksəltməsi məqsədilə firmalar alternativ enerjiyə keçirlər, həmin firmalara investorlar daha böyük həcmli investisiya yatırmaqda maraqlı olurlar. Araşdırmalar göstərir ki, 2040-2050-ci illərə qədər Avropa Birliyi ölkələrinin enerji təminatı demək olar ki, bütünlüklə alternativ enerji mənbələrindən istifadə edilməklə həyata keçiriləcəkdir (<https://cleantechnica.com>). İstehsalda alternativ enerjinin tətbiqi ilə istehsal prosesi nəticəsində atmosfərə atılan karbon emissiyası azaldıla bilər. Yenilənən enerjini seçməklə, şirkətlər karbon emissiyalarını həll edə, enerji təhlükəsizliyinə dair hədəflərə cavab verə, davamlı inkişaf məqsədləri və elm əsaslı prioritetlər təşəbbüsünü reallaşıra bilərlər. Alternativ enerjinin qiymət baxımından tükənən enerji növləri ilə rəqabət apara biləsi, həmçinin gələcək dövrdə qiymət baxımından ucuz olması, şirkətlərin sabit xərclərini azalda və onların maliyyə etibarlılığını yüksəldə biləsi faktorlarını diqqətə aldıqda ölkəmizin gələcək dövr üçün ixracının qarşısında dayanan əsas çağırışlardan biri kimi karbohidrogen ehtiyatlarının emal edilmiş formada ixracının həyata keçirilməsini qeyd edə bilərik. Respublikamızın ixrac məhsullarının strukturunu nəzərdən keçirdikdə emal edilmiş neft sənayesi məhsullarının yalnız bir neçə çeşiddə olduğunu görə bilərik. Fikrimizcə, gələcək dövrdə alternativ enerji mənbələrindən istifadə edilməsinə baxmayaraq, hərbi sənayedə, xüsusilə raketlərin, hərbi təyyarələrin və s. yanacaqla

təminatında gələcək perspektiv zaman intervalında neftin emalından əldə edilən yanacaqdan istifadə edilməsi respublikamızın neft məhsullarının emalı üzrə həmin məhsulların ixracında ixtisaslaşmasına imkan verə bilən çağırışlardan biri kimi nəzərdə tutula bilər. Lakin neft emalında yüksək nəticələr əldə edilməsi üçün ilk növbədə Azərbaycanın neft sənayesinin texniki bazasının yenilənməyə ehtiyacı vardır. Əsas istehsal vasitələri istehsal prosesində yalnız bir dəfə deyil, təkrar olaraq bir neçə dəfə, ola bilər ki, daha çox istifadə edilsin. İstehsal vasitələri dəfələrlə istehsal prosesində istifadə edildiyi təqdirdə məhsuldarlıq aşağı düşür. Bu proses əsas istehsal vasitələrinin aşınması adlanır. Avadanlıq və mexanizmlərin köhnəlməsi nəticəsində istehsal edilmiş məhsulun keyfiyyətinin azalması baş verir, lakin istehsal fondlarının natural forması dəyişmişdir. Amortizasiya istehsal zamanı yarandığından, məhsul istehsalı xərclərinə aid edilir. Beləliklə, əsas istehsal vasitələri istehsal fəaliyyətində təkrar olaraq iştirak etməklə dəyərini hissə-hissə son istehsal məhsulu üzərinə keçirən, lakin natural formasını dəyişməyən fondlara deyilir. Azərbaycan Respublikasının neft sənayesinin texniki bazasının fiziki baxımdan əsas vəsaitlərin amortizasiyasına 70-80% ehtiyac vardır. Mənəvi cəhətdən əsas istehsal fondları tamamilə köhnəlmiş vəziyyətdədir. Belə vəziyyətin yaranmasında neft sənayesinə cəlb edilmiş investisiyanın kifayət etməməsinin də rolu vardır. Neft sənayesinə qoyulmuş illik investisiya cari ildə əsas istehsal fondlarının dəyərinin 25%-ni təşkil etməlidir. “Neft sənayesində 2017-ci ildə əsas istehsal fondlarının dəyəri 95 307,9 milyon manat olduğu halda, əsas kapitala qoyulmuş investisiya 8 400,1 milyon manat, yəni əsas fondların ümumi dəyərinin 8,81%-ni təşkil etmişdir. Nəticədə 2017-ci ildə amortizasiya göstəricisi 28,9% olmuşdur. 2018-ci ildə SOCAR şirkəti əsas vəsaitlərin yenilənməsinə 10 083 min manat dəyərində maliyyə vəsaiti ayırmışdır” (SOCAR, “International Financial Reporting Standards Consolidated financial statements”, 31 December 2017). Əsas vəsaitlərin yenilənməsinin aşağı göstəricisi bir sıra mənfi nəticələr yaradır:

- istehsal performansını aşağı düşür.
- istehsal prosesində tez-tez qəzalar baş verir.
- rentabellik azalır.

- vaxt itkilərinə və işçi qüvvəsinin travmatik zədələr almasına səbəb olur.

SOCAR şirkətinin estakadalarında baş verən qəzaların yaranmasının əsas səbəblərində biri kimi estakadaların təmiri və tikintisi üçün ayrılan vəsaitdən şəffaf, həmçinin səmərəli və ədalətli istifadə edilməməsini qeyd edə bilərik. SOCAR-ın estakadalarının yenilənməyə ehtiyacı olduğu halda, həmçinin beynəlxalq arena-da neft şirkətlərinin üzən platformalardan istifadə etdiyi təqdirdə, istismar müddəti bitmiş estakadalarda yeniləmənin olmaması qəzaların baş verməsinə şərait yaradır.

SOCAR-ın yeni inşa edilən və yaxın dövrdə istifadəsi nəzərdə tutulan Qaradağ Neft-Qaz və Kimya Kompleksində olan Qaz Emalı Zavodunun istehsal gücü 10 milyard kub metr, həmçinin Neft Emalı Zavodunun istehsal gücü 10 milyon ton, eləcə də Neft Kimya Zavodunun istehsal gücünün 1,8 milyon ton olması planlaşdırılır. Beləliklə, “Avro 5-6” standartlarına cavab verən yanacağın istehsalının mümkünləşəcəyi nəzərdə tutulub. A-92, A-95, A-98 markalı avtomobil benzini ilə yanaşı, eləcə də reaktiv və dizel yanacağının istehsalı planlaşdırılır. Kompleksin istifadəyə verilməsi ölkəmizin emal edilmiş neft sənayesi məhsullarının ixracını artırmağa şərait yarada bilər (www.socar.az). Qeyd edək ki, neft emalı zavodlarında istehsal gücünün kifayət qədər olmasına baxmayaraq, emal edilmiş neft məhsullarının həcminin az olması zavodların istehsal gücünün yalnız bir hissəsindən istifadə edilməsi səbəbindən yaranır. Zavodların istehsal gücündən tam istifadə edilməməsi ixracda emal məhsullarının az paya sahib olmasına təsir göstərən önəmli faktorlardan biri kimi qiymətləndirilə bilər. Neft emalı zavodlarının istehsal gücündən maksimum istifadə edilməsi neft sənayesi ixracının qarşısında dayanan əsas çağırışlardandır.

Respublikamızın ixrac potensialı kifayət qədər böyük olan bəzi kənd təsərrüfatı məhsullarını da qeyd etmək olar. Həmin məhsullara nar, əncir, kartof, təbii bal, üzüm, zəfəran, qoz, fındıq və s. aid etmək olar. Qeyd edək ki, zəfəran məhsulunun gələcək dövrdə perspektiv ixrac imkanları yarana bilər. Hazırda daxili bazarlarda zəfərana olan tələbat İrandan ölkəmizə idxal edilmiş məhsul hesabına qarşılanır, bu isə yerli istehsala mənfi təsir göstərməklə zəfərançılığın inkişafına mane olur. Bununla yanaşı, ixracı stimullaşdırılan məhsullara aid Nazirlər kabineti-

nin 103 sayılı qərarında zəfəranın yer almaması onun perspektiv ixrac imkanlarından istifadəyə mənfi təsir göstərir. Ölkəmizdə istehsal edilən zəfəran məhsulunun unikal keyfiyyəti bu məhsulun ixracından respublikamıza gələcək dövrdə kifayət qədər valyuta axınına şərait yarada bilər. Dünya əmtəə bazarlarında zəfəran məhsulunun qiymətinin xeyli yüksək olması da zəfərançılıq sahəsinin inkişafını prioritet kənd təsərrüfatı sahəsi kimi qiymətləndirməklə gələcək dövrdə onun ixrac olunan əsas aqrar sektor məhsullarından olmasına təkan verəcək. Hətta zəfəran məhsulu Azərbaycan brendi kimi xarici bazarlarda yer tuta bilər. İxrac imkanları böyük olan üzümçülük və şərabçılıq məhsullarının ixracından gələcək dövrdə ölkəmiz böyük valyuta ehtiyatları əldə edə bilər. Lakin istehsal edilmiş şərabçılıq məhsullarının Avropa bazarlarında rəqabətdə davamlı olmaması onun keyfiyyətinin aşağı olması ilə yanaşı, şərabçılıq məhsullarının qablaşdırılması və reklamının müasir bazar tələblərinə cavab verməməsi səbəbindən qaynaqlanır. Ölkəmiz ÜTT-yə üzv olmadığı üçün ayrı-ayrı ölkələr tərəfindən milli mənşəli şərab və şərabçılıq məhsullarımıza təyin edilən ixrac kvotasının az olması da onun ixrac potensialından istifadəyə mənfi təsir edir.

Beynəlxalq ticarət fəaliyyətinin maksimum dərəcədə liberallaşdırılması yönündə mühüm işlər görərək azad rəqabətin təmin edilməsi məqsədilə əlverişli şəraitin yaradılmasına, ticarət əməliyyatlarında kəmiyyət məhdudiyyətlərinin ləğvinə səbəb olan, tətbiq edilən ticarət siyasətinin qərəzsiz və şəffaf olmasını prioritet kimi müəyyən edən ÜTT bazarlara sərbəst daxil olmaq prinsipi əsasında münbit milli rejimlərin təyin edilən qaydalara uyğunlaşdırılmasına, həmçinin idxal zamanı tətbiq edilən kəmiyyət məhdudiyyətlərinin ləğvi vasitəsi ilə ticarət dövriyyəsinin səmərəli təşkilinə, habelə təşkilatın üzvləri xarici ticarət əməliyyatları aparkən şəffaflığın çoxaldılmasına şərait yaradır (Bayramov V., 2010).

Ölkəmizin ÜTT-yə üzv olması aparılan iqtisadi siyasətin mühüm istiqamətlərindən biri olmaqla, onun qarşısında dayanan əsas qlobal çağırışlardan biridir. Respublikamızın ÜTT-yə üzv olmasının təyin edilmiş əsas məqsədləri və üzvlük prosesində danışıqlar zamanı diqqət yetirilən əsas məsələlər aşağıdakılardır:

- qlobal iqtisadiyyata inteqrasiyanın sürətli aparılması;

- təşkilata üzv olan dövlətlərin qarşılıqlı olaraq əldə etdiyi güzəştlərdən fayda əldə etmək;
- ümumi qaydalar əsasında ticarət əməliyyatlarının təşkil edilməsi ilə ticarət fəaliyyətini daha əlverişli şərtlərlə həyata keçirməyə şəraitin yaradılması;
- iqtisadi islahatların aparılması prosesində beynəlxalq təşkilatların və üzv dövlətlərin yardımlarından faydalanmaq imkanının olması;
- ölkəmizə böyük həcmli xarici investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsinə nail olmaq;
- ÜTT-nin mübahisələrin həlli mexanizmlərindən faydalana bilmək;

Respublikamızın ÜTT-yə üzvlüyü ölkə qanunvericiliyinin beynəlxalq qanunvericiliyə uyğunlaşdırılmasını və beynəlxalq standartlara cavab verməyən qanunların təkmilləşdirilməsini tələb edir. Tənzimləmə sahəsində, intellektual mülkiyyətin qorunması, həmçinin xarici investisiyalarla bağlı qanunların təkmilləşdirilməsi vacib əhəmiyyət kəsb edir.

ÜTT-yə üzv olduqda Azərbaycan Respublikasının əldə edəcəyi üstünlükləri aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- ölkəmizin ixrac potensialı artacaq və ixracatçıların ixrac potensialını reallaşdırmaq imkanları yüksələcək.
- təşkilat üzvləri tərəfindən ölkəmizə ticarət əlaqələrində hər hansı qadağa tətbiq edilə bilməz.
- həm daxili, həm də xarici ticarət fəaliyyəti zamanı tətbiq edilən prosedurlar asanlaşdırılacaq.
- inhisarlaşma azalacaq, monopoliya ortadan qalxacaq və rəqabətli bazar mühiti yaranacaq.
- gömrük tarifləri aşağı düşəcək, idxal mallarının qiymətləri azalacaq.

Təşkilata üzv olmaqla aşağı tarif dərəcələrinin tətbiq edilməsi nəticəsində proteksionist metodlardan istifadə edilməklə qorunan yerli istehsalın zəifləməsinin baş verməsi və həmin istehsalçıların bazarda öz mövqeyini saxlaya bilməməsi kimi tənqidi fikirlər də mövcuddur. Lakin ticarətin liberallaşması deyərəkən gömrük baryerlərinin tamamilə ləğv edilməsi nəzərdə tutulmur və daxili istehsalı qorumaq

üçün ÜTT-nin 7-8 alətindən istifadə edilə bilər. Həmçinin tətbiq edilən faktiki gömrük rüsumlarının 0%-15% intervalında olduğunu qeyd etməklə, beynəlxalq təcrübədə MDB ölkələrinin bound dərəcələri əsasında faktiki dərəcədən 1,5-2 dəfə çox olan idxal dərəcələrinin mövcudluğunu vurğulamaq lazımdır. Danışıqlar zamanı Azərbaycan tərəfi təklif olaraq idxal gömrük rüsumlarını minimal olaraq 0% və maksimal olaraq 25 % tarif dərəcəsi ilə irəli sürmüşdür. Ən pis halda belə ÜTT tərəfindən təklif edilən bound dərəcələrinin faktiki dərəcələrə uyğunlaşdırılması aparılsa belə, daxili istehsalımız bu gün idxaldan nə qədər mənfi təsir əldə edirsə, üzv olduqdan sonra da eyni təsir olacaqdır. Status-kvotanın qorunub saxlanması halında belə daxili istehsalın böyük mənfi təsir əldə etməyəcəyi fikrimizcə, məqbuldur. İdxalın həcmnin artmasını isə tənzimləmə alətləri ilə məhdudlaşdırmaq olar. Zəruri qanunvericilik və institusional bazanın yaradılması halında daxili istehsalın mənfi təsirlərdən qorunması mümkündür.

ÜTT-yə üzv olmanın ölkəmizin kənd təsərrüfatı sektoruna mənfi təsir edəcəyi bəzi iqtisadçıların fikirlərində yer alıb. Həmin iqtisadçıların mülahizələrində qeyd olunur ki, kənd təsərrüfatına dövlət tərəfindən edilən subsidiyalaşdırma zamanı müəyyən limitlər tətbiq ediləcəkdir. Dünyanın bir çox ölkəsində, məsələn, ABŞ, Avropa Birliyi ölkələri və Yaponiyada aqrar sektorun inkişafı dövlət dəstəyi ilə mümkündür. Ölkəmizdə kənd təsərrüfatı sektoruna dövlət dəstəyi daha aşağı səviyyədə olmaqla əsasən subsidiya ayırmaqla həyata keçirilir. ÜTT-yə üzv olma prosesində ən çox mübahisə kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının subsidiyalaşdırılması ilə bağlı yaranır. Ölkəmizə İEOÖ statusunun verilməsi halında kənd təsərrüfatı sektorunun subsidiyalaşdırılması ilə bağlı 10%-lik limitin müəyyən edilməsi, keçid dövrünün sonunda isə 5-7% olması nəzərdə tutulur. Keçid dövrü müddətində yaşıl səbətə üstünlüklərindən istifadə etməklə rəqabətə davamlı fermer təsərrüfatlarının formalaşdırılması planlaşdırılır. Orqanik aqrar sektor məhsullarının müqayisəli üstünlüyünün olması, nəticə olaraq kənd təsərrüfatının ixrac performansını yüksəldə bilər (İbadoğlu Q., 2017, s. 10).

Digər əsas məsələlərdən biri isə ÜTT-yə üzv olduqda ixrac fəaliyyəti zamanı ölkə ixracatçılarının xərclərinin yüksəlməsi ilə bağlıdır. Patent və nou-haulara yön-

ləndirilən vəsaitlərin artımı qısamüddətli dövrdə firmalara mənfəət təsir etsə də, rəqabət qabiliyyətinin artırılması və modernizasiya imkanları formalaşacaq. Belə ki, qabaqcıl texnologiyaların istehsalda tətbiqi, həmçinin nou-haulaların ölkəyə gətirilməsi istehsalın məhsuldarlığını yüksəltməklə iqtisadiyyatın səmərəliliyini artıracqdır. Nəticə olaraq xarici investisiyaların həcmində artmasında həmin faktorun təsiri mövcuddur.

Təşkilata üzvlüyün daxili bazarda aşağı keyfiyyətli məhsullara qarşı mübarizə aparılmasına və qida təhlükəsizliyinin gücləndirilməsinə, gömrük idxal rüsumlarının aşağı dərəcəsinin tətbiqinə və şəffaflığın yüksəldilməsinə, məhsuldarlığın sürətli artımına, rəqabətli bazar konduktorunun təşkilinə təkan verməklə daxili bazarda qiymətlərin aşağı düşməsinə şərait yaradacağı gözlənilir.

Ölkəmiz ÜTT-yə üzv olduqdan sonra, Azərbaycan ixracatçıları ixrac fəaliyyəti zamanı aşağıdakı üstünlüklərdən faydalana bilərlər:

- ÜTT institutlarının köməyi ilə zəngin tərkibli informasiya resurslarından faydalanmaq və ticarət fəaliyyəti zamanı yaranan mübahisələrin ədalətli həllinə nail olmaq;

- təşkilata üzv olan ölkələrin daxili bazarına təminatlı çıxışının mümkün olması;

- çox tərəfli ticarət danışıqları zamanı bərabər hüquqa malik üzv kimi çıxış etmək, həmçinin dünya ticarətinə təsir imkanları qazanmaq (İbadoğlu Q., 2017, s. 13);

Azərbaycan idxalatçıları isə aşağıdakı üstünlükləri əldə edəcəklər:

- idxal rüsumlarının minimumlaşdırılmasının daxili bazarda rəqabət qabiliyyətini yüksəldəcəyi nəzərdə tutulub;

- istehlakçıların yüksək keyfiyyətli və daha aşağı qiymətli məhsul və xidmətləri əldə etməsi mümkündür.

- aşağı tarif dərəcələri xammal və materialların, eləcə də yarımfabrikatların və kompleksləşdirici dəstlərin qiymətlərinin enməsinə imkan yaratmaqla istehsal edilmiş məhsulların, həmçinin görülmüş işin (xidmətin) yekun maya dəyərinin minimumlaşmasına səbəb olur, nəticədə məhsulların satış qiymətləri aşağı düşür (İbadoğlu Q., 2017, s. 13);

Dünya iqtisadiyyatına inteqrasiya prosesində ÜTT-yə üzvlüyün Respublikamız üçün aşağıdakı itkiləri yaradacağı planlaşdırılır:

- rəqabət qabiliyyəti aşağı olan məhsulların və xidmətlərin bazardan çıxması gözlənilən haldır.
- dövlət büdcəsinin vergi və gömrük daxil olmaları azala bilər.
- qabaqcıl texnologiyaların idxalı zamanı patentlərdən istifadə edildiyi üçün komission xərclərinin olması sənayenin xərclərini çoxala və gəlirlərin azalması baş verə bilər.
- yerli sənayenin inkişafı məqsədilə edilən dövlət dəstəyinin müəyyən zaman keçdikdən sonra tədricən ləğv edilməsinin adekvat olaraq adaptasiya böhranına şərait yaratması mümkündür (İbadoğlu Q., 2017, s. 14).

İxrac potensialının müasir vəziyyətinin qarşısında dayanan çağırışların müəy-ynləşdirilməsi ixracın stimullaşdırılması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə istiqamətlərinin öyrənilməsi ilə həyata keçirilə bilər. Növbəti paraqrafda bu geniş formada tədqiq olunmuşdur.

3.2. İxracın stimullaşdırılması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə istiqamətləri

Sahibkarlıq subyektlərinin məhsul ixracında maraqlı olması ancaq çevik fəaliyyət göstərən ixracı stimullaşdırma mexanizmi ilə təmin edilə bilər. Bu istiqamətdə qanunvericilik bazasında təkmilləşdirilmənin aparılması və xarici ölkələrin təcrübəsindən faydalanmaq müsbət nəticələr verə bilər. İxracın stimullaşdırılması siyasəti xarici iqtisadi siyasətin bir hissəsi olmaqla müasir dövrdə böyük əhəmiyyətə malik olması və ölkəyə xarici valyutanı cəlb etməsi ilə xarakterizə edilir. Məsələn, Qazaxıstan Respublikasında ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması mexanizmi olan maliyyə, həmçinin sığorta sisteminin tənzimlənməsində dövlətin mühüm rolu vardır. İxracın dəstəklənməsi və ixrac zamanı firmalara aşağıdakı təşkilatlar kömək edir:

- Qazaxıstan İnkişaf Bankı ixrac kreditlərini güzəştli şərtlərlə təmin edir.
- Ticarət Siyasətinin İnkişafı Mərkəzi xarici ticarətin sistemik analizini

həyata keçirir.

- Sənaye və Ticarət Palatası xarici istehlakçılarla biznes əlaqələrini təşkil edir.
- Qazax İxrac Qrant ixrac əməliyyatlarının sığortalanmasını həyata keçirir.
- Qazax İxrac İnvestisiya ixracın inkişafı və investisiya cəlb ediciliyini artırır

(<http://www.government.kz>).

Ticarət Siyasətinin İnkişafı Mərkəzi ölkənin xarici ticarəti ilə bağlı qərarların qəbulunda analitik xidmətlərin həyata keçirilməsini təmin etməklə analitik xidmətlərə olan tələbi aşağıdakılar əsasında formalaşdırır:

- xarici ticarət təşkilatlarına üzvlük şərtləri
- ikitərəfli ticarət sazişləri şərtləri
- proteksionist tədbirlərin tətbiqi ölçüsü
- gömrük tarif və kvotaları

Ticarət Siyasətinin İnkişafı Mərkəzi xarici ticarətin inkişafının dəstəklənməsi və xarici ticarət şərtlərini, qanunvericilik bazasını onun informasiya portalında əks etdirir. Portalda ÜTT ilə danışıqlar, eləcə də ÜTT-nin qayda və ticarət prosedurları da yerləşdirilmişdir.

Qazax İxrac Qrant ixrac fəaliyyəti zamanı sığortanın aparılmasını həyata keçirən dövlət təşkilatıdır. Təşkilat ixracatçılar üçün ixrac kredit sığortasını və ixrac zamanı ticarət əməliyyatlarının kreditlə maliyyələşdirilməsini təşkil edir. Qazax investorlarının xarici ölkələrə yatırdığı investisiyaları sığortalayır. Bank kreditlərinə görə təminat sığortası, sığorta kompaniyalarının təkrar sığortasını həyata keçirir. 2014-cü ildə Qazax İxrac Qrant əsas mal ixracının ümumi həcmnin 1,4%-ni əhatə edən 7,3 mlrd. ABŞ dolları dəyərində olan 70 müqavilə imzalamışdır. 2010-2014-cü illər üzrə “Dövlət İnfrastruktur İnkişafı” adlı Dövlət Proqramında “Qazax İxrac Qrant” ticarətin maliyyələşdirilməsi və ixrac sığortasını dəstəkləyən maliyyə operatoru elan edilmişdir. Bu proqram çərçivəsində 2010-2014-cü illərdə 1,5 mlrd. ABŞ dolları həcmində investisiya qoyuluşu həyata keçirilmişdir. Təkrar sığorta bazarının 3,5%-nə təşkilat nəzarət edir.

Qazax İxrac İnvestisiya ixracın inkişafına, xarici investisiyaların cəlb edilməsinə və beynəlxalq əməkdaşlığa dəstək verən dövlət şirkətidir. İxracın stimullaş-

dırılması məqsədilə beynəlxalq bazarlarda ixrac missiyalarının təşkili, Qazaxıstan şirkətlərinin xaricdə sərgilərdə iştirakının təşviqi, Qazaxıstan ticarət markalarının xarici bazarlarda tanıtımı, beynəlxalq sərgilərdə Qazaxıstanın ixrac mallarının iştirakının təmini, Qazaxıstanın ixracatının humanitar bazarlarda təşviq edilməsi, beynəlxalq ixrac bazarlarını və bazardakı rəqib ölkələrin ixrac məhsullarının potensial imkanlarının təhlilini həyata keçirir. İxracın inkişafı üçün ixrac malları və firmalarının məhsul kataloqlarının nəşr olunması, ixracatçılar üçün dərsliklərin dərc edilməsi, yerli sahibkarlar üçün xarici ticarət fəaliyyəti seminarları və yerli istehsalçılar üçün xaricdə təlim səfərlərinin təşkili vasitəsilə onlar arasında ixracla bağlı maarifləndirmənin təşkili, həmçinin xarici bazarlarda yerli şirkətlərin mallarının ixracının təşviqi ilə bağlı firmaların yaranan xərclərinin ödənilməsi və Qazaxıstan mallarının qablaşdırılmasının inkişafı həyata keçirilir.

Qazax İxrac İnvestisiya şirkəti ixracın stimullaşdırılması üçün xaricdə reklam, yarmarkalarda və digər tədbirlərdə iştirak, məhsul kataloqlarının hazırlanması və nəşr edilməsi, xaricdə ofis, ticarət nöqtəsi və ya saxlama yerinin təşkili, marka qeydiyyatı, İSO keyfiyyət və digər məhsul sertifikatlarının əldə edilməsi ilə bağlı fəaliyyətlərin 50% dəyərində subsidiyalaşdırılmasını həyata keçirir.

Qazax İxrac İnvestisiya şirkətinin illik orta büdcəsi 14,1 milyon ABŞ dolları, ixracın təşviq büdcəsi 3.3 milyon ABŞ dolları dəyərindədir. İxracatçılar arasında əsasən ərzaq məhsulları ixrac edənlər subsidiyalaşdırılır. ƏDV-nin qaytarılması, sənədlərin uyğunluğu və s. kimi məsələlərdə ixrac firmalarına lazımı dəstək göstərilməsi tədbirləri ixracın təşviqinin bir hissəsidir.

Ölkənin kənd təsərrüfatı ixracının 80%-ni əsasən taxıl, un və bitki mənşəli müxtəlif yağlar təşkil edir və aqrar sektor məhsulları ixracının 50%-dən çoxunu idxal edən əsas tərəfdaşlar Türkiyə, Özbəkistan və Əfqanıstandır. Kənd təsərrüfatı sektorun ixracının artırılması yönündə icra olunan tədbirlərin nəticəsində məhsuldarlığın artımı baş vermiş və yüksək keyfiyyətli orqanik kənd təsərrüfat məhsullarının xarici bazarlarda rəqabətə davamlılığı daha da yüksəldilmişdir. Rusiya və Çin ərazilərindən keçərək xarici bazarlara çıxarılan məhsulların nəqliyyat xərclərinin kompensasiyası, ixrac sənədlərinin etibarlılığının təmin edilməsi

üçün məsuliyyət daşıyan Nəqliyyat Xidmətləri Mərkəzinin yaradılması da kənd təsərrüfatı məhsulları ixracında müsbət impuls olmuşdur.

Qazaxıstan Respublikasında ixracın stimullaşdırılması mexanizminin icrası zamanı dövlət dəstəyinin olması yeni ixrac firmalarının yaranmasına, həmçinin istehsal etdiyi məhsulların xeyli hissəsini ixrac edən şirkətlərin rentabelliyyəsinin yüksəlməsinə təkan verir. 2015-2019-cu illəri əhatə edən sənaye firmalarının milli proqramı və milli innovasiya proqramı, həmçinin İKT məhsullarının ixracını hədəf kimi müəyyən edən “İnformasiya Qazaxıstanı 2020”, beynəlxalq bazarda rəqabət qabiliyyəti olan firmaların təşkil edilməsini nəzərdə tutan “Məhsuldarlıq 2020” dövlət proqramlarının reallaşdırılmasının hədəflənməsinin ixracın həcmünün artmasına təkan verəcəyi planlaşdırılır. ÜTT-nin məlumatlarına görə 2017-ci ildə ixrac üzrə ölkə dünyada 50-ci yerdə qərarlaşmış, ixracın həcmi 48,2 mlrd. olmuşdur.

2018-ci ildə Türkiyədə ixracın həcmi 168 mlrd. 23 milyon ABŞ dolları olmuş və 2017-ci illə müqayisədə ixracın həcmində 7%-lik artım müşahidə edilmişdir. Türkiyədə ixracın rekord dərəcədə yüksəlməsinin əsas səbəbi isə Türk Lirəsinin rekord dərəcədə dəyər itirməsi olmuşdur. Türk lirəsinin devalvasiyanın baş verməsi ixracatın artmasına təkan vermişdir. İxracatda artımın yüksək olmasının sürətli texnoloji inkişafın və ya yüksək əlavə dəyərli məhsul istehsalının artması hesabına deyil, Türk Lirəsinin devalvasiyası hesabına baş verməsi tədiyyə balansının kiçilməsinə, nəticədə xarici ticarət kəsinin azalmasına şərait yaratmış oldu.

İxrac fəaliyyətinin təşkili, ixrac potensialının artırılması və onun stimullaşdırılması sahəsində böyük təcrübəyə malik olan ölkələr sırasında Türkiyə də yer almaqdadır. Ölkədə ixracın stimullaşdırılmasının əsas hədəfləri arasında kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri başda olmaqla, ixracla məşğul olan müəssislərin məhsul istehsalı, həmin məhsulların marketinq fəaliyyətinin təşkilinə dəstək, xarici bazarlara ixrac edilən məhsul və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi yer alır.

Araşdırma və inkişaf fəaliyyəti, müəssislərin stimullaşdırılması, beynəlxalq bazarların tədqiqi, xarici ölkələrdə markanın reklamı məqsədilə beynəlxalq sərgilərdə iştirak və ofislərin yaradılması, ətraf mühitin mühafizəsi xərclərinin azaldıl-

ması, aqrar sektor məhsullarının təkrar ixracına dəstək, “Turquality” brendinin formalaşdırılmasına dövlət dəstəyi də ixracın stimullaşdırılması ilə bağlıdır. Təkcə məhsul istehsalını deyil, həmçinin xidmət sektorlarının inkişafını da bu tədbirlər əhatə edir. Xidmət ixracının təmini məqsədilə film, təhsil, tibbi, informasiya və idarəetmə konsaltinqi kimi fəaliyyətlərin dövlət tərəfindən stimullaşdırılması aparılır. Xidmət sektorunda fəaliyyət göstərən firmaların mərkəzinin yerləşdiyi coğrafi bölgəyə, həmçinin xidmət ixracının edildiyi xarici ölkəyə görə təşviqin həcmi dəyişir və dörd ilə qədər bəzi təşviq tədbirləri davam etdirilə bilər. “Turquality” adlı stimullaşdırma proqramı məhsulların markalaşdırılması, türk məhsulu imicinin xarici bazarlarda formalaşdırılması, bu markanın bazar segmentində özünə pay alması və bazarda davamlı olaraq mövcudluğunu davam etdirə bilməsi məqsədilə firmaların markalarına istiqamətlənmiş stimullaşdırma tədbiridir. Bu proqramdan istifadə edən firmaların həm ölkə daxili, həm də ölkə xaricindəki fəaliyyəti zamanı yaranan firma xərclərinin qarşılınması əsas hədəflər arasında yer alır. Markalaşma dörd, Turquality təşviqatı beş il müddəti əhatə edir. Eyni firmanın iki markası, holdinq və korporasiya tipli müəssisələrin altı markası üçün bu təşviqat icra edilə bilər. Hər iki ixracı təşviq tədbirinin dəyəri 50%-ə qədər olur. Markanın tanıtılacağı ölkədə həmin şirkətin ən az bir ofisinin olması ilə yanaşı, həmin ölkənin “Turquality” brendinin hədəf alınacaq bazarlarından birinə çevrilməsi lazımdır (<https://www.4m.com.tr>).

Türkiyədə ixracın maliyyələşdirilməsi üçün istifadə edilən Türk Eximbankın yaradılmasının təməl məqsədləri aşağıdakılar olmuşdur:

- ixracın həcmının artırılması və çeşid zənginliyinin formalaşdırılması;
- ixrac edilən əmtəələrin yeni xarici bazarlara çıxışının təmin edilməsi;
- ixrac firmalarının beynəlxalq ticarətdəki xüsusi çəkisinin artırılması;
- ixrac üçün istehsal fəaliyyəti gerçəkləşdirilən zaman lazım olan maliyyə dəstəyinin təmini;
- ixrac firmalarının, ixrac fəaliyyəti ilə bağlı beynəlxalq arenada fəaliyyət göstərən ölkə investorlarının beynəlxalq bazarlarda rəqabət qabiliyyətli olmasını təmin etmək;

- ölkəyə valyuta axınını təmin edən ixrac məhsullarının istehsal, həmçinin satışının təşviqi;

Türk Eximbankın əsas missiyalarına aşağıdakıları misal göstərmək olar:

- ölkəyə valyuta gətirə bilən həm məhsul, həm də xidmətlərin ölkədən ixracı prosesində ixracdan əvvəl və sonra alına bilən qısa, orta və uzunmüddətli kredit maliyyələşdirməsi;

- ixrac firmalarının həm ölkədaxili, həm də beynəlxalq banklardan, habelə digər kredit təşkilatlarından kredit əldə edə bilməsi üçün lazım olan zəmanətin təmin edilməsi;

- ticari və siyasi baxımdan formalaşan risklərin nəticəsində ixrac firmalarının zərərlərinin ödənilməsi, həmçinin əmtəə və xidmətlərin reallaşdırılmasının stimullaşdırılması məqsədilə ixrac-kredit sığortası vermək;

- sığorta agentliyi fəaliyyətinin təşkili və s. (www.eximbank.gov.tr).

Beynəlxalq təcrübəyə nəzər saldıqda dünyanın bir çox ölkəsində fəaliyyət göstərən eximbankların həmin ölkələrin ixracında önəmli rol oynadığını qeyd etmək olar. İran, Türkiyə, Moldova, Çin, Ukrayna, Qazaxıstan və s. ölkələrdə fəaliyyət göstərən eximbanklar ixracı təşviq etməklə həmin ölkələrin ixracatçılarına əlverişli imkanlar yaratmış, ixrac edilən məhsulların rəqabət qabiliyyətli olmasını təmin etmiş, ixrac edilən məhsulların sığortalanmasına, ixracatçıların maliyyə təminatının davamlılığına və s. şərait yaratmışdır.

Ölkəmizdə ixracın stimullaşdırılması istiqamətində zəruri tədbirlərdən biri kimi Azeximbankın yaradılmasını qeyd edə bilərik. Yaradılan Azeximbank ixracla məşğul olan sahibkarlara ixracı artırmaq üçün aşağıdakı imkanları təmin edə bilər:

- məhsul və xidmətlərin ixracı zamanı qısa, orta və uzunmüddətli ixrac kreditlərinin əlverişli şərtlərlə verilməsi;

- ixrac firmalarını məhsulun istehsal mərhələsindən beynəlxalq bazarda məhsulun reallaşdırılması mərhələsinə qədər bütün əməliyyatlar zamanı kreditlə maliyyələşdirmə;

- iqtisadi və siyasi cəhətdən yaranan risklərdən ixrac firmalarına dəyən zərərin qarşılınması, məhsulların ixrac-kredit sığortasının aparılması;

- beynəlxalq və daxili maliyyələşmə mənbələrindən əldə edilən kreditlərə görə təminat verilməsi;

- sığorta fəaliyyətinin təşkil edilməsi;

- respublikamızda yaradılan məhsul və xidmətləri buradan idxal edənlərə aşağı faizli idxal kreditlərinin verilməsi;

- markalaşdırma fəaliyyəti, patent və lisenziyaların əldə edilməsi, qabaqcıl texnologiya transferti və xarici firmalarla texniki əməkdaşlıq, araşdırma-inkışaf fəaliyyətlərinin əlverişli şərtlərlə kreditlə maliyyələşdirilməsi;

İxracın həcminə görə lider ölkə olan Çinin 2018-ci ildə ixracının həcmi 1,904 trilyon ABŞ dolları olmuş və cari ildə tətbiq edilən ixracın stimullaşdırma siyasətinin təhlili aşağıdakı cədvəldə öz əksini tapmışdır:

Cədvəl 8. Çində ixracın stimullaşdırılması siyasəti.

Stimullaşdırma elementləri	Stimullaşdırmanın mahiyyəti	Stimullaşdırma şərtləri	Stimullaşdırma ilə bağlı qəbul edilmiş qanunlar, tətbiq edilən qaydalar
Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisində 50% həcmində güzəşt	Vergi qanunlarına uyğun olaraq hüquqi şəxslərin mənfəət vergisindən azad olunma dövrü sona çatdıqdan sonra mənfəət vergisinin 50% həcmində alınması	1. Xarici investorların ölkədə ixrac firmaları yaratması 2. Ümumi istehsalının 70%-i həcmində ixrac potensialı olan firmaların təşkili	Xarici investisiyaların stimullaşdırılması qanunu
Hüquqi şəxslərin mənfəət vergisinin 10% dərəcəsi ilə alınması	Mənfəət vergisi 10% olur	Azad iqtisadi zonalar, texnologiyanın təkmilləşdirilməsi və inkişafı rayonları, həmçinin mənfəət vergisinin 15% alındığı ixrac yönümlü investisiyaların tətbiq olunduğu sektorlar	Xarici investisiyaların stimullaşdırılması qanunu
İşçi qüvvəsi ilə bağlı stimullaşdırma	Sahibkarların dövlət tərəfindən ödənilməsi məcburi olan ödənişlərdən (işçilərin sosial sığortası, dəstək üçün yardımlar) başqa, dövlətin işçilərə ödənilməsini məcburi saydığı digər xərcləmələrdən azad olunması		Xarici investisiyaların stimullaşdırılması qanunu

Mənbə: Cədvəl <http://www.dtso.org.tr> əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

İxracın həcminə görə lider ölkə olan Çinin ixracı təşviq siyasətinin və istifadə edilən təşviq mexanizminin uyğun istiqamətlərindən ölkəmizdə ixracı təşviq məqsədilə beynəlxalq təcrübə kimi istifadə edilməsi məqsədə uyğundur. İxrac lideri olan Çinin “İxrac Mədəniyyəti” adlanan ixracın təşviqi siyasətinin müxtəlif arqumentləri vardır. İxracın təşviqi üçün ilk növbədə Çində xarici sərmayəyə yerli sərmayə ilə eyni münasibət bəslənilmiş, investisiya cəlbediciliyini artırmaq istiqamətində müvafiq tədbirlər görülmüşdür. Azad Ticarət zonalarının yaradılması və onların sayının sürətlə çoxalması da ixracın artımına təkan vermişdir. İxracın təşviqinə ölkədə fəaliyyət göstərən ixrac firmalarının işçilərə görə ödədiyi sosial ödənişlərdən azad olması, ixrac kreditlərinin aşağı faiz dərəcəsi və banklar vasitəsilə xarici korporasiyaların əldə etdiyi mənfəətin ölkə xaricinə çıxarılması zamanı vergi tutulmaması, korporativ gəlir vergisinin ləğvi, ixrac istiqamətli investisalarından əldə edilən mənfəətin təkrar olaraq investisiyasının təşviqi üçün aşağı faizli vergilər, kommunal xidmətlərin ucuz olması və s. daxildir.

Çində ixracın kreditləşdirilməsi əsasən İdxal-İxrac Bankı, Çin İnkişaf Bankı, Çin Kənd təsərrüfatı İnkişaf Bankı vasitəsilə həyata keçirilir. İxrac kreditlərinin əlverişli şərtləri və aşağı faiz dərəcəsi sahibkarları ixracı artırmaq üçün təşviq edir. İxracın sığortalanması isə ixracla bağlı yarana biləcək risklərdən firmaları sığortalayır.

İxracın stimullaşdırılması sahəsində xarici ölkələrin təcrübəsindən istifadə istiqamətlərinin tədqiqindən əldə edilən nəticələrin Azərbaycan Respublikasında ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması sahəsində hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin tədqiqində rolu olduqca vacibdir və bu məsələ növbəti paraqrafda öz əksini tapmışdır.

3.3. Azərbaycan Respublikasında ixrac potensialından istifadənin stimullaşdırılması sahəsində hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətləri

“Ölkə iqtisadiyyatının ixrac potensialının artırılması və onun reallaşdırılmasını təmin etmək məqsədilə Respublika Prezidentinin “Qeyri-neft məhsullarının ixracının stimullaşdırılması ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında” sərəncam verməsi qeyri-neft sektorunun ixrac potensialının çoxaldılmasında hüquqi zəmin formalaşdırdı” (<https://president.az>).

“İxracın təşviqi məqsədilə geri ödəniş qaydalarını tənzimləyən Nazirlər Kabinetinin normativ-hüquqi aktlarına əsasən ixracatçıların ixrac gömrük bəyanaməsində qeyd edilən gömrük dəyərinin 3%-ni baza məbləği timsalında dövlət vəsaiti əsasında əldə etmək hüququna malik olması stimullaşdırılma tədbiri olmaqla ixracın artımına təkan verir, sahibkarları ixracla bağlı həvəsləndirir” (<http://www.azpromo.az>).

İxrac əsaslı iqtisadi modelə keçid, qeyri-neft məhsullarının ixracının çoxaldılması, eləcə ixrac prosedurlarının sadələşdirilməsi üçün xarici iqtisadi fəaliyyətin həyata keçirildiyi strategiya və siyasətin seçilmiş prioritet istiqamətləri kimi aşağıdakılar təyin edilmişdir:

- xarici ticarət fəaliyyətinin maksimum dərəcədə liberallaşdırılması, ixracın diversifikasiyalaşdırılması və qeyri-neft ixracının maksimum həddə çatdırılması, həmin məqsədə nail olmaq üçün ÜTT-yə üzv olma prosesinin sürətləndirilməsi;
- ölkəmizdə istehsal edilən məhsul və yaradılan xidmətlərin ixracının beynəlxalq bazarlara çıxış imkanlarının artırılması üçün qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, gömrük qanunvericiliyinin beynəlxalq qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması;
- aqrar sektor və emal məhsullarının ixracının coğrafi baxımdan diversifikasiyası, hədəf olaraq təyin edilən bazarlara çıxış imkanlarının reallaşdırılması;
- xarici ticarət prosedurlarının sadələşdirilməsi, sənədləşdirmələrin real vaxt rejimində çevik olaraq həyata keçirilməsi nəticəsində sənədləşdirməyə sərf edilən müddətin minimumlaşdırılması, tələb edilən sənədlərin sayının azaldılması;
- tarif dərəcələrinin ÜTT-nin tarif dərəcələrinə uyğunlaşdırılması qoruyucu

tədbirlərin azaldılması, daxili istehsalın dövlət tərəfindən qorunması ilə bağlı qanunvericiliyin qəbul edilməsi;

- antidempinq siyasətinin özülünü təşkil edən müvafiq qanunvericilik aktlarının daha da təkmilləşdirilməsi;

- ixrac firmalarının beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda iştirakının təmin edilməsi;

İxracın stimullaşdırılması ilə bağlı normativ hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi istiqamətində müəyyən işlər görülsə də, ölkəmizin ixrac performansının əhəmiyyətli dərəcədə artımına nail olması, ixracın quruluşunda qeyri-neft ixracının xüsusi çəkisinin artırılması üçün fikrimizcə, yeni qanunların qəbul edilməsi və mövcud qanunvericilik aktlarında olan boşluqların ortadan qaldırılması, beynəlxalq qanunvericiyə uyğunlaşdırılması labüddür. Ölkəmizin ixrac performansının artırılması, ixracatçılarımızın xarici bazarlardakı fəaliyyətini genişləndirmək məqsədilə Azərbaycan Respublikasının ÜTT-yə üzvlüyü məsələsi vacib əhəmiyyət kəsb edir. Tənzimləmə, intellektual mülkiyyət, eləcə də investisiyalarla bağlı qanunvericilik aktları beynəlxalq standartlara, həmçinin ÜTT-nin tələblərinə uyğun deyil. Qeyri-neft sektoruna investisiya cəlb edilməsinin artırılması üçün xarici investorların sahəyə investisiya yatırılmasında maraqlı olmasını təmin edən təşviq mexanizmi yaradılmalı və xarici investorlarla yerli investitorlara bərabər hüquqlu münasibət göstərilməlidir. İntellektual mülkiyyətə bağlı qanun və normativ aktların təkmilləşdirilməsi, onların beynəlxalq qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması zəruridir.

İxracın maliyyələşdirilməsi məqsədilə ixrac kreditlərinin aşağı faiz dərəcəsinin banklar tərəfindən ixracatçılara təqdim edilməsi ilə bağlı qanunvericilik aktı yoxdur, həmçinin ixracın sığortalanması ilə bağlı normativ hüquqi baza yaradılmalıdır.

İxracda xüsusi rol oynayan kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin vergi yükünün azaldılması məqsədilə beynəlxalq təcrübədə bir çox ölkələrdə tətbiq edilən patent vergi sistemə keçirilməsi lazımdır və Vergi Məcəlləsində patent vergi sistemi öz əksini tapmalıdır. Patent vergi sisteminin tətbiq olunduğu ölkələr arasında Rusiya, Qazaxıstan, Belarusiya və s. yer almaqdadır.

Ölkəmizdə patent vergi sisteminin tətbiq edilməsini zəruriləşdirən əsas faktorlar aşağıdakılardır:

- qeyri-neft sektoruna tətbiq edilən çoxlu vergi yığımları və vergi inzibatçılığının onun maliyyə potensialına uyğun olmaması.
- aşağı vergi ödəmə intizamı və mədəniyyətinin mənfi təsiri.
- korrupsiya halları və faktiki vergi ödənişlərinin aşağı göstəricisi.
- fiziki şəxslərin sadələşdirilmiş vergi yığımının proqnozlaşdırılan göstəricisi ilə faktiki vergi yığımı arasında kəsrin fərqin olması.

Patent vergi sisteminin tətbiqinin bir sıra üstünlükləri vardır, kiçik və orta sahibkarlar bu sistemlə işlədikdə onların maliyyə itkilərinin qarşısı alınır. Sadələşdirilmiş vergi sistemi ilə müqayisə edildikdə patent vergi sisteminin aşağıdakı üstünlükləri vardır:

- ərazi vahidi nəzərə alınmaqla hər bir sektorun gəlirlik dərəcəsinə görə müəyyən edilməlidir.

- fərdi sahibkarlıq subyektlərinin məşğul olduğu fəaliyyət növlərinin bir neçəsinin istisnası nəzərə alınmaqla, demək olar ki, bütün fəaliyyət növlərinə tətbiq edilə bilər. Məsələn, mənzil tikintisi fəaliyyəti, aksizli məhsul istehsalı ilə məşğul olmaq, maliyyə və investisiya ilə bağlı fəaliyyətləri qadağan edilən fəaliyyət növlərinə aid etmək olar.

- sahibkarlar ƏDV, fiziki şəxslərin gəlir və əmlak vergilərindən azad olurlar.
- vergi bəyannamələri tələb edilmir.
- nəzarət kassa aparatı istifadə edilmir. Satış və ya xidmətlə bağlı gəlirlərin uçotu aparılır.
- VÖEN-nin açılmasına ehtiyac yoxdur.

Patent vergi sistemi əsasən sahibkarlığa yeni başlayan biznes subyektlərinə tətbiq edilir. Mühasibatlıq xidmətinə ehtiyac qalmadığı üçün sahibkarların xərcləri azalır. Patent vergi sistemi kütləvi şəkildə vergidən yayınmanın qarşısını almaqda effektiv vasitələrdən biridir. Müəyyən bir limit təyin edilir, illik dövriyyənin həcmi həmin limitə qədər olduqda sahibkarlar bu sistemlə fəaliyyət göstərə bilərlər. Patent müddəti bir neçə həftədən bir ilə qədər ola bilər.

Patent verginin tətbiqinin sahibkarlara aşağıdakı faydaları ola bilər:

- sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinə müvafiq orqanlar tərəfindən müdaxilələrin edilməsi halları ortadan qalxır.
- sahibkarların vergi ödənişləri ilə bağlı xərcləri, habelə xəzinə uçotunun aparılması ilə əlaqədar yaranan xərcləri azalır.
- biznes subyektləri mümkün xərcləri, həmçinin büdcə planlaşdırılmasını apara bilər .
- sahibkarların müstəqilliyinin artması onların fəaliyyətinin genişlənməsinə şərait yaradır.

Büdcə ilə bağlı üstünlüklərə aşağıdakılar aiddir:

- dövlət büdcəsinə vergi daxil olmalarının həcmində artma gözlənilir.
- vergi inzibətçiliğinin xərcləri minimumlaşır.
- kölgə iqtisadiyyatı leqallaşır və bununla əlaqədar olaraq, korrupsiya halları azalır.

İstehlakçıların prizmasından baxdıqda patent vergi sisteminin tətbiqinin aşağıdakı üstünlükləri olduğunu görmək olar:

- sahibkarların xərclərinin azalması məhsulun qiymətinin sabitləşməsinə və daha aşağı qiymətlə bazarda istehlakçıya təklif edilməsinə imkan yaradır. İstehlakçıların xərcləri azalır.
- istehlakçıların alternativ seçim şansı çoxalır.
- sahibkarlığa etimad yüksəlir.

“Antiinhisar fəaliyyətinin tənzimlənməsi haqda” Azərbaycan Respublikası qanununun olmasına baxmayaraq antiinhisar qanunvericiliyinin qeyri-işlək mexanizmi bir çox məhsul və xidmətlərin idxalının inhisarına səbəb olur. Bazara daxil olmaq istəyən yeni yaranan firmaların qarşısında yaradılan süni maneələr daxili bazarda rəqabətin zəif olmasına səbəb olur.

İstehlak bazarına nəzarət olunması, standartlaşdırma, metrologiya, həmçinin əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması sahəsində dövlət tərəfindən aparılan tənzimlənmənin təkmilləşməsi istiqamətlərində müəyyən tədbirlər görülsə də, normativ-hüquqi aktlardakı boşluqların ortadan qaldırılması, qanunların beynəlxalq

standartlara cavab verməsi, onlara uyğunlaşdırılması məqsədilə təkmilləşmə davam etdirilməlidir” (<http://www.e-qanun.az/>).

Kənd təsərrüfatı sektorunun inkişafının sürətləndirilməsi və unikal kənd təsərrüfatı məhsullarının ixrac potensialının artırılmasını təmin etmək məqsədilə Aqrar sığorta haqqında qanunvericilik bazası formalaşdırılmalı və ixrac prioriteti olan məhsulların sığortasının əlverişli şərtlərlə təklif olunması, fikrimizcə, kənd təsərrüfatı sektorun ixrac performansının yüksəldilməsində müsbət impuls olacaqdır.

Aqrar sektorun subsidiyalaşdırılmasının təkmilləşdirilməsi, həmçinin texniki bazanın inkişafı, lizinq xidmətlərinin əlverişli şərtlərlə aparılması, sərfəli şərtlərlə kənd təsərrüfatı kreditlərinin verilməsi ilə ixracın təşviqi planlaşdırılıb. Subsidiyalaşdırmanın artırılması, kənd təsərrüfatı kreditlərinin faiz dərəcəsinin aşağı salınması, lizinq şərtlərinin daha da təkmilləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

İxracın təşviqinin təkmilləşdirilməsi üçün ixrac gömrük bəyannaməsində qeyd edilən gömrük dəyərinin 3%-ni yox, daha yüksək faiz dərəcəsi ilə baza məbləği timsalında dövlət vəsaiti əsasında əldə etmək hüququnu təmin edən normativ aktlar təkmilləşdirilməlidir.

Gömrük Məcəlləsi ÜTT-nin qanunvericiliyinə və beynəlxalq hüquqi bazaya uyğunlaşdırılmalı, idxal məhsullarına tətbiq edilən yüksək gömrük dərəcələri aşağı salınmalıdır. Proteksionist vasitə olaraq tətbiq edilən gömrük tarif və qeyri-tarifləri azaldılmalıdır. Liberallaşdırılmanın aparılması daxili bazarda rəqabət mühitinin təkmilləşməsinə səbəb olacaq və ixracatla məşğul olan firmaların sayı çoxalacaq. Gömrük prosedurlarının sadələşdirilməsi, habelə gömrük rüsumlarının aşağı salınması ixracatçıları stimullaşdırı bilər.

Xarici investorları ölkəmizə cəlb etmək məqsədilə onlar bir çox vergilərdən azad edilməlidir. Xarici və yerli investorlara hüquqi bərabərliyin təmin edilməsi investisiya cəlbediciliyini artıracaqdır.

Azad iqtisadi zonaların yaradılması prosesi sürətləndirilməli və təşkil edilən azad iqtisadi zonanın ixrac yönümlü olması diqqət mərkəzində saxlanılması müsbət effektlər yarada bilər.

Lisenziya və icazə tələb edilən fəaliyyət növlərinin sayının azaldılması və

müvafiq qanunda əvvəlki paraqraflarda qeyd edilən istiqamətlərdə təkmilləşdir-
mənin aparılması məqsədə uyğun hesab edilir. Lisenziya və icazələrin dövlət
rüsurlarının azaldılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İxrac firmalarının beynəlxalq
sərgilərdə iştirakının təşviqi məqsədilə müxtəlif stimullaşdırma tədbirlərinin
görülməsi zəruridir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Ölkəmizin ixrac potensialının artırılması və onun reallaşdırılması üçün xarici ticarət fəaliyyətinin maksimal dərəcədə liberallaşdırılması zəruridir. İxracın strukturunda hasilat sənayesi məhsullarının üstün paya sahib olması ixracda yüksək texnologiyalara əsaslanan emal sənayesi məhsullarının ixracının artırılmasının labüdlüyünü əks etdirir. İxracın həm növ, həm də coğrafi baxımdan zəif diversifikasiyası, qeyri-neft ixracının ixracda xüsusi çəkisinin çox aşağı olması sağlam rəqabət mühitinin təşkil edən effektiv dövlət tənzimləməsinin və yüksək əlavə dəyər formalaşdıran ixrac əsaslı iqtisadiyyata transformasiyanın aparılmasının önəmini göstərir. Fikrimizcə, qeyri-neft idxal kəsinin bağlanması ixrac potensialının artırılması hesabına mümkün ola bilər və bunun üçün aşağıdakı tədbirlərin icrası müsbət nəticələr verə bilər:

- sənaye, idarəetmə, kommunikasiya, maliyyə, kənd təsərrüfatı, informasiya və digər sahələrdə yüksək əlavə dəyər yaradan qabaqcıl texnologiyaların istifadə edilməsi və həmin texnologiyaların idxalı zamanı yüksək ixtisaslı mütəxəssislərin işçi qüvvəsi kimi ölkəmizə dəvət olunması məqsəddə uyğun hesab edilə bilər.

- ixrac potensialının artırılması və reallaşmasında önəmli tədbirlərdən biri ÜTT-yə Azərbaycan Respublikasının üzv olmasıdır. ÜTT-yə üzvlük ölkə ixracatçılarında yeni imkanlar yarada bilər, xarici ticarət proseduralarının sadələşməsi, gömrük tariflərinin aşağı düşməsi idxal və ixrac əməliyyatlarının artmasına, inhisarlaşmanın azalmasına, monopoliyanın aradan qalxmasına, azad rəqabət mühitinin canlanmasına, xarici ticarətin liberallaşmasına təkan verə bilər.

- aqrar sektor və emal məhsullarının ixracının coğrafi baxımdan diversifikasiyasının aparılması məqsədlə həmin məhsulların hədəf olaraq təyin edilən bazarlara çıxış imkanlarının reallaşdırılması üçün loqistik imkanlardan maksimal istifadə edilməsi effektiv təsir göstərə bilər. Ölkəmizdə istehsal edilən məhsul və yaradılan xidmətlərin ixracının beynəlxalq bazarlara çıxış imkanlarının artırılması üçün xarici ticarət fəaliyyətinin hüquqi-normativ bazasının təkmilləşdirilməsi, oradakı boşluqların aradan qaldırılması, gömrük qanunvericiyinin beynəlxalq qanunvericiliyə uyğunlaşdırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

- Gömrük Məcəlləsinin ÜTT-nin qanunvericiliyinə və beynəlxalq hüquqi bazaya uyğunlaşdırılması, idxal məhsullarına tətbiq edilən yüksək gömrük dərəcələrinin aşağı salınması ixracın artımında müsbət impuls ola bilər. Proteksionist vasitə olaraq tətbiq edilən gömrük tarif və qeyri-tariflərinin azaldılması məqsədə uyğun hesab edilir.

- ixrac firmalarının beynəlxalq sərgi və yarmarkalarda iştirakının təmin edilməsinin stimullaşdırma tədbirlərindən biri kimi istifadə edilməsi müsbət effektlər yarada bilər.

- xarici ticarət proseduralarının sadələşdirilməsi, sənədləşdirmələrin real vaxt rejimində çevik olaraq icrası nəticəsində sənədləşdirməyə sərf edilən müddətin minimumlaşdırılması, tələb edilən sənədlərin sayının azaldılması firmaların ixracda maraqlı olmasına səbəb ola bilər.

- tarif dərəcələrinin ÜTT-nin tarif dərəcələrinə uyğun olaraq optimallaşdırılmasının, proteksionist tədbirlərin azaldılmasının, daxili istehsalın dövlət tərəfindən qorunması ilə bağlı qanunvericilik bazasının yaradılması və təkmilləşdirmənin aparılmasının ixracın artımında müsbət zəmin olması gözlənilir.

- antidempinq siyasətinin özülünü təşkil edən müvafiq qanunvericilik aktlarının daha da təkmilləşdirilməsi məqsədəuyğundur.

- Vergi Məcəlləsində dəyişikliklərin edilməsi, ƏDV, əmlak, hüquqi şəxslərin gəlir vergisi dərəcəsinin aşağı salınması ixracın artımına müsbət təsir göstərə bilər. Xidmət ixracının ƏDV-ya cəlb edilməsinin ləğv olunması, təkrar ixrac zamanı ƏDV-nin əvəzləşdirilməsindəki boşluqların ortadan qaldırılması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

- xarici investorları ölkəmizə cəlb etmək məqsədilə onların bir çox vergilərdən azad edilməsi, habelə xarici və yerli investorlara hüquqi bərabərliyin təmin edilməsi ilə investisiya cəlb ediciliyinin artırılmasına nail olmaq mümkündür.

- daxili bazarın qorunması məqsədilə tətbiq edilən tarif və qeyri tariflərin maksimum dərəcədə unifikasiyasının aparılması, dərəcələrin dəyişdirilməsi prosedurlarının dəqiqliyi və şəffaflığın təmin edilməsi vacibdir.

- beynəlxalq maliyyə qurumları ilə əməkdaşlıqla bağlı bürokratik maneələrin

ləğv edilməsi, əldə edilən kreditlərin ixracla bağlı strateji hədəflərin reallaşdırılmasına yönləndirilməsi ilə müsbət nəticələr əldə oluna bilər.

- maliyyə-bank sektorunun sağlamlaşdırılması və üzən məzənnəyə əsaslanan monetar siyasətin tətbiqinin beynəlxalq bazarlara çıxış üçün şəraitin yaradılmasına təkan verəcəyi planlaşdırılır.

- azad iqtisadi zonaların yaradılması prosesi sürətləndirilməsi və təşkil edilən azad iqtisadi zonanın ixrac yönümlü olmasının diqqət mərkəzində saxlanılması ilə ixracın artımında effektiv nəticələr əldə edilə bilər.

- lisenziya və icazə tələb edilən fəaliyyət növlərinin sayının azaldılması və "Lisenziya və icazələr haqqında" Azərbaycan Respublikası Qanundakı boşluqların aradan qaldırılmasının ixrac potensialının reallaşdırılmasında müsbət impuls olacağı proqnozlaşdırılır.

- "Azeximbank" adlı yeni bir bankın yaradılması və ixracın kreditləşdirilməsi və sığortasını həmin bankın həyata keçirməsi ilə ixracatın effektivliyi yüksəldilə bilər. Bankın təşkil edilməsinin ixracın artırılmasına, ixrac potensialından istifadənin yüksəldilməsinə müsbət təsir edəcəyi nəzərdə tutulub. Azeximbankın ixracatçıların maliyyələşdirilməsi, əldə edilən kreditlərin təminatı, ixracın sığortalanması və s. məsələlərin həllində effektiv vasitə olacağı planlaşdırılır, həmçinin ixrac kreditlərinin minimum faiz dərəcəsi ilə ixracatçılara təqdim edilməsi onları stimullaşdırma bilər.

- kənd təsərrüfatının sığorta sisteminin yaradılması və əlverişli sığorta şərtlərinin təmin edilməsi məqsəduyğundur.

- patent vergi sistemindən istifadə edilməsi ixracın artımına şərait yarada bilər. Nəticə olaraq kölgə iqtisadiyyatının leqallaşdırılması mümkünləşər, sahibkarlığa etimad yüksələr.

- ixracın təşviqinin təkmilləşdirilməsi üçün ixrac gömrük bəyannaməsində qeyd edilən gömrük dəyərinin 3%-ni yox, daha yüksək faiz dərəcəsi ilə baza məbləği timsalında dövlət vəsaiti əsasında əldə etmək hüququnu təmin edən normativ aktların təkmilləşdirilməsinin və stimullaşdırılma tədbiri olaraq icra edilməsinin müsbət effektlər yaratmaqla ixrac potensialının artmasına təkan verə bilər.

- Mərkəzi Bankın uçot dərəcələrini aşağı salması, məcburi ehtiyat normasını azaltması, kommersiya banklarının biznes kreditlərinin faiz dərəcəsini minimumlaşdırması ixracın artırılması üçün atılan zəruri addımlardan biri kimi qiymətləndirilmişdir və bu tədbirlərin icrası ixracın artırılması üçün məqsədəuyğun hesab edilir.

- ixrac edilən məhsul və təqdim edilən xidmətlərin xarici ölkələrdə reklam fəaliyyətinin təşkilinə, qablaşdırılmanın xüsusi diqqət mərkəzində saxlanılmasına, markalaşdırmanın aparılmasına maliyyə dəstəyinin artırılması, təşkilati dəstəyin gücləndirilməsi zəruridir. Həmin firmaların xaricdə ofis və filiallarının açılması zamanı dövlət dəstəyi xüsusi önəm daşıyır.

- logistik mərkəzlərin təşkili və onların effektiv fəaliyyətinə nəzarət sisteminin yaradılması ixracın artımında müsbət impuls ola bilər.

- xarici iqtisadi fəaliyyətin hüquqi bazasına daxil olan bir sıra qanunvericilik aktlarındakı boşluqların aradan qaldırılması və təkmilləşdirmənin aparılması məqbul hesab olunur.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi” - 1 dekabr 2019-cu il.
2. “Azərbaycan-2020 Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası, 39 səh.
3. “Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadi perspektivlik üzrə Strateji yol xəritəsi”, 111 səh.
4. Aslanlı K. (2013) “Lisenzialaşdırma fəaliyyəti: Beynəlxalq təcrübə və Azərbaycan reallığı” elmi məqalə, Bakı, 16 səh.
5. Bayramov V. “Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialından səmərəli istifadə edilir”, “Xalq qəzeti” (18.02.2018)
6. Bayramov V. (2010) “Azərbaycanın ÜTT-ə Üzvlük Prosesinin Qiymətləndirilməsi üzrə Siyasət Sənədi” elmi araşdırma, Bakı, 28 səh.
7. Bayramov V. “Ələtdə regional əhəmiyyətli bir xab formalaşdırmaq olar”, elmi məqalə, “Müsavat qəzeti”, 16.05.2018
8. DSK (2018) “Azərbaycanın xarici ticarəti” Statistik məcmuə, BAKI, 220 səh.
9. “Ələt azad iqtisadi zonası haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunu-4 iyun 2018-ci il.
10. Əsgərova S. (2007) “Keçid iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanın ixrac siyasəti” i.e.n. al. üçün təd. ol. dissertasiya işi, Bakı, 170 səh.
11. Əliyev A.Ə. (2003), “Gömrük işi və dünya iqtisadiyyatının inkişafı”, Bakı, “Çaşıoğlu”, 240 səh.
12. Əliyev V. (2015) “Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda ixrac potensialından istifadənin tənzimlənməsi problemləri” fəlsəfə d. a. dər. iddiası üçün təq. ed. dissertasiya işi, Bakı, 146 səh.
13. Heydərov K.F., (2004), “Gömrük işinin əsasları”, Bakı, “Qanun”, 568 səh.
14. İİTKM (2018, Dekabr) “İxrac icmal”, №12 (21).
15. İİTKM (2019, Yanvar) “İxrac icmal” Bakı, №1 (22) 30 səh.
16. İqtisadiyyat Nazirliyi (2018), «AZPROMO», “İllik hesabat” Bakı, 60 səh.
17. İbadoğlu Q. İqtisadi Tədqiqatlar Mərkəzi “Xırda sahibkarlıqda patent vergi sisteminin tətbiqi nələr vəd edir?” elmi araşdırma, 26 səh.

18. İbadoğlu Q. (2017)“Azərbaycanın Dünya Ticarət Təşkilatına üzvlüyü”, elmi tədqiqat, Bakı, 23 səh.
19. İbadoğlu Q. (2016) “Sahibkarlıq subyektlərinin ixrac potensialının artırılması yolları”, təqdimat, Bakı, 20 səh.
20. Quluzadə M. (2018), “İnsan amili və Azərbaycan Respublikasının Qeyri neft sektorunun sosial iqtisadiyyatının sürətləndirilməsi”, monoqrafiya, Bakı, “Zərdabi LTD”, 224 səh.
21. “Lisənziya və icazələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu – 15 mart 2016-cı il.
22. Məmmədova İ.X, i.ü.f.d., Əhmədova T.Ə (2018) “Neft-qaz çıxarma sənayesində əsas fondların xüsusiyyətlərinin tədqiqi” elmi məqalə, Azərbaycan neft təsərrüfatı / Азербайджанское нефтяное хозяйство № 3, 4 səh.
23. Novruzov E. (2015) “Dünyada yüngül sənaye klasterləri, mövcud vəziyyət və trendlər haqqında” arayış, Bakı, 23 səh.
24. Şəkərəliyev A. (2011) “ Dövlətin iqtisadi siyasəti: Dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi”, Bakı, “Qrifli”, 274 səh.
25. Şəkərəliyev A. , Şəkərəliyev Q, (2016) “Azərbaycan İqtisadiyyatı: reallıqlar və perspektivlər”, Bakı “Turxan” NPB, 536 səh.
26. “Yeyinti məhsulları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu 18 noyabr 1999-cu il, № 759-IQ

Xarici dildə

1. SOCAR (31 December 2017) “International Financial Reporting Standards Consolidated financial statements” report, 96 p.
1. Türkiyə İhracatçılar Meclisi, “ İhracat 2019 raporu”, 70 s.

İnternet resursları

1. <https://president.az>
2. <http://www.iqtisadiislahat.org/>

3. <http://www.azpromo.az>
4. <https://www.stat.gov.az/>
5. <http://customs.gov.az/>
6. <http://anfes.gov.az/az/>
7. <https://azexport.az/>
8. <http://www.az-customs.net/az/>
9. <http://www.e-qanun.az/>
10. http://kommersiya934.weebly.com/uploads/4/0/3/0/40302507/bkI-II_fasII.doc
11. <http://senaye.gov.az/content/html/3569/attachments/D%C3%BCnyada%20s%C9%99naye%20klasterl%C9%99ri%20haqq%C4%B1nda.pdf>
12. http://tedris.taxes.gov.az/assets/upload/files/Aqşin%20Əliyev_İnnovasiya%201ayihəsi.pdf
13. <https://banker.az/az%C9%99rbaycanin-beyn%C9%99lxalq-xidm%C9%99tl%C9%99r-bazarında-istirak-imkanları/>
14. [https://economy.gov.az/uploads/fm/files/diger/2018%20qeyri-neft%20\(1\).pdf](https://economy.gov.az/uploads/fm/files/diger/2018%20qeyri-neft%20(1).pdf)
15. https://pure.spbu.ru/ws/portalfiles/portal/35818065/Conferance_Book_Economy.pdf
16. <https://www.bbc.com/azeri/azerbaijan-45761236>
17. <http://www.worldstopexports.com/worlds-top-exports-products-countries/>
18. <https://www.ceicdata.com/en/indicator/china/total-exports-growth>
19. <https://cleantechnica.com/2019/02/08/proven-100-renewable-energy-across-europe-is-more-cost-effective-than-the-current-energy-system/>
20. <https://atlas.media.mit.edu/en/profile/country/kaz/>
21. <http://www.government.kz/en/kpm/obshchaya-informatsiya-po-otdelam-kpm/30814-department-of-industrial-and-innovation-development.html>
22. <https://www.eximbank.gov.tr>
23. İhracata yönelik destekler <https://www.4m.com.tr/yurtdisi-tanitim-destegi/>
24. <http://www.dtso.org.tr/2014/dosya/rapor/Cin-Halk-Cumhuriyetindeki-Devlet-Destekleri.pdf>
25. <http://www.e-qanun.az/framework/22249>

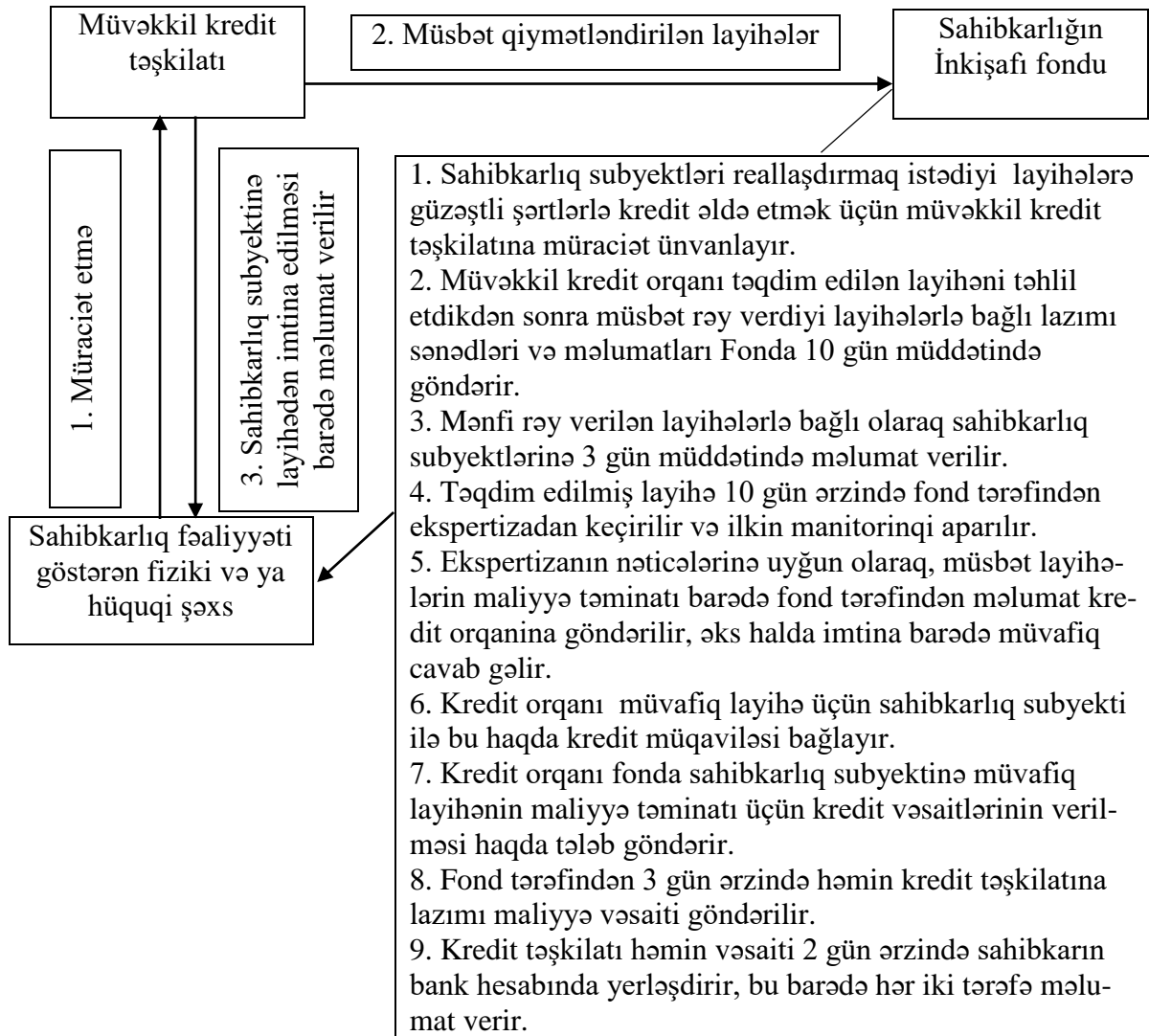
26. <https://president.az/articles/17535>
27. <https://president.az/articles/17535>
28. <http://www.e-qanun.az/framework/32254>
29. <http://e-qanun.az/framework/38549>
30. <https://banker.az/az%C9%99rbaycaninbeyn%C9%99lxalqixidm%C9%99tl%C9%99r-bazarinda-istirak-imkanlari/>
31. http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/71/FILE_44C1D3-FD03FF-A9A62A-0678E5-8898EF-88787F.pdf
32. http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/56/FILE_AA28EF-712081-B355C1-37724A-E40246-2FAAF8.pdf
33. http://customs.gov.az/modules/pdf/pdffolder/42/FILE_AC6E82-1DF8DB-B583E7-81B414-F6007D-A175E9.pdf
34. http://edf.az/ts_general/azl/ksid/downloads/ixracat_kitab.pdf
35. https://www.exim.gov/sites/default/files/reports/508%20compliant%20version_EXIM%20Bank%20Competitiveness%20Report_June%202017.pdf
36. https://cepr.org/sites/default/files/2486_DAVIES%20-%20The%20Impact%20of%20Special%20Economic%20Zones%20on%20Exporting%20Behavior.pdf
37. https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/trends-projections-report-2017-eea_en.pdf
38. <https://static.president.az/pdf/38542.pdf>
39. <http://www.taxes.gov.az>
40. <http://fed.az/az/news/read/49583>
41. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/az/Documents/tax/Deloitte%20vergi%20x%C9%99b%C9%99r%C9%99ri_Vergi%20M%C9%99c%C9%99ll%C9%99sin%C9%99%20d%C9%99yi%C5%9Fiklikl%C9%99r.pdf
42. http://cesd.az/new/wpcontent/uploads/2012/01/Azerbaijan_xarici_Investisiyalar.pdf

43. <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:FOCNzGebJCMJ:www.taxes.gov.az/uploads/2019/teqdimat/islahat2019.ppt+&cd=1&hl=en&ct=clnk&gl=az>

ƏLAVƏLƏR

Əlavə 1.

Sxem 2. Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun güzəştli kredit mexanizmi.

Mənbə: Sxem Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun <http://anfes.gov.az/az/> məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Əlavə 2.

Azərbaycan Respublikasının ixrac potensialının Swot təhlili (güclü tərəflər, zəif tərəflər, imkanlar, təhlükələr)

	S: Strengths (Üstünlüklər)	W : Weaknesses (Zəif cəhətlər)
Daxili amillər	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Beynəlxalq nəqliyyat şəbəkəsinin kəşiməsində yerləşməsinin idxal-ixrac əməliyyatları zamanı logistik imkanlardan istifadəyə şərait yaratması. ➤ İxracın təşviqi məqsədilə dövlət tərəfindən stimullaşdırma tədbirlərinin həyata keçirilməsi, sahibkarlığın inkişafına təkan verilməsi. ➤ Xarici investisiyaların ixrac potensialı yüksək olan sahələrə cəlb edilməsinə dövlət dəstəyi. ➤ Aqrar sektor və emal sənayesinin inkişafına dövlət tərəfindən dəstək göstərilməsi, həmçinin yaradılan məhsulların xarici bazarlara ixracının təşviqi və stimullaşdırılması. ➤ Kimya sənayesi məhsullarının həm xammal və yarımfabrikat, həm də son məhsul formasında ixrac edilməsi. ➤ Ağır sənaye, həmçinin maşınqayırma sahəsinin bəzi məhsullarının xammal və yarımfabrikat formasında xarici bazarlara ixrac edilməsi. ➤ Alüminium, elektrik enerjisi və qara metallar, həmçinin onlardan hazırlanan məmulatların ixrac imkanlarının yüksək olması ➤ Neft və neft məhsullarının ixracında mütləq və müqayisəli üstünlüyə malik olmaq. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ İxracın zəif diversifikasiyalaşdırılması ➤ İxrac potensialı yüksək olan məhsulların keyfiyyətinin aşağı olması ➤ Qeyri-neft sektorunun prioritet istiqamətləri arasında yer alan aqrar sektorun ixrac potensialının istifadə edilməsi məqsədilə məhsuldarlıq və elmi araşdırma fəaliyyətinin, həmçinin marketing fəaliyyətinin zəif təşkil edilməsi ➤ Qeyri-neft sənayesinin yüksək ixrac potensialı olan məhsullarının beynəlxalq keyfiyyət standartlarına cavab verməməsi, bu faktorun xarici bazarlarda Azərbaycan mənşəli məhsulların rəqabətdə geri qalmasında əhəmiyyətli təsirinə olmasına ➤ Emal sənayesinin zəif inkişafı səbəbilə, ixrac edilən məhsulların xeyli hissəsinin xammal və yarımfabrikat formasında olması ➤ Azərbaycanın beynəlxalq iqtisadi qurumlarda zəif təmsil olunması nəticəsində xarici ölkələr tərəfindən ölkəmizdə istehsal edilən məhsullara ixrac kvotasının verilməməsi və ya həmin göstəricinin cüzi olması ➤ Xidmət ixracının zəif olması və onun artırılması yönündə təşviqatın zəif aparılması.

	O: Opportunities (İmkanlar)	T: Threats (Risklər və təhlükələr)
Xarici amillər	<ul style="list-style-type: none"> ➤ İxracın diversifikasiyalaşdırılması prosesinin tamamlanması mal və xidmətlərin çeşidinin artmasına, keyfiyyətinin yüksəlməsinə təkan verə bilər. ➤ Şaxələndirilmiş nəqliyyat-logistika imkanlarından istifadə edilməsi ixrac performansını yüksəldə bilər. ➤ Region ölkələri ilə yaradılan əlverişli ticarət müqavilələrinə əsasən aşağı dərəcəli gömrük tariflərinin tətbiqi ölkəmizə daha səmərəli şərtlərlə əmtəə və xidmət ixracının təmininə şərait yarada bilər. ➤ Beynəlxalq sertifikatlaşdırmanın aparılması nəticə olaraq milli mənşəli məhsul və xidmətlərin rəqabət qabiliyyətini yüksəldə bilər, beləliklə, “Made in Azerbaijan” brendinin xarici məkanda keyfiyyət ölçüsünə çevrilməsi mümkün olar. ➤ Avropa birliyi ölkələrində, həmçinin Çində logistika mərkəzlərinin yaradılması, əlverişli ticarət rejimi ilə xarici bazarlarda fəaliyyət göstərmək qeyri-neft ixracına təkan verə bilər. ➤ Yüngül sənaye məhsullarının ixrac imkanlarının gələcək strateji dövrdə artırılması mümkündür. 	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Xarici maliyyə bazarlarına çıxış imkanlarının məhdud olması. ➤ İdxal edilən analoji məhsullarla daxili bazarda güclü rəqabətin mövcudluğu. ➤ İdxal xammalından asılılığın olması və idxal edilən xammala idxal rüsumlarının tətbiqinin ixrac potensialı yüksək olan məhsulların istehsalının baha başa gəlməsinə şərait yaratması ➤ İxrac bazarlarının coğrafi diversifikasiyasının cüzi olması ➤ İxrac imkanları olan yüngül sənayeye xarici investisiyaların cəlb edilməməsi ➤ İxrac fəaliyyəti zamanı ixracın kreditləşdirilməsi və sığortası sisteminin olmasının ixrac potensialının reallaşdırılmasına mənfi təsir göstərməsi ➤ Aqrar sığortanın olmamasının kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının artımını ləngitməsi ➤ İxracatçıların xarici bazarlara çıxış probleminin mövcudluğu. ➤ ÜTT-yə üzv olmamaq və bu prosesin ləngiməsinin Azərbaycan Respublikasının ixrac imkanlarından daha əlverişli istifadə edilməsinə mənfi təsiri, habelə bu faktorun ixrac fəaliyyəti zamanı beynəlxalq arenada digər ölkələrlə müqayisədə ölkəmizin geri qalmasına səbəb olması

Qeyd: SWOT təhlili <https://static.president.az> əsasında müəllif tərəfindən edilmişdir.

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1. Milli iqtisadiyyatın tərəqqisində ixracatın əhəmiyyəti.....	21
Cədvəl 2. 2017-ci ildə dünya ölkələrində ixrac kreditlərinin həcmi.....	27
Cədvəl 3. Dünya ölkələrinin 2017-ci il üçün ixrac üzrə göstəriciləri.....	29
Cədvəl 4. Sadələşdirilmiş vergidə yaranan fərqlər.....	42
Cədvəl 5. Əmək haqqından hesablanan vergi ödənişlərindəki fərq.....	44
Cədvəl 6. Sahibkarların işçi üçün ödədiyi sosial sığorta ödənişlərində olan fərq...44	
Cədvəl 7. Qeyri-neft sektorunun əsas ixrac məhsulları və onların ixracda faizlə xüsusi çəkisi.....	60
Cədvəl 8. Çində ixracın stimullaşdırılması siyasəti.....	82

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1. Neft və qeyri-neft sektoruna yatırılan birbaşa xarici investisaların dinamikası (milyon ABŞ dolları).....	59
Şəkil 2. Xidmət ixracının 2008-2017-ci illər ərzində dinamikası.....	63
Şəkil 3. Azərbaycanın ixrac potensialının strukturu və əsas mənbələri.....	65

Qrafiklərin siyahısı

Qrafik 1. Azərbaycan Respublikasının 2014-2018-ci illər üzrə ixrac göstəricilərinin müqayisəsi.....	57
---	----

Diaqramların siyahısı

Diaqram 1. Sahibkarlığın İnkişaf Fondunun 2002-2017-ci illər ərzində təqdim etdiyi kreditlərin artım dinamika.....	48
Diaqram 2. 2018-ci ildə mərkəz vasitəsilə reallaşdırılan ixrac statistikasına (milyon ABŞ dolları ilə).....	52
Diaqram 3. İxrac əməliyyatlarında əsas ölkələr və onların faizlə xüsusi çəkisi.....	62

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1. M.Porterin “rəqabət rombu”	17
Sxem 2. Sahibkarlığın İnkişafı Fondunun güzəştli kredit mexanizmi.....	99

